

אמרי שפר

ביאור על ספר בראשית.

מאת הרב החכם הגדול, המליץ הנשגב החוקר האלהי כמוהר"ר

נפתלי הירץ וויזל.

זצ"ל.

יוצא לאור בפעם ראשונה מתוך כ"י

הנמצא באוצר הספרים של הגביר היקר והנעלה השוע והנדיב הר"ר

נפתלי הירץ גינצבורג

הי"ו בפאריז

על ידי חברת

מקיצי נרדמים.

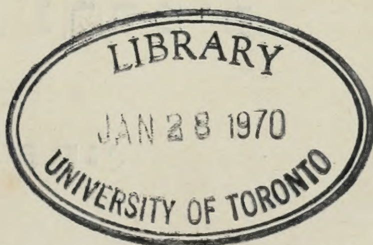
חלק שני.

Lyck, 1871.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'kize Nirdamim.

(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert.

LIBRARY
JAN 28 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

ספרים

היוצאים לאור בפעם ראשונה

על ידי חברת

מקיצי נרדמים

תחת השגחת ראשי החברה:

משה מונטיפיורי בלאנדאן,
אברהם הכהן (המכונה ד"ר אלבערט כהן) בפאריז,
אליעזר הלוי (המכונה ד"ר לעווע) בברייטאן,
אליעזר ליפמאן זילבערמאן בליק.

שנה רביעית תרכ"ט—תרל"א.

אמרי שפר

מאת

נפתלי הירץ וויזל.

Lyck, 1871.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'kize Nirdamim.

(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert in Lyck.

וקרו להם רעות עם יושבי הארץ, והנכון שאמר לו השם בך בחרתי לתת לך הארץ הזאת, ובצדקתך וביושר לבבך אתה יורש אותה, לא לאביך ולא לאבות אבותיך, ואתה הנחילנה לזרעך אחריך, ולכן הדור הבא לארץ ידעו כי היא נחלתך, וממך באה להם, והנה אתה אות לכל הגוי הגדול כי בך תחלת הגוי כזה, וכן יצחק לא ישמעאל, וכן יעקב לא עשו, וכמו שזרע המלוכה תחלתם דוד, והוא זכה המלכות לזרעו, ועל שמו יקראו, לא על שם אבותיו שקדמו, ככה אברהם יצחק ויעקב תחלת הגדולה והממשלה, ועל שמם יקראו, לא על שם אבותיהם שקדמו, וקרוב לזה פי' הר"ר אליעזר אשכנזי ז"ל, ואם תתבונן תראה שהוא עצמו מדרש חכמים ירושה היא להם מאבותיהם.

(טז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ. כלומר אעפ"י כי לך נתתיה, אין המתנה באופן שאתה תמלוך על הגוים הרשעים יושבי הארץ הזאת, אבל לזרעך תהיה, כי תקיא הארץ את יושביה, וזרעך יבואו ויירשוה, שיהיה גוי גדול וקדוש, ואולי תחשוב איככה תהיה זאת, ואני שכול וגלמוד, דע שאשים את זרעך כעפר הארץ, לא כעפר לדוש חלילה, כי יהיו שרים ונכבדים, אבל המשלתים לעפר לענין המספר, כאמרו אשר אם יוכל איש וגו', ושמא תאמר יאמר הכתוב ושמתי את זרעך רב כעפר הארץ, ואין צורך עוד לסוף הכתוב, לא רצה לומר כן, כי באמת אי אפשר שיהיו בני אדם רבים כעפר הארץ, כי לא תכילום ארצות כהנה וכהנה, גם אם ידחקו לעמוד זה בצד זה, לכן אמר שישימם כעפר הארץ, ופירש שהמשל הוא לענין מניעת המספר.

אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ. כשם שלא יוכל למנות את עפר הארץ, כן לא ימנה זרעך, ולא אמר כן, כי בהיות לכל דבר גבול וקץ, ימנה ויספר, אבל ילאה אדם לעשותו ולא יוכל, ככה זרעך ירבה מאד, ויהיו מלא הגוים, וילאה המונה למלותם, וכן בנבואת בלעם מי מנה עפר יעקב, והושע אמר והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר, וזה יתקיים באחרית הימים, גם ההבטחה הכתובה כאן היא לאחרית הימים.

(יז) קום התהלך בארץ. יתכן שיהיה זה ברצונו, ואמר לו בכל אשר תרצה ללכת בארץ לך, כי אהיה עמך ושומריך מרעת הגוים, כי לך אתננה, כלומר שלך תהיה, ואם היא מצוה שילך בה כל ארכה ורחבה להחזיק במתנתו, לא נצטוה לעשות זה מיד, והנה עשה כן, כי עתה היה במזרח, ואח"כ הלך אל ארץ פלשתים שהיא במערב, והנה קיים המצוה בחייו, מפי' רמב"ן ז"ל, ואינו כן, כי לא הלך אל נגון ואל הנבנון בצפון, ולא אל הירדן ולא עד נהר פרת, והנה לא קיים המצוה, כי לא הלך לארכה ולרחבה, גם אם הוא מצוה יאמר קום לך לא התהלך, והנכון בעיני שכל זמן שלא הגיד השם לאברהם גבולי הארץ שיתן לו, לא הלך ממקומו בלי הכרת, מטעם שבארנו למעלה, ועתה שהראהו אורך ורוחב הארץ שיירש, אמר לו קום התהלך בארץ, לא שצוהו לעשות כן, אבל התיר לו להתהלך בארץ, ומלת קום

על הזרוז והאומץ הלב, כמו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך, וכן בכל מקום, ומלת התהלך בארכוה בסדר בראשית והבדלנו בין הולך למתהלך, שכל הולך נעתק ממקום למקום אחר, אשר לדעתו צריך ללכת שם ואין לו חפץ ונחת בכל המקומות שעובר, אבל צריך לעבור בהם להגיע למקום חפצו, ומתהלך אינו מכוין לבוא למקום ידוע, אבל כמו מטייל ומתענג בכל פסיעותיו, וכן אמר השם לאברהם אחר שהודעתיך כי הארץ הזאת כלה שלך היא, הנה בכל אשר תלך תתענג, כמי שהולך בתוך נחלתו ומתבונן בכל שרואה ונהנה מהכל, כך התהלך בארץ כאשר תאוה נפשך לארכה ולרחבה, כי עתה אינו הולך למקום ידוע כנזכר, אלא כרואה את חלקו ושמח ונהנה בכל פסיעה כשימצא דבר נחמד.

כי לך אתננה. זהו הטעם, שבעבור שהיא נתונה לך, תוכל להתהלך בה, ועל כן לא אמר עתה ולזרעך, כי למעלה זכר הזרע לבאר אמרו לך אתננה, וכשבאר זה שוב לא צריך להזכירו, רק כי לך אתננה שהוא העיקר, שיוכל להתענג בכל מהלכיו, כי כל חלקה טובה שימצא יזכור שזה נתון לו להנחילה לבניו, ואשר יורישוה יזכרוהו לברכה, ויאמרו אשרי אבינו שזכה במתנה זו בצדקתו, וזיכנו בה.

(יח) **ויאהל** אברם. שמח לבו בדבר ה׳, והחל להתהלך בארץ, כי לקח אהליו ממקומם, ותקע אותם ממקום למקום, פעם בחלקה זו ופעם בחלקה אחרת.

ויבא וישב באלוני ממרא. עד שבא אל חברון, לא שנסע בכוונה לחברון, כי הוא לא הלך אבל התהלך, וזהו ויבא וישב, כלומר כאשר האהיל ממקום למקום, קרה שבא עד חברון, ומצא העיר זאת טובה בעיניו לקבוע שם ישיבתו, וזהו לשון וישב וביארנוהו למעלה.

באלוני ממרא אשר בחברון. אם האלונים הללו היו בחברון, היה לו לומר וישב בחברון באלוני ממרא, ללמדנו כי התישב בחברון בעבור שמצא שם אלוני ממרא, אלוני שהיה לאיש ששמו ממרא, וכאשר התעכב איזו זמן בעיר, וראה את האיש הזה שהיה נכבד וגדול בדורו, ישר בעיניו ואהבו זה את זה, וכרתו שניהם ברית אהבה ואחוה, והאהבה הזאת הניעה לבב אברהם לשבת בחברון, לא בעבור העיר, שאילו מצא זה האיש בדרכו שהתהלך בכפר קטן ג״כ היה יושב עמו. ואילו לא מצא בחברון את האיש הזה, היה נעתק גם משם להתהלך עוד בארץ.

ויבן שם מזבח לה׳. להודות לו על הבשורה הטובה שבשרו ומרבוי הזרע ונחלת הארץ, והמזבח הזה היה היכל לבית תפלה ולבית זבח, אבל בדרך שהתהלך לא בנה מזבח, כי הוא נעתק ממקום למקום, אך כשבא אל עיר מושב שהסכים להתישב בה, אז בנהו, ושם קרא גם בשם ה׳ כדרכו, ולא הוצרך להכתב מטעם שפרשנו למעלה.

פרשה י"ד.

(א) ויהי בימי אמרפל. אחר שנזכר פרידת לוט מאברהם, ושישב בסדום להרבות רכושו וגדולתו, הודיע כי מרה היתה באחרונה, וישיבתו בסדום כמעט גרמה לו אבדן עצמו וביתו ורכושו, ואוי לרשע ואוי לשכנו, ולולי שהצילו אברהם בצדקתו לא נמלט דבר מכל אשר לו, ולפי שבזה חברת אברהם, עשה השם ב"ה גדולה לאברהם שהכניע ארבעה מלכים אדירים, שלא יכלו מלכים רבים גם חמשת מלכי הככר לעמוד בפניהם, והראה צדקת אברהם שאעפ"י שלוט עשה מריבה עמו ופירש ממנו, והלך נגד רצון אברהם לשבת בסדום המרשעת, בגר לו ללוט שם נפשו בכפו עבורו להצילו, ולהודיע לכל באי עולם מה בין לוט לאברהם, לוט בחר ארץ משקה והלך לסדום אצל רשעים להרבות רכושו, ואברהם שאמר לו מלך סדום והרכוש קח לך, מאן לקחת ממנו מאומה בעבור שהוא רשע, וכמו שיתבאר בעז"ה.

אמרפל מלך שנער. לדעת רז"ל הוא נמרוד שמלך בבבל, והוא הגר לא"א ע"ה בעודנו באור כשדים, ולדעתם יפה אמר מלכי צדק אשר מגן צריך בידך, שהיו המלכים האלה מקדם צוררים לאברהם, ולפי הפשט באמרנו למעלה שמלכות נמרוד נעקרה מן העולם, ומלכי אשור שבנו נינוה הם מלכו על אשור ושנער, והיה שמו אמרפל, כי מצינו שם פול מלך אשור, ובספרי קדמונים גם ביחוסי הכלדי זכר שמות מלכי אשור בשמותם על הסדר, ושמות רבים סוף השם פול, ואפשר שנחלה המלכות בין בני אשור, ומשל האחד בנינוה ואשור, והשני על מדינת בבל ושנער.

אריוך מלך אלסר. שם זאת המדינה לא נזכרה עוד במקרא, ונראה כי שני המלכים האלו היו שכנים ומדינותיהן קרובות, וכן מלך עילם ומלך גוים גם הם שכנים וקרובים, ולכן נפסק הטעם תחת אלסר, ונראה כן מאמרו אח"כ את כדרלעומר מלך עילם ותדעל מלך גוים ואמרפל מלך שנער ואריוך מלך אלסר.

מלך גוים. שם מדינה, ואולי במחוז זה התקבצו נפוצים רבים מבוני המגדל מכל משפחות העמים וישבו בה, ונקרא מלכם מלך גוים.

(ב) עשו מלחמה. אם ארבעה מלכים שנזכר נלחמו בחמשה מלכי הככר, ידענו שעשו זאת המלחמה בימיהם, ומה טעם לומר ויהי בימי אמרפל, על כן לדעתי יאמר שבימי המלכים האלה שמלכו בשנער ובעילם, עשו מלכים אחרים מלחמה את ברע מלך סדום וחבריו שנזכר, והמלכים הנלחמים אתם היו אותן האומות שיזכור בסמוך הרפאים והזוזים והאמים והחורי, ואלה ישבו מעבר לירדן, והיו שכני סדום ועמורה, והם המושלים בארצות אדום ועמון ומואב, כי כתוב על ארץ מואב האמים לפנים ישבו בה, ועל ארץ בני עמון רפאים ישבו בה לפנים והעמונים יקראו להם זמזומים, ועל ארץ אדום כתוב ובשעיר ישבו החורים לפנים, ומלת עשו כמו תקנו והכינו, שהיו מתקנים עצמם לבא אל חמשת המלכים האלו למלחמה. כל

(ג) **כל** אלה חברו. כל המלכים שלמעלה חברו כאיש אחד חברים אל עמק השדים, כשראו מלכי ערי הככר ששכניהם גוים עצומים נאספים עליהם למלחמה בקשו עזרת ארבעה מלכים אדירים האמורים בפסוק הראשון, וחברו כלם ארבעה מלכים עם החמשה אל עמק השדים כאיש אחד חברים לעלות לנצח על העמים הנאספים להלחם במלכי הככר.

(ד) **שתים** עשרה שנה. התורה קצרה ולא כתבה המלחמה שהיתה אז כשחברו המלכים האלה יחדו, אם הכניעו את האומות עושי מלחמה, רק מכתוב זה שמענו שהכניעו אותם, ושקבלו עליהם להיות עבדים אל כדרלעומר מלך עילם, לתת לו מדי שנה בשנה מנחה ומס שקצבו עליהם, ושלא יכנסו בברית עם שונאיהם כשיעלו עליהם, וכיוצא, והחזיקו באמונתם שתים עשרה שנה, אבל אחרי כן הפרו ברית, ומרדו שלש עשרה שנה, ובין כלם כ"ה שנה, וזה חשבון רז"ל בסדר עולם, ויש מפרשים ושלש עשרה כמו ובשלש עשרה שנה, כמו ששת ימים עשה ה', שבשנת שלש עשרה מרדו, שלא שלחו המס המוטל עליהם, או שפשטו בגבול אלה המלכים לשלול ולבוז.

(ה) **ובארבע** עשרה שנה בא כדרלעומר. ארבעה המלכים היו בברית אחד להכניע העמים שיעבדום, והיה לדעתי אמרפל עם אריוך זוג אחד, וכדרלעומר ותדעל זוג שני, ואמרפל גדול מכדרלעומר כי זכרו תחלה בראש הספור, אלא שחלקו ביניהם העמים שיכבשו, ונפל בחלק מלך עילם הגוים שסביבות ארץ כנען עד נהר פרת, ובחלק מלך שנער נפלו הגוים שהן מצד שני לנהר פרת, ולכן האמים והזוזים והחורי והרפאים הוצרכו לעבוד את כדרלעומר, ועל כן אמר עבדו את כדרלעומר, וכשמרדו ובאו עליהם בעלי הברית למלחמה זכר את כדרלעומר לבד, כי הוא בעל המלחמה הזאת להשיב אותם תחת עולו, ועמו באו שלשה המלכים האחרים להיות לו לעזר, ואם היתה המלחמה בחלקו של אמרפל, יהיה הוא הראש במלחמה, וכדרלעומר וחבריו יעזרוהו, ולכן בכל הספור יזכור בראש את כדרלעומר.

ויכו את רפאים בעשתרות קרנים. הרפאים הם שעבדו את כדרלעומר, והיא ארץ עוג מלך הבשן, שהיא ארץ רפאים, כמו שאמר ההוא יקרא ארץ רפאים, וכתוב כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים, ונאמר עליו ואת עוג מלך הבשן אשר יושב בעשתרות באדרעי, והוא המקום בעצמו שנזכר כאן עשתרות קרנים, ושם נאספו למלחמה, והכום כדרלעומר וחבריו.

ואת הזוזים בהם. גם הם מן המורדים, והיא ארץ בני עמון, וגם היא ארץ רפאים, כמו שאמר עליה ארץ רפאים תחשב אף היא, רפאים ישבו בה לפנים, והעמונים יקראו להם זמזומים, ובלי ספק שהוא עצמו שם זוזים משפחה ממשפחות הרפאים, והעמונים שונאיהם קראום לגנאי זמזומים, אנשי זמה ומזמה רעה, והוסיפו שתי ממי"ן אחרי שתי הזי"ן, והמה נאספו במקום ששמו הם, ושם הכום כדרלעומר וחבריו.

ואת

ואת האמים בשוה קריתים, וכן אלו מן המורדים, והיא ארץ מואב, וגם היא ארץ רפאים, כאמרו האמים לפנים ישבו בה וגו' רפאים יחשבו אף הם כענקים והמואבים יקראו להם אמים, בעבור מוראם ופחדם, וקריתים אחת מערי מואב שנאמר ועל קריתים ועל בית גמול ועל בית מעון, ושוה היא עמק שוה לפני עיר קריתים, ושם נאספו להלחם, ושם הכום כדרלעומר וחבריו.

(ו) **ואת** החורי בהררם שעיר, גם הם מן המורדים, והיא ארץ אדום, כמו שאמר אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ, כלומר שישבו בארץ טרם ירשו בני עשו את ארצם, כאמרו ובשעיר ישבו החורים לפנים ובני עשו יירשום, והם נאספו למלחמה על הר שעיר. ושם הכום כדרלעומר וחבריו.

עד איל פארן. ומשם נסע כדרלעומר והמלכים אשר אתו עד איל פארן אשר על המדבר, וגם הם מרדו, והיא ארץ ישמעאל, כאמרו וישב במדבר פארן, והם בין מצרים לארץ אדום, כי ארץ אדום על ים סוף אילת ועציון גבר, ומשם עד גבול מצרים היא ארץ ישמעאל, וכאמרו וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים, ותראה מזה שבאו המלכים מארץ עילם ואשור עד מעבר הירדן, והלכו על הסדר תחלה לארץ סיחון ועוג, ומשם לעמון הקרובה לה, ומשם למואב הסמוכה לה, ומשם לאדום הסמוכה למואב, ומשם לישמעאל הסמוכה לאדום, ומשם והלאה לא יכלו ללכת, כי היא ארץ מצרים ממלכה גדולה בפני עצמה, ואין להם דבר עמה. ולדעתי פרטה תורה כל זה לצורך גדול, ללמדנו שבעבור היות הארצות האלה כלם מעון לאנשי משחית, ארץ כנען כלה ויושבי הככר וכן מעבר לירדן במזרח ובנגב ארץ ישראל, כי מסביב לה ארץ סיחון ועוג ועמון ומואב ואדום וישמעאל, על כן סבב הי"ת עלילות להביא עליהם מלכים אדירים מאשור ומעילם ומשנער להשמידם ולכלותם מעל אדמתם, והיה תחלת הריב הזה בימי אמרפל, שהחלו הרפאים והאמים וחבריהם לעשות מלחמה עם יושבי ערי הככר, כי רצו להתפשט גם מעבר לירדן לקחת ארצותם, וחברו יושבי הככר עם ארבעה המלכים והכנעניים, וכשהחלו למרוד עלו עליהם והכום, ומאז והילך לא משה חרב מלחמה מארצם, והיו הולכים ודלים, עד שרבו בני לוט עמון ומואב ובני עשו וישמעאל, וירשו את ארצם, ואחר כך בצאת ישראל ממצרים כבשו גם סיחון ועוג שני מלכי האמורי ול"א מלכים שבעבר הירדן, ובאו הארצות האלה כלם ביד זרע אברהם כאשר דבר לו, ותדע שהיה התחלת הכבוש בימי אברהם, ולולי שהודיעה תורה מלחמת הגוים האלה עם המלכים שבשנער ועילם, היינו מתמיהים איך נהיתה ארצות הרפאים הענקים האלה ירושה לבני לוט, וסבורים היינו כי נלחם ה' להם באותות ובמופתים כאשר עשה לישראל, וזה כזב, כי לא עשה כן לכל גוי, עכשיו גלתה תורה היאך נסתבבו הדברים מהשם ית' אשר לו נתכנו עלילות, על כן אמר במשכה תורה ובשעיר ישבו החורים לפנים ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם וישבו תחתם, כלומר

השם

השם השמיד אותם מפניהם בחרב מלחמת העמים שבאו עליהם, ואחר שנשמדו ירשו בני עשו שישבו ביניהם והרבו והפרו את ארצותם, ואתם כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו אשר נתן ה' להם, כלומר כאשר עשה ישראל כשנלחם עם מלכי כנען וה' עמהם, כן השמיד יושבי שעיר טרם ירשו בני עשו את ארצם, וכן אמר בבני עמון עם גדול ורב ורם כענקים וישמידם ה' מפניהם וירשום וישבו תחתם, וזה על דרך שאמרנו, והוסיף כאשר עשה לבני עשו היושבים בשעיר אשר השמיד את החורי מפניהם ויירשום וישבו תחתם עד היום הזה, לפי שבבני עמון אמר וישמידם ה' מפניהם, דמה להן החורי שגם אותו השמיד השם, אבל אצל ישראל נאמר עד השמידך אותם, כי הם לקחו ארצם במלחמה על דרך פלא, גם מעבר לירדן נשמדו הרפאים, וישבו בארץ סיחון ועוג שני מלכי האמורי, ועל כן היתה נחלה לישראל, ונאמר כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים וגו', ובעבור זה כתבה תורה המלחמה הזאת.

בהררם שעיר. פי' ראב"ע ז"ל שהוא מבנין הדגוש כמו בדברם, ופירושו בעלותם אל הר שעיר, ורד"ק ז"ל חשב שאיננו כן מפני פתחות הה"א, גם רא"ם ז"ל השיב שאין לנו לגזור פועל משם העצם זולתי הנמצאים, ואני משיב לאיזו צורך נכתב שהיה זה בעלותם אל ההר, יאמר בהר שעיר, אבל הפי' כדברי רש"י ז"ל בהר שלהם, והוא שם בפלם ארץ והשם כנוי כמו ארצם, ורא"ם ז"ל דקדק על פי' זה שהוא הפוך וראוי שיאמר בהר שעיר שלהם, אבל יותר תמה לאיזו טעם הודיע שהוא הר שלהם, והחורי ידענו שהיה אדוני שעיר כמפורש בפרשת וישלח ובפרשת דברים, ולדעתי לפי שהארץ נקראת שעיר, וההר אף הוא שמו שעיר, כי החורי משל בכל ארץ אדום, נקראת הכל על שמו שעיר, וכאמרו אלה אלופי החורי בני שעיר בארץ אדום, ואילו אמר ואת החורי בהר שעיר, משמעותו לבד שהכו משפחת החורי יושבי ההר, לא שאר ארץ החורי, על כן אמר ואת החורי בהררם, לא הר שלהם, אלא כשהוכו בעמקים רצו להשגב בהר שהיה מבטחם, וגם שם הכום, ומלת שעיר כמפרש שההר שבטחו בו הוא הר שעיר הידוע, וחסר הר כמו והנבואה עודד הנביא.

איל פארן. דברו על זה רש"י ורמב"ן ורא"ם ז"ל ויתבאר בעז"ה.

(ז) **וישובו** ויבאו. אחר שכלו להכות את כל העמים עד גבול מצרים, הוצרכו לשוב לאחוריהם, והיו יכולים לשוב בדרך אשר באו לצד מזרח, והם לא עשו כן, אבל שבו מן הנגב לצפון ויבאו עד עין משפט היא קדש, כי היה בדעתם בשובם לעבור דרך ארץ כנען, לשלול שלל ולבוז בז, וכן עשו כי לאחר ששבו מאיל פארן, שמו פניהם אל עין משפט היא קדש בקצה גבול ארץ אדום, ששם היתה אחרי כן מושב העמלקי, שכן מצינו כששלח משה מרגלים ממדבר פארן קדשה, אמרו עמלק יושב בארץ הנגב, וקרוב לו הכנעני, כי מצד שני לים המלח והירדן, שכן אמר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן, וזה הים הוא

ים המלח, ואמר למעפילים כי העמלקי והכנעני שם לפניכם, וזה סמוך לארץ כנען, ואיננו מדבר צין קדשה שהיא רחוקה יותר, שהיא קרובה לעציון גבר בקצה השני של ארץ אדום, כמבואר בפרשת אלה מסעי ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צין היא קדש, וכבואם אל קדש הכו את כל שדה העמלקי, יושבי המקום הזה בימים ההם.

וגם את האמורי היושב בחצצון תמר. משם נכנסו אל ארץ כנען והכו גם את האמורי היושב בחצצון תמר, שהיא בנחלת שבט יהודה, סמוך לים המלח, כי מצינו שהגידו ליהושפט בא עליך המון רב מעבר לים מארם והנם בחצצון תמר היא עין גדי, וזהו מעבר לים המלח, שכן כתוב בערי המדבר שהיו ליהודה והנבשן ועיר המלח ועין גדי, ועיר המלח בלי ספק על שם המלח שצרפו שם מימי ים המלח, וסמוך לה עין גדי, ואם כן פשטו גם בארץ כנען סמוך לערי הככר.

עין משפט. תרגם אונקלוס מישור פילוג דינא, ולא ידעתי מהו, אולי הוא מלשון פלגים יבלי מים, יאמר כי במישור ההוא מעין משפט ועומק הדין, כי היה מישור נאה מעותד למלכים שם ישבו לשפוט את כל הגוים בארצות ההם, מלשון הרמב"ן ז"ל, ודבריו רחוקים, ולפרושנו יאמר כאשר שבו מאיל פארן בא לקדש, ושם עיינו ודנו המלכים איזו דרך יפנו, אם בדרך שבאו, או דרך ארץ כנען, ושפטו לעבור גם בארץ כנען להכות יושביה ולשלול שללם, וזהו פילוג דינא שאמר המתרגם ז"ל, שנחלק הדין ביניהם.

שדה העמלקי. לשון רש"י ז"ל עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד, ורמב"ן ז"ל תמה על פרושו, ולי קשה עוד למה שדה עמלקי נזכר על שם העתיד, וזוזים ואימים וחורי נזכרו בשם הראשון ולא בשם עמוני ומואבי ואדומי על שם העתיד, ורמב"ן ז"ל אמר שהנכון בעיניו שהיה בימים קדמונים אדם נכבד מבני החורי יושב הארץ, ומשל על המקום ההוא ושמו עמלק, ואליפז בכור עשו קרא שם בנו על שם האיש ההוא, ואולי ממשפחת תמנע אמו היה, ומשל גם במקום ההוא והיה אלוף עליהם, וישרו דבריו בעיני, ואם כן האומה הזאת איננה מבני עשו, ואין לה יחס עם אדום, גם זאת הארץ רחוקה מארץ עשו, ואנשיה מזרע חם כמו מצרים וכנען, והעמלקים אחת ממשפחות הבנים האלו שהתישבו בארץ הזאת שהיא בין מצרים וכנען, וכן כתוב ויפשטו אל הגשורי ואל הפריזי והעמלקי כי הנה יושבות הארץ אשר מעולם, ומלת אשר מעולם יורה שהם העמים הראשונים שישבו בארץ ההיא אחר המבול, וכן בדברי בלעם אמר ראשית גוים עמלק, ופשוטו שהיה הגוי הראשון מבני חם שהתישב בארצו, וראש המשפחה שנקראת כלה על שמו היה עמלק, ואולי אינן מבני החורי, ואם כן כל האומות שהכו המלכים היו מבני חם הרשעים אשר השמיד השם מן הארץ, ועוד נדבר על זה בפרשת בשלח אם יזכנו השם להגיע שם.

(ח) ויצא מלך סדום. כשראו מלכי הככר שנועצו המלכים האלה לשוב בדרך ארץ כנען, וכבר הכו שכנם את האמורי היושב בחצצון

תמר

חמר, יצאו גם הם, כי לא ידעו דעתם אם יעלו גם בערי הככר להכותם, או יניחום, ולפי שלא אמר ויצא מלך סדום וגו׳ להלחם אתם בעמק השדים, רק אמר ויצא וגו׳ והפסיק הענין, ואח״כ אמר ויערכו אתם מלחמה, נראה שבצאתם לא ידעו עדיין אם לשלום אם למלחמה, וכשבאו כדרלעומר וחבריו אצלם הרגישו שהם למלחמה, אז ערכו אתם מלחמה במקום שחברו יחדו לפנים.

(ט) **את** כדרלעומר. לא עם העמים שהוכו מן המלכים.

ארבעה מלכים את החמשה, אם מלכי הככר התגרו המלחמה היה ראוי שיאמר חמשה מלכים את הארבעה, אמנם כמו שאמרנו היו יראים מארבעה המלכים ויצאו על הספק, והחל כדרלעומר וחבריו להלחם בם.

(י) **ועמק** השדים בארות בארות חמר, בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין מפי׳ רש״י ז״ל, ונכון פירושו על כפל בארות בארות, ושעל ידי נטילת האדמה נעשו אלו הבורות, לא שהיו בארות של טיט ורפש, שאם כן איך יצא משם מלך סדום לקראת אברהם, גם היה לו לומר ויטבעו שמה, כן פי׳ רא״ם ז״ל, ועוד דרך אחר כתב רש״י ז״ל ע״פ מדרש אגדה, ודברו על זה רמב״ן ורא״ם ז״ל, עוד אמר רמב״ן ז״ל כי בארות חמר בארות אשר בהם רפש וטיט, ויתכן שמלך סדום יצא משם בלי נס.

וינוסו מלך סדום ומלך עמורה. ולא זכרה תורה העם שנפלו במלחמה, ושהכום ד׳ המלכים, כמו שזכרה למעלה, לפי שלמעלה הודיעה הכנעת האומות מטעם שכתבנו, וכאן אין צורך בזה רק שגברה יד ארבעה המלכים, וזה נודע מניסת מלכי הככר, אולי יצאו מלכי הככר כנגדם לבדם, לדבר עם חמשה המלכים, וכשענו קשות התנו ביניהם שילחמו המלכים בעצמם אלו כנגד אלו, כי כן היה המנהג אצלם בימים הקדמונים, וכמו שאמר גלית הפלשתי, והנוצח הוא המושל על העם כלו, ולכן זכר חמשה המלכים כל אחד בשמו, וכן ארבעה המלכים כל אחד בשמו, לפי שהם היו הנלחמים אלו באלו, והוסיף לבאר ארבעה מלכים את החמשה, כלומר שנלחמו לבד ארבעה מלכים את החמשה מלכים, ועל כן לא נזכר שהכו אנשי המלחמה ויושבי הערים, רק זכר וינוסו מלך סדום ועמורה, שלא יכלו עמוד לפני אנשי מלחמתם, ומרוב אימה הפילו עצמם בנוסם אל בארות החמר להסתר שם מחרב לוחמיהם, ושלשה המלכים הנשארים על פני השדה נסו גם המה אל ההר שהיה רחוק ממקום המלחמה, והוא ההר שעל פני צוער שישב בו לוט אחרי כן, וימלטו גם הם ממות, ולפי שהותנה כן ביניהם, על כן לא הכו יושבי הערים לפי חרב, כי לא עמדו כנגדם, לבד לקחום בשביה.

(יא) ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה. כסף וזהב וכל אשר להם, וכן לקחו את כל אכלם שלא ישאר להם מה לאכול ולא ירדפו אחריהם.

(יב) ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם וילכו. לא כללו בכתוב אחד, להגיד כי אחר שכבר הלכו עם רכוש סדום ועמורה, שמעו

כי

איש אמונים, וכל אמונה בדרך ראשון, אחריה למ"ד שהב עלי השמועה שהוא מגיד, וכל אמונה בדרך שני אחריה בי"ת, שהב על מגידה שבוטח באמונתו. וכן והאמין בה', לפי ששמע ההבטחה מפי ה' שהוא אל אמונה, אבל השמועה עצמה לא תאומן כפי שקול הדעת, כי הוא בן שמונים ואשתו בת שבעים שנה, ולא הולידו בימי עלומיהם, ורחוק מאד שעוד יכונון בשיבה.

ויחשבה לו צדקה. פי' רש"י ז"ל הקב"ה חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו, ואיני מבין מה הזכות הזאת, למה לא יאמין באלהי אמן והוא הנביא בעצמו, ולא איש אל ויכזב, ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה, והנכון בעיני שחשב כי בצדקתו של הקב"ה יתן לו זרע על כל פנים, לא בצדקתו ובשכרו, אעפ"י שאמר לו שכרך הרבה מאד, גם לא יירא עוד מן החטא לפי שהבטיחו אל תירא אברם, ואמת הדבר לא ישיב ממנה, כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק, כענין שכתוב בי נשבעתי נאם ה' יצא מפי צדקה ולא ישוב, מדברי רמב"ן ז"ל, ולא הבנתי דבריו, כי מי הגיד לאברהם שבצדקת ה' יהיה הדבר, ושמא בא בשכרו וצריך לירוא מן החטא, ואם אמר לו אל תירא אברם איננו על הזרע לבד, כי אם על הפחד מן המלכים וכיוצא. ולדעתי מלת צדקה נופל תמיד על חוקי השם וגזרותיו שהם צדיקים, כמו התורה האלהית שנאמר עליה ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים, וכן צדק ומשפט מכון כסאך, והן הן דרכי החכמה העליונה, והכתוב יפרש למה האמין אברהם בה' שיתן לו זרע, ולא בקש אות או מופת, לפי שחשב אמרת אלוה שאמר כה יהיה זרעך לצדקה לחוק צדק, לפי שהשם עצמו אמר לו שכרך הרבה מאד, ואם לא יתן לו זרע מה יהיה שכרו, וכאמרו ה' אלהים מה תתן לי, וכנוי ויחשבה על אמירת השם, ולפי שכך דרך הצדק ידע כי לא ישוב ממנה, שעכ"פ יתן לו שכרו.

(ז) ויאמר אליו אני ה'. לפי שבדברות הראשונות הבטיחו לבד על הזרע, ולא הבטיחו על ירושת הארץ, חזר אברהם במחזה שלו לדאוג אם יקים ה' את דברו הטוב שדבר אליו פעמים, לזרעך אתן את הארץ הזאת, כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם, ושמא היה על תנאי, על כן חזר הדבור אליו ואמר לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו', כלומר על כן הוצאתיך מאור כשדים לתת לך ארץ כנען לרשתה, כי אור כשדים ארץ מולדתו של א"א ע"ה, ושם קרה מה שקרה שהניא לבב תרח לקחת את אברם בנו ואת שרי כלתו ולוט בן בנו ללכת באשר ילכו, והודיעו עתה כי מאת ה' יצא הדבר בעת ההיא למען אברהם עבדו, ולא אמר אני ה' שצויתיך לך לך מארצך וגו' מטעם שיתבאר בעז"ה.

(ח) ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה, פי' רמב"ן ז"ל שחשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים, לפי שלא אמר לו עתה שיתננה לו, כמו שגזר על הזרע, רק שהוציאו מאור כשדים

על

על דעת לתת לו ארץ כנען, על כן אמר במה אדע כי אירשנה, ואין זה כשאלת מה אות, גם השם לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא, רק בקש לדעת ידיעה אמתית שיירשנה, ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, או שמא יעשו הכנענים תשובה, ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ולהרום ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה, והשם ב"ה כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים, ואני תמה על פי' זה, כי תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא נפלא יותר מן האות שנתן לגדעון ולחזקיה, ולדעתי כי האמין בה' גם בזה, אבל בהבטחות הראשונות שאמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, לך אתננה ולזרעך עד עולם, ידע כי בניו ינחלוה והוא המוריש ועל שמו תקרא, כי לו נתנה במתנה, אבל בדבור זה שאמר לו שעל כן הוציאו מאור כשדים לתת לו את הארץ לרשתה, תמה אברהם כי הוא לא יירשנה, ולמה הוצרך להוציאו בשביל זה מאור כשדים, יודיענו שמה שעתידין בניו לירש את ארץ כנען ושבזכותו יירשוה, אין זה אלא שהוא עצמו יירשנה על איזו דרך שיהיה בחייו, וכאמרו לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, ושעל כן הוציאו מאור כשדים לבוא לרשת את נחלתו, ועל כן שאל ה' אלהים במה אדע כי אירשנה, ולשון ידיעה, באַרנו שהוא על הרגש החוש או הרגש הנפש, כי לא הבין אברהם איך יירשנה גם אם יוליד הבן שהבטיחו עליו, כי הוא ובנו לא יקחו הארץ מיד כל המלכים האלה, או שיבואו כל מלכי האמורי וימליכוהו עליהם ויתנו לו לירושה, וכל זה רחוק, ואם אין כל אלה ואהיה תמיד גר מתגורר בארץ כמו שאני עתה במה יודע לי כי אירשנה, ושיש לי ממשלה בארץ, ושבעבור כן אצטרך לשבת בה, ויתכן לפרושנו זה שאלת כי כמו כי תבוא כמו כאשר, וכן רוב שימושיו, ואמר כאשר אירשנה במה אדע שירשתיה, יתן לי סימן כשיקרה כך או כך אז ירשתי אותה, כי חשב ששתי המתנות דומות, וכמו שאמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, היה הכונה כשיהיה לו זרע, ככה לתת לך את ארץ כנען לרשתה, כאשר יהיה זמן שתירשנה, ואין זה דומה להבטחת הזרע, כי כשיולד לו הבן, יראוהו עיניו וישמח לבו וידענו.

(ט) ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת. השיבו השם לא כמו שאתה סבור שקראתיך מאור כשדים לבוא לרשת את הארץ ולמשול בה, לא אתה ולא בנך ולא בן בנך ימשלו בה, אבל הוצרכת ללכת מארץ מולדתך מטעם כמוס עמדי, ואגלה לך סוד הדבר.

עגלה משולשת. פי' ראב"ע ז"ל בת שלש שנים, אבל אונקלוס אמר שלש, וכן הדבר כי בת שלש לא תקרא עגלה כמו ששנינו וחכמים אומרים עגלה בת שתים פרה בת שלש, ויתכן שיהיה טעם משולשת שיביא אותן רצופות ויהיה כל מין לבד, וכן כי משולשות הנה שהיו הלשכות העליונות והתיכונות והתחתונות מפי' הרמב"ן ז"ל, ואפשר שהוא כמו עגלא תילתא שבתלמוד שהוא שמן ומפוטם.

ותור וגוזל. גוזל הוא בן יונה, וקראו גוזל שלא הוכשרו במין

ההוא

ההוא אלא הקטנים, ואעפ"י שכל קטני העופות יקראו גוזלים שנאמר על גוזליו ירחף, הבין אברהם מעצמו המין הנבחר, גם אלה מדברי הרמב"ן ז"ל, גם אמר שמאלה המינין יביאו הקרבנות, שרמז לו על הקרבנות שיקריבו ישראל, וכן בפי' רש"י ז"ל. ולפי הפשט נראה לי ששלשה מיני בהמות טהורות רומזים לשלשה האבות אברהם יצחק ויעקב שעמהן נכרת הברית, כמו שאמר וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור, והעופות הטהורים הם בני ישראל, ולכן הם שנים להורות על הרבוי, וכנגד אברהם ויצחק צוה לקחת מן הנקבה מפני שהנקבה יולדת, לרמוז לו שכל אחד יוליד אב כיוצא בו, וכנגד יעקב זכר שאינו יולד, כי בו פסקה שלשלת האבות, והעופות למטה בערך מן הבהמה, כנגד הבנים שהן למטה במעלה מן האבות, והיו כלם ממינים הנקרבים על גבי המזבח, לרמוז כי האבות כמו הבנים הם חלק ה' וחבל נחלתו, ומצינו שנמשלו בני ישראל לתורים ובני יונה כמו שאמר אל תתן לחית נפש תורך, ונאמר יונתי בחגוי הסלע, ולפי שהאבות מכפרים על עון ישראל, על כן קרבנות הצבור כלם מן הבקר וצאן, התמידין והמוספין וקרבנות המועדים, ואין גם אחד מן העוף זולתי קרבן יחיד.

(י) ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם בתוך, ידע שאלה יהיו הקרבנות, וכל הקרבנות יבתרו, העולה לנתחיה, והשלמים לחזה ושוק והחלבים, והחטאת והאשם לחלביהן, ואת הצפור לא בתר בתוך, כי בכל העוף הקרב נאמר לא יבדיל, מפי' הרמב"ן ז"ל. אבל רש"י ז"ל אחר שזכר מדרש חכמים שרמז על הקרבנות אמר ויבתר אותם חלק כל אחד לשני חלקים, ואין המקרא יוצא מדי פשוטו לפי שהיה כורת ברית עמו לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו' ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמו שנאמר להלן העוברים בין בתרי העגל אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש, ופרושו מחוור כפי הפשט. וזהו לדעתי שבתר העגלה והעז והאיל ואת הצפור לא בתר, לפי שהבתור הוא לכרות ברית, והשם לא כרת ברית על ירושת הארץ כי אם לאברהם יצחק ויעקב, ולהם נשבע לתת להם את ארץ כנען שיירשוה בזכותם לבניהם, ולכן העגלה והעז והאיל שהם נגד שלשה האבות כמו שאמרנו, בתר אותם, אבל התור והגוזל שרומזים על הבנים לא בתר אותם לעבור בין בתריהם, לא כמו שאמר רמב"ן ז"ל נתן התור והגוזל איש לקראת רעהו כי גם הם היו בברית אבל לא בתר אותם בתוך, ולפרושנו לא היו התור והגוזל לעבור ביניהם, ומה שצוה לקחתם יתבאר בכתוב הסמוך.

(יא) וירד העיט. הוא עוף ועל שם שהוא שואף את הנבלות לשוט אלי אוכל, כמו ותעט אל השלל, כן פי' רש"י ז"ל.

הפגרים פי' רש"י ז"ל על הבתרים, גם רמב"ן ז"ל אמר שירד העיט על הפגרים לאכול אותם כמנהג העופות, וישב אותם, נרמז לו

לו כי יבואו העמים לבטל את הקרבנות, וזרע אברהם יבריחם, ולדעתי אין הפגרים על הבתרים, אבל הם התור והגוזל שלא בתר, והם נקראים פגרים, כי היו שחוטין לקרבן, וכן דעת רד"ק ז"ל שלא יאמר פגר גוף וגויה כי אם על השלם, ועל כן לא אמר וירד העיט על הבתרים, ובסוף הענין אמר אשר עבר בין הגזרים האלה, כמו גזרו את הילד והן הבתרים, לא התור והגוזל שלא נגזרו לחצאין, וטעם הכתוב לפרושנו נוהי לקחת גם תור וגוזל אבל השלשה שיבתר, שהם רומזים על זרע ישראל, ועליהן ירד העיט הדורס והאוכל בשר, לרמוז שיקומו עליהם גוים אכזרים לכלותם ולהשמידם, בהיותם נחשבים כמתים כגבר אין איל כי הם ביניהם בגלות בלי כח, אבל לא יניחם השם בעבור הברית שכרת עם האבות, כמפורש בספרי הנביאים, וזהו שרומז וישב אותם אברם, שהוא הפריח העיט והרחיקו מעל הפגרים, שבזכות ברית אבות יקומו, אבל האבות עצמן אברהם יצחק ויעקב בימיהם לא באו לכלל זה שישתעבדו בהם גר ואויב, באמרו לא הניח אדם לעשקם ויוכח עליהם מלכים, על כן לא ירד העיט על הבתרים.

פגרים לדעתי נקרא גוף מת פגר. לפי שבחיי האדם גופו עבד לו, יצוה עליו כל רגע או לישב או לעמוד, וכן שאר התנועות והמעשים שיעשו אברי הגוף במצות וברצון המושל בו, שהוא חפץ הנשמה, ואחרי המות בטלו עבודותיו ויצא חפשי מאדוניו, מלשון אשר פגרו ללכת אתו, שהוא הבטלה, וכן בתלמוד יומא דמפגרי ביה רבנן, שבטלים מתלמודם.

אתם עיט שם המין ורבים ירדו על הפגרים.

(יב) ויהי השמש לבוא. פי' ראב"ע ז"ל זה לנו לאות כי ויקח לו את כל אלה ביום אחר שהקיץ ממחזה הנבואה, ובראש הענין פרשנו מלת מחזה שהוא על חזות לב אברהם, והנה נשאר תמיד במחזה, ובין חזיון לחזיון בא אליו דבר ה' בנבואה, והסברא נותנת שתחלת הענין היה בלילה או קרוב לבוקר, ואז בא אליו דבר ה' על הבטחת הזרע, והראהו הככבים הרבים, ובכלות הנבואה הזאת חזה אברהם בדבר ירושת הארץ, ובאה עליו הנבואה גם בענין זה שיירש הארץ, והשיב על שאלתו במה אדע, וצוהו לקחת מיני הבהמה והעוף, ובכלות גם נבואה זו, עשה אברהם כאשר צוהו ה' וישב ושמר על הבתרים והפגרים עד אחר חצות היום, והוחיל מה יוסף ה' דבר עמו ומה יענה על שאלתו, והודיעה התורה כי אחר חצות שנטו צללי ערב, והיה השמש נוטה אל מבואו בקצה המערב, נפלה תרדמה על אברהם.

ותרדמה באַרנו בפרשת בראשית שאיננה שינה, אבל כמו בהלות הנפש מפחד נרה, וכן כאן החל הפחד ליפול על אברם, והיה נרדם ממוצקת לב, והיה זה בחפץ עליון שידע לבו של אברהם כי יראנו צרות רבות ורעות העתידין לבוא עליו ועל זרעו.

והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו. פי' רד"ק ז"ל אימה וחשכה גדולה, כמו ראובן שמעון, שמש ירח עמד זבולה, ולדעתי אימה סמוך, כמו אימת חשכה גדולה נופלת עליו, וחשכה גדולה אומר אני שאין

פרושו כמו עיר גדולה עץ גדול, כי לא יתכן קטן וגדול אצל חושך, כי כל חושך הוא חושך ולא אור, ואם להגדילו מאד שגם האור לא יועיל כמו חושך מצרים, יסמכו אליו מלת אפלה, כמו ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים, וכן בכל המקרא, ולא תמצא גם במקום אחד שיאמרו חושך גדול או חשכה גדולה, אבל חשכה גדולה כמו האש הגדולה הזאת, שגם על האש לא יתכן לומר גדול וקטן, שכל אש גדול כשימצא מינים נאכלים שיאחז בהם, רק גדולה שנאמר באש שהיה במתן תורה ענינו שכחו גדול מכח האש שלנו, כי היה אש אלהים, וכמו שפרשנו על ואעשך לגוי גדול, וכן חשכה גדולה שנאמר כאן ענינו חשכה של נפלאות למעלה מדרך הטבע שהיא מחשכת גם הנפש ומחשבותיה, ואימת החשך המבהיל הזה נפלה עליו, כי הראהו השם המצוקות הגדולות האיומות לנפש. ומה מאד נאמנו דברי חז"ל שאמרו שהראה לו גהינם ושעבוד מלכיות שיבור לו אחת מהן, והנה גם לדבריהם חשכה גדולה הם בלהות ומצוקת הנפשות שאינן בטבע החושך הנהוג בעולם, ומהן באה לו התרדמה, כי נרדם ויעף מאימה זאת, והוצרך להראותו זאת להודיעו קרבת אלהים מה טוב, כי עוז וחדוה במקומו, והדבק בה' גם כי ישב בחשך ה' אור לו, ולכן להציל אדם משחת ייסרהו לטוב לו, כי היסורין מצילין אותו מחשכת הנפש ומקרבים אותו אל השם, והסוד הזה גלה אליהוא בן ברכאל את איוב, ולכן כל ראשי האומה הגדולים היו במוסר גדול, כמו אברהם ראש לכל זרע הסגולה, וכן משה ראש לכל הנביאים ומחוקקי צדק, ודוד ראש לזרע המלוכה, וכן רבים מגדולי בניהם, וזה טעם האומה בכללה שהוצרכה לגלות ולענוי בראשיתה, ולכן בחר אברהם שעבוד מלכיות לצרף וללבן נפשות בניו, שיראו כבוד ה', וינצלו מחשכה גדולה.

(יג) ויאמר אל אברם. עתה ענהו על מה ששאל במה אדע כי אירשנה, והיה המענה כי גרותו בארץ לא לו, כי האמורי מושל בארץ, בה ידע כי לו נתנה הארץ למורשה, ושבזכותו יירשנה זרעו, ושעל כן נגזר עליו ועל בניו ובני בניו מספר דורות גלות ועבדות ועינוי, וכמו שפרשנו הטעם למעלה, ולא הוצרך לומר לו כי גר יהיה הוא וזרעו בארץ לא להם, כי גרותו ידע אברהם, ולא הוצרכה להודע לו בנבואה, רק הודיעו כמו שהוא גר בארץ אע"פ שנתנה לו הארץ, ככה גם זרעו וזרע זרעו עד מלאות ד' מאות שנה מיום לדת הזרע יהיו גרים בארץ לא להם, לא מושלים ושרים בארץ, ומקצת מן הדורות הבאים יהיו ברעה יותר גדולה, כי יהיו עבדים ומעונים תחת יד רודיהם, וכל זה לטובה גדולה שיהיו ממלכת השם וגוי קדוש בארץ, ועל כן הראהו בנבואה הראשונה מרבית כוכבי השמים, ושאליהן ידמה זרעו בכבוד ובגדולה, וכמו שפרשנו למעלה. ואחר כן גלה לו סוד גרותו וגרות בניו, והבין מאמר השם שאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, שאין הכונה שהוציאו משם לבא לקחת את ארץ כנען למשול בה, אבל הוציאו מארץ מולדתו והוליכו מארץ

אל

אל ארץ לא לו, לפי שנגזר גרות עליו ועל זרעו, ולפי שלא דבר על גרות אברהם רק על גרות זרעו, על כן נתן המספר ת' שנה שהחלו משנולד יצחק.

בארץ לא להם. כמו שאתה בארץ לא לך לנוות ולמשול בה כחפצך, כן זרעך גם המה לא יהיו שרי הארץ, אבל יהיו כמוך גרים בארץ לא להם, בכנען ובחרן ובמצרים, שבכל מקום היו גרים, כמו ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים, ובילחק גור בארץ הזאת, וביעקב עם לבן גרתי.

ועבדום לשון עבודה נופל על האדון ועל העבד. ותוכל לומר האדון עובד בעבדו, והעבד עובד את אדוניו, וההבדל שביניהן שאותן שהן על האדון אחריהן בי"ת, כמו לא תעבוד בו עבודת עבד, ועבדו בו גוים רבים, ואותן שהן על העבד אחריהן למ"ד, כמו פן תעבדו לעבדים, או מלת תעבדון את האלהים, ולכן אם ועבדום על המצרים היה צריך לומר ועבדו בם, עכשו שנאמר ועבדום שב על ישראל שיעבדו לגוים יושבי הארצות, אבל וענו אותם שב על המצרים שיענו את ישראל, ואונקלוס ז"ל תרגמו כמו ועבדו בם, כי תרגם ויפלחון בהון, והענין מסכים עמו, כי עבדו בם שלא ברצונם, כמו שענו אותם שלא ברצונם, שנאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, אבל דקדוק הלשון אינו מסכים עם פרושו, ואולי יחשוב כי ועבדום בכח המלה ענין הכבד הנוסף, כמו ויעבידו מצרים ששמום לעבדים עובדים מלאכות קשות, וכן ועבדום מקור עם הכנוי ששמום עבדים, ואינו דומה אל ועבדום שאי אפשר להתפרש רק שיעבדו למצרים, אבל המקור בכחו השם ששמום עבדים, וראיה לפירושו כי האבות ובניהם עבדו גם בארצות כנען ופלשתים וארם, שכל גר בארץ יעבוד במושל בה כפי חקי מדינה ומדינה, והכתוב אומר וגם את יעבודו דן אנכי. ואין זה רק המצריים, לפי שהעבידום כנגד מנהג היושבים בארץ, כי הוצרכו לעבוד כשבויי חרב הנתונים בשביה, ואם כן על כרחנו ועבדום כמו והעבידום, ואולי לפי שזכר הגרות והענוי, זכר בנתים ועבדום, וכל גר עובד לאדוני הארץ במסים וכיוצא, וכשימרוד יענש וייסרוהו ויענוהו, ולהורות שלא יענום אדוניהם במשפט זכר תחלה ועבדום, שיעבדו זרעו למלכי הארץ באמונה, ונודע כי יענום בדרך לא במשפט, ועל כן גם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, על זדון לבם שעשו בזדון את אשר לא צויתי, ולפירוש זה גר יהיה זרעך ועבדום היא הגזרה, ועליה לא יענשו העובדים בם, אבל יענו אותם ספור זדון הגוי הוא, כי אעפ"י שיעבדום ישראל ולא ימרודו, הם יענו אותם, ורמב"ן ז"ל אמר שהמקרא מסורס, ושעורו גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועבדום וענו אותם, ולא פירש כמה ימי העבדות והענוי, והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב, כמו בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי, וכן וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף, וכן כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי, ואחרים כמוהם.

ועגו

וענו אותם. מפורש בפרשת שיוות, וכאן הפסיק בנגינת טעם, כי אינו דבק עם ארבע מאות שנה שכתוב אחריו, אלא בין הכל ד' מאות שנה גרות ועבדות ועניי.

ארבע מאות שנה. מיום תתי לך הזרע, וידענו מזה כי מיום לדת יצחק עד צאת ישראל ממצרים עברו ארבע מאות שנה, ורש"י ז"ל פי' חשבון זה, יצחק בן ששים שנה בלדת יעקב, ויעקב כשירד למצרים אחר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי ק"ל שנה, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רדו הרי ת' שנה, ואם תאמר במצרים היו ת' שנה, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן שחי קהת אחר לדת עמרם, ושחי עמרם אחר לדת משה, וזה החשבון ברור בלי חולק, ועל כן זכרה תורה שנות לוי קהת ועמרם ומשה, להעמידנו על החשבון הזה, ולפי שממקרא הנאמר כאן למדנו שמיום לדת יצחק עד צאתם ממצרים יהיו ד' מאות שנה, ומחשבון שנות יצחק ויעקב אנו למדים שמיום לדת יצחק עד בואם למצרים עברו ק"ץ שנה, ממילא אנו לומדים שלא שהו במצרים רק ר"י שנים, וסמכוהו על גמטריא של רד"ו שמה, לא שאנו למדין הדבר מן הגמטריא, ובפרשת בא כתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, הוסיף שלשים על האמור פה, לפי שכלל בהם ימי גרות אברהם בארץ לא לו שלא זכר כאן לפי שנדבר אתו, וכמו שפרשנו. ותחלת ימי גרותו מיום צאתו מאור כשדים, כי שם ארץ מולדתו, ומעת צאתו משם עד שנולד יצחק שלשים שנה, כי בצאתו מחרן היה בן ע"ה, וחמש שנים קודם לכן יצא מאור כשדים עם אביו וישב בחרן, ובין הכל שלשים שנה עד שנולד יצחק, על כן אמר לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, לא אשר הוצאתיך מבית אביך, כי מעת צאתו מאור כשדים מתחיל הגרות וירושת הארץ, וכמו שבארנו למעלה, והנבואה כלה מקושרת על הסדר מהחלתה ועד סופה, אבל בעל סדר עולם אמר שחשבון שלשים שנה הנוספים הם מיום שכרת ברית בין הבתרים עד שנולד יצחק, ושהיתה כריתת הברית הזאת חמש שנים קודם שצוהו ללכת מבית אביו, וא"כ דברי הפרשה שתי נבואות חלוקות, והשניה קודמת כמה שנים לראשונה, וכבר כתב הרמב"ן ז"ל דברים רבים נגד הדעת הזאת בפירושו לפרשת בוא אל פרעה, ולא אאריך במקום הזה, כי גם מה שפירש רמב"ן ביישוב ענין זה אינו משמח את הלב, והוא ז"ל לא יכול לפרש שמתחיל החשבון מעת צאתו מאור כשדים, לפי שלדעתו חרן היא ארץ מולדתו של א"א ע"ה, ועל זה יסד פירושו בפי' לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך כמו שכתבנו שם, ואנחנו פרשנו שם הענין בפשט המקרא שעיר מולדת א"א ע"ה היא אור כשדים, ואין ממולדתך ארץ שנולד בה, ולא אכתוב עוד רק להשיב על הוכחת התוספות בשם רשב"ם ז"ל שאין שתי נבואות הפרשה בעת אחת, שהרי בראשונה כתוב הבט נא השמימה

וספור

וספור את הככבים, הרי שהיה לילה, ואחרי כן אמר ויהי השמש לבוא משמע שהיה יום, ועל כרחנו נאמר ששני זמנים הם לנבואות הללו, ואיני מבין הוכחה זו, שכבר אמרנו שהתחיל הדבור בסוף הלילה והראהו הככבים, וכשחזה את"כ בירושת הארץ, שב אליו הדבור אני ה' אשר הוצאתיך וגו', ונזהו על לקיחת הסימנין לכרות ברית, ועבר תנות היום ואברהם יושב ושומר הפגרים ומיחל מה יוסף השם דבר עמו, עד שבא זמן ביאת השמש, ועוד כי ראיית הככבים היה בכח מלמעלה שנתוסף עליו כמו שבארנו, ובכח זה גם ביום היה יכול לראותם.

(יד) וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. כבר פרשנו שבהיותם גרים הם עבדים למלכי הארץ, ואין עבודתם אשמה למלכים, כי כן ראוי שכל יושבי הארץ האזרח והגר עבדי המלך הם, אבל מצרים העבידום בפרך, ועליו כתוב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, והוא עצמו העִנוי, שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם, והיה לו לומר כאן וגם אשר יענום דן אנכי, אבל לא אמר כן גם לא אמר אשר יעבידו בם, אלא אמר יעבודו להורות שהם יעבדום באמונה, ואעפי"כ יענו אותם, כאמרו וענו אותם, ועל כן אדון אותו על זדונו, וזה ראיה לדברי רמב"ן ז"ל שאמר, טעם הכתוב הוא אעפ"י שגזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אשפוט גם את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרותי כי הוסיפו להרע עמהם, כי השליכו בניהם ליאור וימררו את חייהם ותשבו למחות את שמם, וזהו טעם דן אנכי, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע, כענין אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, זהו תוכן דבריו, אלא שאני חושב כי וענו אותם לא נגזר על ישראל, אלא מגיד את העתיד להיות, וע"כ תלה הכתוב הגלות והעבדות בישראל, והענוי במצרים, ואם שלשתן גזרה יאמר ועבדום והתענו תחתם, אבל מעולם לא גזר על הענוי, וזהו מה שאמרו חז"ל בשמות רבה משל למלך שאמר לבנו יעשה עם פלוני ולא יצערנו, הלך ועשה, אעפ"י שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו, כשנתרצה המלך לבנו גזר על מצעריו הריגה, כך גזר הקב"ה שיהיו ישראל משועבדים למצרים, עמדו עליהם ושעבדום בחוזק, אמר הקב"ה היה לכם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרכיהם, אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה ע"כ, אבל אין המשל דומה לנמשל אם גזר השם וענו אותם, ויפה נאמר כדברינו, כי השם לא גזר רק שיהיו גרים בארץ לא להם ועבדום, וישראל עשו כן ולא מרדו באדוניהם, ולא נתפייסו בזה אבל העבידום בפרך שהוא הענוי, וזהו המשל שאמר המלך יעשה בני עם פלוני ולא יצערנו, הלך ועשה, אעפ"י שעשה עמו חנם צערו, כי כן הנמשל, ישראל עשו עבודתם חנם, והם העבידו בם בפרך וענו אותם בכמה עינויים, והוצרך רמב"ן ז"ל לתת הדבר לשיעורין, שהשלכת הבנים ליאור אינו בכלל ענוי וכיוצא בזה, אבל מי הגיד לנו זה, כי וענו אותם כולל הכל, כללו של דבר כל זמן שלא בא מועד שיירשו ישראל את ארץ

כנען

כנען, היו צריכים להיות גרים בארץ לא להם, וכשהם גרים יעבדו לאדוני הארץ שהם בה, והשם חפץ שיהיו גרים בארץ מצרים, ואילו העבידום כדרך חקי המדינה, וכמו שנהגו עם אנשים גרים מארצות אחרות, לא היו באין על זה בדין, אבל מה שעשו בשנאה והעבידום בפרך ושאר הגזרות שהוסיפו על ישראל על לא חמס בכפם, כי עבדו לאדוני הארץ באמונה, על זה נאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ודע כי השם הוריד ישראל למצרים שהוסיפו תועבות וגלולים מאד, כמו שאמר כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו, וידע שיהיו פרעה שריו ויועציו מכת הכופרים החכמים בעיניהם, וכמו שיתבאר בע"ה בפרשת ואלה שמות, ונתחייבו כליה בעבור עונותיהם, וכמו שיתבאר שם בע"ה, וגם על זה אמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ועוד יתבאר שם בע"ה.

ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, כולל הכסף והזהב וא"ט וכל הסגולות, ועל כן אמר גדול, שהן גם על סגולת מלכים, כדרך הרכוש שהן לגדולים אשר בארץ, וכמו שפרט במראה הסנה, וכמפורש במעשה בפרשת בא אל פרעה, על כן לא אמר ברכוש רב כמו כי היה רכושם רב.

(טו) **ואתה** תבא אל אבותיך בשלום. כשזכר יציאתם מארץ אויביהם, היה ראוי שיאמר ויבאו ויירשו את ארץ כנען, שהוא עיקר הנבואה, אבל ידע השם שגם הדור היוצא ברכוש גדול לא יירשו את הארץ, כי מתו במדבר, ובניהם יקומו ויירשוה, על כן הפסיק במקרא ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, כלומר גם הדור היוצא לא ישובו הנה.

אל אביתיך. מפורש כי הנשמה נשארת אחר המות, ובאה אל מקומה ובמחיצת הדומים לה, כי ידענו שאיננו על הקבר שיקבר בקברות אבותיו, כי הוא נקבר אצל חברון במערת המכפלה, וכתיב וימת תרח בחרן ושם נקבר, גם אבות אבותיו מתו בעבר הנהר ושם קבורים, ואם כן תבא אל אבותיך על הנפש, שתאסף להיות עמהם, ואבותיו היו אנשי שם וישרי לב, כמו אדם ושת וחנוך ונח ושם וארפכשד וחבריהן, ודומה למליצת ויאסף אל עמיו שנאמר ביצחק ויעקב ויוסף ומשה ואהרן, כי עמיו הם חבריו ודומים לו, אבל מליצת אל אבותיך לא מצינו רק כאן וביאשיהו המלך שהבטיחו השם לכן הנני אוסיפך אל אבותיך ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראינה עיניך בכל הרעה וגו׳, ולפי שמצינו השכיבה עם אבות שמוכה אצל צדיקים ורשעים, שהוא כתוב על יעקב ומשה ודוד ושלמה, גם כתוב על אחאב ומנשה וכיוצא, ידענו שענינה המות, שילך בדרך שהלכו אבותיו, לא על משכנות הנפש החכמה, לכן חפץ להבטיח את אברהם שיהיה לכתו בשלום, כדרך יבוא שלום ינוחו על משכבותם, לפי שהודיעו הגזרה שנגזרה על בניו עבדות ושיענום העובדים בם, ושלא יירש הוא וזרעו את הארץ עד מלאות ת׳ שנה מיום לדת זרעו, הבטיחו שאין עליו עונש כי יבא אל אבותיו בשלום, ומלת תבוא ראיה ברורה שעל הנפש ידבר, שכן המשורר אמר על ענין שכר הנפש, כי נפש הכסיל תרד שאול ותתחבר עם

הדומים לה שלא תראה אור, שאמר תבוא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור, ותי"ו תבא שב על הנפש שנזכר בכתוב שלפניו, כי נפשו בחיו יברך, ואמר שתבא עד דור אבותיו שלא יראו אור עד נצח, וכן בישעיהו אעפ"י שמת בחרב פרעה נכה הבטיחו ונאספת אל קברותיך בשלום, גם כשיעד הפורענות שיבא בימי צדקיהו על ירושלים ועליו ועל זרעו, אמר לו בשלום תמות, והבטיחו על שלום נפשו במותו, אבל רש"י ז"ל פי' בשלום ולא תראה כל אלה, ולדעתי על זה אמר תקבר בשבה טובה, שעד בואך אל קברתך תחיה בטובה, ולא יגיעך העבדות הקשה והענוי שיעדתי עליהן, כי אם יקרנו כאלה איננו שיבה טובה, אבל ימים רעים אין חפץ בהם.

(טז) **ודור** רביעי ישובו הנה. לאחר שיגלו למצרים יהיו שלשה דורות לא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון, כלב בן חצרון מבאי הארץ היה, לשון רש"י ז"ל, ורמב"ן ז"ל אמר שאינו נכון כלל ולא פי' טעמו, אבל נראה הוא לכל כי יעקב עצמו גולה כמו יהודה ואחיו, ולמה לא יחל מיעקב ויהיו הבאים דור חמישי, גם לא יתכן לקרוא השבים דור רביעי בעבור כלב לבדו שבא לארץ, גם לא נזכר גלות מצרים בפרשה שיתחיל ממנו הכתוב חשבון הדורות, כי ארץ לא להם כולל כנען ופלשתים וארם נהרים ומצרים, שבכלן גלו האבות ובניהם, ודעת רמב"ן ז"ל כי דור רביעי לאמורי המושל עוד, כי מיום הגזרה האריך לו, כי הוא פוקד עון על שלשים ועל רבעים, ואם ישובו לא יחרימם אבל יהיו למס עובד או יפנו להם, ולפירושו דור רביעי אחר שתתמלא סאתו של האמורי אם עדן לא שב, ישובו הנה לנחול את הארץ, כי עד העת ההיא לא שלם עון האמורי, אבל זה הפי' רחוק מפשט הכתוב, ולדעתי שב על וענו אותם שנזכר תחלה, כי הדור הרביעי שיצא מהן הם באו וירשו את הארץ, כי לא החל השעבוד עד אחר מות יעקב וכל הדור כמפורש בפרשת ואלה שמות, ובניהם הוא הדור הראשון שהעבידו בם ממצרים שהוא הענוי, ואם כן פרץ הדור הראשון וחצרון השני וכלב וכל דור המדבר הוא השלישי, ובניהם ששבו לארץ כנען הוא הדור הרביעי, ומטעם שאמר זאת וכבר אמר שיהיה בין הכל ת' שנה, לפי שלמעלה אמר שבתום ת' שנה יצאו ברכוש גדול, ולא אמר שיירשו את הארץ, הודיעו כי היוצאים לא יירשוה, אלא הדור הרביעי ישובו הנה, ואם לא הודיעו כן היה חושב כי אחרי צאתם יאריכו עוד כמה מאות שנים טרם יירשוה, על כן נתן הקצבה בדור הרביעי שהם ישובו הנה.

כי לא שלם עון האמורי עד הנה. כמה דברים דברו על זה מפרשי המקרא זצ"ל, ולפרושנו אין צורך לכל החקירות האלה, אבל הוא נתינת טעם למה ישובו הדור הרביעי וינחלו את הארץ, ולא יירשוה היוצאים מארץ לא להם ברכוש גדול, לפי שבצאתם ממצרים עדיין לא שלם עון האמורי, ועל כן הוצרכו לסבב במדבר עד בא מועד לסוף ארבעים שנה, כי השם גזר עליהם העבדות והענוי רק ת' שנה, והוצרכו לצאת מארץ ענים, ולהיות חפשים מאדוניהם, ולא יהיו עוד גרים

בארצות

בארצות שהן תחת יד מלכים, וזה נתקיים, שכל ארבעים שנה הלכו במדבר הגדול והנורא, ושם אין גרות ולא עבדות וענוי, כי נחם אלהים בכחו הגדול, ולסוף מ' שנה שהיה קץ עון האמורי ירשו את הארץ, והדור היוצא אילו לא חטאו במדבר היו הם באים אל הארץ לסוף ארבעים שנה, והחטא גרם להם שנפלו כלם במדבר, והדור הרביעי באו אל הארץ, ולדעתי כך היא גזרת השם כשיצאו ממצרים שיטלטלו ארבעים שנה עד בואם אל ארץ כנען, כי אם הביא אותם מיד ולא שלם עון האמורי עד הנה, היו האמורים נלחמים בישראל, ולא היה השם מאביד אותם מפני ישראל ככל נפלאותיו שעשה להם בימי יהושע כשנתמלאה סאתם, וכך היו מתגלגלים הדברים עד כלות ארבעים שנה, והיו נופלים לפעמים מישראל, וכדרך המלחמות שהיו בימי שאול ודוד, ואם היו הדברים מתגלגלים על דרך זה היו ישראל מפחדים מחרב המלחמה, והיו בוחרים לשוב למצרים, על כן לטובת ישראל הסבם ארבעים שנה במדבר, וזה שאמרה תורה ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, כלומר אילו חפץ להביאם אל הארץ מיד, היה נוחה אותם דרך ארץ פלשתים שהיא קרובה לא"י, ולא עשה כן כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה, וכמו שאמרנו שאילו באו מיד לארץ היו צריכין להלחם את כל אותן ארבעים שנה, וינחמו וישובו מצרים, וכאן פי' הטעם למה יצטרכו לעשות מלחמה עם האמורי, כי לא שלם עון האמורי עד הנה, וקורא הדורות מראש סדר הדברים כן בסוד חכמתו שיהיו בין צאת ישראל ממצרים עד ירושת הארץ מ' שנה, שבהן הראה אותותיו ומופתיו לישראל, ואילו עברו מיד לא"י דרך ארץ פלשתים, לא היו נודעים עיקרי הנפלאות שעשה השם לישראל במרה וברפידים ועל הים ובמדבר סין וכיוצא שכלכלם מ' שנה במן ובמים מצור חלמיש, וברוך השם אשר לו נתכנו עלילות, ומשפטים צדיקים, וצופה מראשית אחרית, להודיע הכל בדרך סתום לאב הראשון אברהם ע"ה במראה בין הבתרים.

האמורי הזכיר התקיף שבהם אשר כגבה ארזים גבהו, ולא יוכלו לו עד שתתמלא סאתו ועונותיו ילכדנו, מפי' הרמב"ן ז"ל, ויפה דבר, וכמו שאמרנו שאם יבאו לארץ טרם התמלא סאתם שישמיד ה' אותם מפניהם, יצטרכו להלחם אתו, וינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה, והרב ז"ל אמר עוד לפי שהוא הנלכד תחלה, וגם אם הלכו דרך ארץ פלשתים היה הוא הנלחם תחלה, כי בהיותם במדבר פארן והעפילו לעלות ההרה כתוב ויצא האמורי היושב בהר ההוא.

(יז) ויהי השמש באה. כמו ויהי הם מריקים שקיהם, ויהי הם קוברים איש, כלומר ויהי דבר זה, כך דקדק רש"י ז"ל, ויפה נופל לפי' זה ויהי על מלת באה שהיא נקבה, ועל מלת באה דקדק רבינו ז"ל שטעמו למעלה על כן פרושו שבא כבר, ואם טעמו למטה באל"ף ענינו כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתוב ויהי השמש לבוא, והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה, גם

ראב"ע

ראב"ע ז"ל כתב בתחלה עודנה לא באה וכן כתוב לבוא, ודע כי בעבור שאין בעגולה מעלה או מטה, לא תמצא בלשון הכתוב אצל שמש שקיעה ועליה, כי הוא לשון בני אדם כפי הדמיון למראה עינינו, אלא יאמרו יציאה וביאה, השמש יצא על הארץ, כי בא השמש, כי יוצא ממקומו שהיה נסתר מעינינו לזרוח על הארץ, ולפי שהוא שואף לבוא אל נקודת המערב להסתר מעינינו, יקרא ביאת השמש שבא אליו, ושתי הנקודות הם חצי העגולה בכל מקום, ועל כן ויהי השמש לבוא שעבר חצי היום והיה ברביעית האופק ששם יבוא, ויהי השמש באה שכבר הגיע אל מבואו ונסתר מעין הרואה, ועדיין אור השמש זורח על האופק כמו שעה ורביעית עד צאת הככבים, על כן הגיד הכתוב ועלטה היה, שבזמן הממוצע הזה לא האיר אור השמש, כי היה עלטה מעונן ועב, וראב"ע ז"ל פי' עלטה הטעם כי הלילה מעונן, או פרושו אחר בוא האור הנראה בעבים, ואני תמה כי אז לילה, ולמה יקראנו עלטה ולא לילה כמו בכל המקרא, אבל לפרושנו שהוא על עת הראות האור בעבים, יפה רומז שביאת השמש משל בכל המקרא על רדת הכבוד והגדולה שיש לעם, ולכן בהיות השמש לבוא נפלה עליו תרדמה וראה אימת חשכה גדולה, והגיד לו השם הצרה שתבוא על זרעו, וספר שבא השמש והיה עלטה שנדמה לו שכבר היה לילה ממש, חשך ולא אור, וזה משל לכובד הצרה שכמעט אין תקוה להנצל ממנה, ושתכליתה כליון חרוץ ח"ו, והראהו השם שאין הדבר כן שאיננה לילה גמורה, כי הוא אתם בכל צרתם להצילם באחרית, ולכן עבר לפיד אש בעלטה זו, שהוא משל שיהיה ה' אור להם גם בעומק שפלותם.

והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה. לדעת כל המפרשים עבר עתה בעלטה תנור עשן ולפיד בין הגזרים, והיא הברית שכרת עמו, ויאמר רמב"ן ז"ל ראה כאילו תנור עשן כלו ובתוכו לפיד אש בוערת, כענין ענן גדול ואש מתלקחת, והעשן הוא הענן והערפל אשר נזכר במתן תורה, ולפיד אש בתוכו הוא האש האמור שם ודבריו שמעת מתוך האש, וכתוב ומראה כבוד ה' כאש אוכלת וגו', אבל מלת אשר לא יישר לפי' זה, יאמר והנה תנור עשן ולפיד אש עבר בין הגזרים האלה, ומלת אשר כרומז על דבר ידוע שקרה קודם לכן, גם תנור ואש שני דברים הם, ויאמר אשר עברו, ויראה לי כי לפיד אש הוא האש היורד מן השמים על הקרבנות, וכמו ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח וגו', וכן בדוד ואליה, והנה אברהם הביא מכל מיני הקרבנות הנזכרים, עגל ועז וכבש ומין העוף, ואחר שעשה כאשר צוהו, ירדה אש מן השמים בין הגזרים להורות שקבל הכל ברצון, ושהעיט לא יאכלם, כי האבות כמו הבנים הם חלק ה' וצאן מרעיתו, וזה קרה קודם שנפלה על אברהם תרדמה, והכתוב לא זכר זאת בתחלה ונלמד מסופו, שפירש כאן שאחר שנפלה עליו תרדמה, וגלה לו השם בנבואה הצרות שתקרינה לבניו, והשמש כבר באה גם היה עלטה, אז ראה תנור עשן, וזה רמז לצרות הגדולות המחשיכות והמכלות עין

האדם

האדם, כדרך כי כלו בעשן ימי, כי הייתי כנאד בקיטור וכיוצא בזה, כאילו הם בתנור מלא עשן, וגם ראה אותו לפיד אש אשר עבר בין הגזרים כשהקריבם, להורות לו כי עמו אנכי בצרה, שגם הצרות הקשות לא יעשו בהן כלה, כי אותו האש שקדש את הקרבנות עומד עם התנור ושומר את ישראל שלא יכלו בעשן, ואשר עבר שב על לפיד אש לבדו.

הגזרים פי׳ ראב״ע ז״ל בין הבתרים. ולדעתי הבתרים הם הבהמות לבד, לא העופות שלא בתר אותם, אבל גזרים כולל כלם, שאף עפ״י שלא גזר העוף בתוך, היו שחוטים, כמו והמה מידך נגזרו, גזור מארץ חיים, ולפיד האש עבר בין כלם, כי הוא ב״ה שומר האבות והבנים יחדו, ואם הברית עצמו היה לבד עם האבות, ועל כן לא בתר את העוף.

(יח) **ביום** ההוא כרת ה׳ את אברם ברית. אם כדברי המפרשים ז״ל שבבוא השמש בלילה עבר תנור עשן ולפיד אש בין הגזרים, שהוא כריתת הברית ואמר לו אז לזרעך נתתי את הארץ הזאת, היה לו לומר בלילה ההוא כרת ה׳ את אברם ברית, ונצטרך לדחוק שמלת יום על מועד, כמו ביום הכותי כל בכור, ולפרושנו היה כריתת הברית ביום קודם שהיה השמש לבוא, ועבר לפיד אש בין הגזרים ואמר לו לזרעך נתתי וכל הענין, וכשהיה השמש לבוא ונפלה עליו תרדמה וגלה לו הצרות והעבדות והענוי שגזר עליהם, ואח״כ הראהו סמוך ללילה בעלטה תנור עשן גם לפיד אש וכמו שאמרנו, וזהו שספר ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית, בעת שעבר לפיד אש בין הגזרים.

לזרעך נתתי את הארץ הזאת. אמירתו של הקב״ה כאילו היא עשויה, מפי׳ רש״י ז״ל, ויפה פי׳, כי עתה כרת עמו ברית בשבועה שזרעו ינחל הארץ, ואחר שאין תנאי בדבר, השתמש בלשון עבר נתתי כאילו היא עשויה, כי לא אדם הוא להנחם, ולא יפלא ממנו לעשותו, ונכתב כן במקום הזה לפי שזכר גבולי הארץ מנהר מצרים ועד נהר פרת, ויוצאי מצריים לא ירשו רק מקצתה, לכן אמר נתתי, להודיע שעכ״פ יבא זמן שיירשו כלה, כדבר שנעשה כבר ואין להשיב, ולא נחשוב שלא היתה הברית והשבועה רק על החלק שנחלו עולי מצרים, והנותר על תנאי, ואפשר שלא יקוים בשום דור ההנאי ולא ינחלוה לעולם, על כן כתוב פה נתתי, אבל באמירות שלמעלה שלא פירט הגבולים, וכן בפרשת המילה, גם באמירות ליצחק וליעקב שנאמרו כלם על דרך כלל, אמר בכלם אתן ואתננה על העתיד, לפי שלא נתקיימו בימיהם, ורמב״ן ז״ל אמר שאין צורך במקום הזה לומר בעבור כן נתתי, ולפרושנו יש צורך, והנה בדבור ראשון אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, ולא פירש כמה, ואולי רק המקום שהיה שם, שכם ואלון מורה, וכמו שבארתי שם, ובדבור שני אמר לו שא נא עיניך וראה וגו׳ צפונה ונגבה וקדמה וימה וגו׳, אולי לא הראהו רק עד הגבול שירשו עולי מצרים, ובעת הברית אמר לו הירושה כלה מה שיירש זרעו גם באחרית הימים, וזהו לזרעך נתתי את הארץ הזאת, ולא אותה לבד שראית בעיניך, אלא מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת.

מנהר מצרים. שם מתחלת המתנה מפאת הנגב, וגם אחרי שחטאו במדבר וגרם זה שלא יירשו עד נהר פרת, חפץ השם לתת להם הארץ שהיא בנגב עד נהר מצרים, כמו שאמר בגבולי הארץ בפרשת מסעי ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים, ונחל מצרים ונהר מצרים אחד, ואיננו היאור עילוס, אלא שיחור אשר על פני מצרים, וכשגרמו החטאים אחרי בואם לארץ, לא לקחו כל פני הנגב, כי נשאר ארץ פלשתים שלא כבשו.

הנהר הגדול נהר פרת. לפי פשוטו הוא גדול נגד מצרים שהוא השיחור הנופל ביאור הגדול, אבל רש"י ז"ל פי' בדרך המדרש לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קראהו גדול אעפ"י שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת, ואני תמה א"כ נהר מצרים שהוא הקנה האחד הדבק לארץ ישראל יקראנו ג"כ גדול, והנה מנהר מצרים עד פרת מרחק גדול וכמה אומות גרים בה, וכמו שאפרש.

(יט) את הקני. יראה כי שלשה שנזכרו בכתוב זה הם האומות שעל פני מצרים עד נהר פרת, הקני היתה אומה חזקה סמוך לנהר מצרים, ובקצתה וסמוך לה היתה ארץ עמלק, על כן סמך בלעם עמלק וקני בנבואתו, ואחריו הקניזי גם הוא בנגב, ואחריו הקדמוני שהוא בין הירדן ונהר פרת, והיא ארץ אדום ומואב ועמון, ורש"י ז"ל פי' עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון והם קני וקניזי וקדמוני והם עתידים להיות ירושה לעתיד שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, וזה קרוב לדברינו, כי בימי אברהם עדיין לא נולדו בני לוט ובני עשו, והיו יושבי אלו הארצות הקני והקניזי והקדמוני, ולא בלבד ארצות אדום ומואב ועמון, אבל עד נהר מצרים, גם ארץ ארם שמעבר למלכיות האלה והולך עד נהר פרת, כלם בכלל קני וקניזי וקדמוני, ואפשר ששלשה אלה מבני בניו של כנען שפשטו וכבשו החלק הזה מן הארץ עד נהר פרת, ונקראת על שמם, כי אביהם כנען לא תפס בתחלה רק מן הירדן עד הים הגדול, ומבני בניו כבשו עד נהר פרת, ובכללן אדום ומואב ועמון.

(כ) ואת החתי. הנזכרים בפסוק זה הם היושבים מעבר לירדן ובמשכים לדרום עד סוף ארץ פלשתים, ולצפון עד חמת והלבנון, ואלה השבעה הם הנזכרים בפרשת ואתחנן החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי, אלא שכאן במקום החוי נכתב הרפאים, ויראה כי הרפאים גם הם מאחת משפחות כנען שהיו ענקים ועצומים והתחברו למשול בעבר הירדן ארץ סיחון ועוג וארץ עמון ומואב, גם במקצת המקומות בארץ כנען, כי אמרפל הכה הרפאים בעשתרות קרנים והזוזים והאימים שהם ג"כ ארץ רפאים, ובימים האלה כבשו כל ערי החוי, על כן לא נזכר כאן החוי, ואח"כ נשמדו הרפאים כמפורש במשנה תורה, ושבו החוים למשול בחלק מן הארץ, על כן בדברי משה לא נזכרו רפאים בתוך ז' אומות אלא החוי.

והפריזי לא נזכר בין י"א בני כנען, ויראה לי שהוא שם משפחה

מבני

ומבני בניו של כנען שהתגברו בארץ ולקחו קצת מן הארצות שמשלו בה יוצאי אחד מבני כנען, וכפי הנראה השפילו את בני צדון ולקחו הארץ מידם, כי צדון היה בכור כנען, ולא מצינו זכרו בשום מקום, לפי שכבר בעת מראה בין הבתרים לא היתה עוד הארץ לבני צדון, כי אם למשפחות הפריזי, וזהו שאמר למעלה והכנעני והפריזי אז יושב בארץ, וכן קרה לחמשה בני הצעירים ערקי סיני ארודי צמרי וחמתי שלקחו פלשתים את ארצם קודם בוא אברהם בארץ, ועל כן גם הם לא בא זכרונם עוד בכתוב, וכמו שפרשנו על ואחר נפוצו משפחות הכנעני, והנה היתה מארת ה' בזרע כנען, שבנו בכורו וגם צעיריו אבדו נחלתם, והם רוב בניו, כי לא נשארו רק חמשה שלא ירדו מגדולתן.

הרפאים הם גבורים ואנשי זרוע שהשמידם השם, כמו שבאר במשנה תורה, והם לקחו בימים ההם את כל החוי, והיתה ממשלתם גם מעבר לירדן בארץ סיחון ועוג ועמון ומואב, והם האימים והזמזומים, וכל זה מפורש בכתוב, והשם השמידם כי הביא התלאה עליהם מלכי עילם ושנער, וכמו שבארנו בפרשה שלמעלה, ועוד מלחמות גדולות שלא זכרה אותן התורה עד שנמחה שמם, כי כתוב כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים, וכאשר נשמדו נחלקה ארץ ממשלתם, מקצתה כבש האמורי והיא ארץ סיחון ועוג שני מלכי האמורי, ומקצתם תפשו עמון ומואב, ומקצתה תפש החוי והוא מעבר השני לירדן.

רפאים אמר ראב"ע ז"ל כל הרואה אותם ימות לבו ויחשב מהרפאים שהם מתים, וזה טעם רחוק, ואולם הוראת המלה על הרפיון, כמו החזק הוא הרפה, ולדעתי שהיה נודע בגוים ההם ענין בני אלהים והנפילים שהיו בארץ קודם המבול, וגם אחרי כן, ויפה בארנו זה במקרא הנפילים היו בארץ, ולפי שאומת הרפאים היו בעלי חוזק, כי המואבים יקראו להם אימים, היו מכנים אותם רפאים בערך הנפילים, כמו שקראו אלה נפילים בערך בני האלהים.

(כא) **ואת** האמורי. אחד מארצות כנען, ויראה כי האמורי גבר באחיו, והיה התקיף שבבני כנען, כי הרבה בנים והיו גבורי מלחמה ואנשים קשים, ועל כן נקראה האומה כלה במקומות רבות על שם הבן הזה, שהרי בספר יהושע כתוב ויאספו ויעלו חמשת מלכי האמורי מלך ירושלים מלך חברון מלך ירמות מלך עגלון מלך לכיש, ואי אפשר לומר שהממלכות האלה כלם היו לאמורי, שהרי ירושלים הוא יבוסי, שכן כתוב ואת היבוסי יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבוסי את בני בנימין בירושלים עד היום הזה, ועוד בפרשת שלח לך נאמר וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא, אבל בעבור גבהו ותקפו נקראים כלם על שמו, וכן אביך האמורי ואמך החתית, כי אנשי האמורי היו רשעים ואנשי זדון יותר מכל בני כנען, ובנות חת היו הרעות שבכל בנות כנען, כנראה מדברי רבקה, ועל כן זכר שתי אלה לגנאי, והיה לאמורי חלק גדול בארץ, וזהו כי לא שלם עון האמורי עד הנה, שבכלל זה כל זרע כנען, אלא לפי שזכר עונם קראם בשם האמורי ראש הפושעים.

הכנעני

הכנעני גם הוא תקיף. כי השם הזה כולל ארצות חמשת בני כנען הצעירים שזכרנו למעלה שבאו עליהם פלשתים אחת ממשפחות בני מצרים וגברו עליהם ולקחו הארץ ומשלו עליה, והיו יושבי הארץ בני כנען, אבל היו תחת ממשלת זרים, וקצת מארצות חמשה הבנים האלה היתה מנגב, והם עזה ואשקלון וחברותיהן, וקצת ארצותם היו מצפון סביבות צור וצידון וחמת, ועל כן כל אלה נקראים ארצות פלשתים, ובכל זאת יושבי הארץ הם בני כנען, ולכן נקראו על שם כנענים כשם אביהם שיצאו ממנו, ולכן יש כנעני בנגב ארץ ישראל, כאמרו והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן, וכאמר מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב, וכתוב מתימן כל ארץ הכנעני ומערה אשר לצדונים וגו׳ עד לבוא חמת, וזה מצפון, ועוד אפרש בעז״ה במקומותיו.

פרשה ט״ז.

(א) ושרי אשת אברם לא ילדה לו, אחר שהבטיחו על הזרע ואמר כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, עברו ימים רבים ולא ילדה לו שרי אשתו, והשם לא גלה לאברהם שהזרע אשר יירשנו תלד לו שרי, אבל האמין כי זרע הנכבד הזה ראוי שיהיה משרי אשתו, כי אשה בכל אלה כמוה לא תמצא, ועל כן לא עלה על לבו לקחת עוד אשה אחרת, וגם היא בטחה בצדקת השם, כי ממנה יצא הזרע הזה, כי ידעה בעצמה קדושתה וצדקתה ושעמדה בתמימות בכל הנסיונות שעברו עליה, ויראה בעיני כי כאשר נתנה את הגר לאברהם עדיין לא חדל מהיות לה ארח כנשים, ואל תתמה על זה כי היתה בת ע״ה שנים, כי בדורות ההם שהיו חיים קרוב למאתים שנים היתה טבעיהם חזקה יותר, ובת מאה כמו בת חמשים, ובת ע״ה כבת ארבעים בדורות האלה, כי אילו כבר בעת ההיא לא היתה לה ארח כנשים, היה אברהם ראוי לשאול אשה אחרת, ולא לעשות כן רק לקול אשתו, כי לא יסמוך על הנס נגד טבע מעשה בראשית, וכמו שאמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה, שהוא באמת פלא גדול, אבל חדל הארח איזה שנים קודם שהולידה את יצחק, ועל כן אמר שם ואברהם ושרה זקנים באים בימים חדל להיות לשרה ארח כנשים, ואם גם בדורות ההם חדל הארח מבת חמשים כמו בדורות אלו לאיזו צורך זכר שחדל כשהיתה בת תשעים, אבל לא חדל עד קרוב לזמן הנבואה ההיא,

ולה שפחה מצרית. זכר שהיתה מצרית, לא שפחה מבנות הארץ אשר גרו בה מבנות כנען, כי לא ישא אברהם מבנות כנען אשה, כי ארורו אביו, וכמו שצוה על יצחק, וגם היא לא תתכנה לו, ועוד הודיע כי השפחה הזאת היתה מצרית, שהביאה מארץ מצרים בתוך העבדים

והשפחות

והשפחות שנתן להם אז מלך מצרים, כמו שאמר ולאברם היטיב וגו' ויהי לו וגו' ועבדים ושפחות, להזכיר חסד השם עם עבדו, שבלכתו מצרים דאג שהמצרים יהרגהו ויקחו את אשתו, שמלבד שהוצרך מלך מצרים להשיב לו את אשתו, גם נתוספה לו שם אשה להקים ממנה זרע, כי הגר שפחת שרה ממצרים הולידה לו את ישמעאל.

(ב) **ויאמר** שרי אל אברם, יש לתמוה היאך הסכימה שרה לתת שפחתה לבעלה שתהיה צרתה בבית, ואם להבנות ממנה, גם זה תמה מה יתרון ושמחה יש לה כשתוליד שפחתה בנים לבעלה, ותראה בעיניה כי בה בחר ה' להוציא הזרע אשר יירש הארץ ממנה, וכבר אמרנו כי שרה בעת ההיא היה לה ארח כנשים, וחלילה לה להתיאש מן הרחמים, ומה לה בזה, אם חפץ ה' בכך יצוה לאברהם שישא אשה להקים ממנה זרע. והאמת לדעתי שבכל המעשים כאלה שנכתבו בתורה שעשו בחירי בני אדם כמו האבות והאמהות קרה הענין שבארנו אצל אברהם כשהלך להלחם עם כדרלעומר והמלכים אשר אתו וכאשר בארנו שם שהיה רוח ה' דופק בם לעשות מעשים בגבורה או נגד טבע היצר, והיו יודעים בעצמם כי חפץ ה' בכך, ועשו מה שעשו באהבת השם לקיים מה שגזר, וכן שרה בענין זה התעורר בה החפץ הזה, והתאוה לתת שפחתה בחיק בעלה, לא שהאמינה כי ממנה יצא הזרע שיירש את אביו, אבל עוד חזון למועד ותלד גם היא, רק על כל פנים חפץ השם שיקח גם השפחה הזאת לאשה ויוליד ממנה תחלה, ובגלל צדקתה שהיא מבקשת מבעלה שיקחנה לאשה, ותראה בשמחת לב צרתה בצדה, והכל לכבוד השם, בשכר זה תבנה גם היא, וכמו שאפרש בע"ה.

עצרני ה' מלדת. לא אמרה מנעני ה' מלדת, כמו אשר מנע ממך פרי בטן, כי עצירה נופל על דבר שיוכל להיות אבל נעצר בעבור סבה, וככלות העצירה יהיה הדבר, כמו ועצר את השמים ולא יהיה מטר, וזה על זמן, וכעבור זמן העצירה ירד המטר, וכן כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך, וזה בעבור סבה ואח"כ ילדו, אבל מניעה היא מניעת הטבע ולא ישוב להיות, כמו והנה מנעך ה' מכבוד, ואמרה לאברהם יש סבה למה עצרני ה' מלדת, ולא נואשתי עדיין שתוליד ממני הבן אשר הבטיחך ה' עליו, אבל מצאתי בלבבי חפץ גדול לבקש ממך שתבא אל שפחתי, ויודעת אני בעצמי כי השם חפץ בכך, על כן בוא נא אל שפחתי, אולי כשיראה אלהים שבשמחת לב אני מקיימת חפצו בדבר כזה, אבנה גם אנכי, כי ירחם עלי כשאעמוד בנסיון זה, ודוגמתו ברחל ובלאה שהיו מעשיהן ג"כ על דרך זה, ומפורש שם, נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי.

וישמע אברם לקול שרי. כמו ועתה אם שמוע תשמעו בקולי, שהיא הקבלה, ורבקה אמרה ועתה בני שמע בקולי, וכן ועתה שמע בקולי איעצך, שבכולן הכונה שישמעו ויקבלו העצה אעפ"י שאין הדברים נוחים לדעתם, אבל יבטחו שהעצה ישרה ויעשו על פיה, על כן כתוב וישמע אברם לקול שרי, וענינו שהיה קשה בעיניו ומדעתו לא היה

עושה כן לקחת השפחה המצרית הזאת לאשה, כי בטח לבו שיוליד משרי הצדקת האהובה לו מאד, רק נשמע לעצת החכמה הנביאה, וידע כי ברוח הקדש היא מדברת כן, וביותר שהיא מבקשת על דבר שאין מדרך הנשים לבקש כן, לכן הודה לדבריה, וכמו שפרשנו כפי פשוטו כן דרך חז"ל שאמרו אולי אבנה ממנה בזכות זה אבנה, גם אמרו וישמע אברם לקול שרי לרוח הקדש שבה, ודבריהם נאמנים, ובפי' רמב"ן ז"ל לא אמר הכתוב ויעש כן, אבל אמר כי שמע לקול שרי שירמוז שאעפ"י שאברהם מתאוה מאד לבנים לא עשה כן בלא רשות שרי, וגם עתה לא נתכון שיבנה הוא מהגר ושיהיה זרעו ממנה, אבל כל כונתו לעשות רצון שרה שתבנה היא ממנה, שתהיה לה נחת רוח בבני שפחתה, או זכות שתזכה היא לבנים בעבור כן כדברי חז"ל, ומה שדקדק שלא אמר הכתוב ויעש כן טעמו בעיני לפי שאברהם לא עשה כן מדעתו עד שהביאה היא אותה אליו, ואפרש בסמוך שבתחלה היתה רצונה שתהיה לו פלגש, ומה שפרשנו מתוקן.

(ג) ותקח שרי אשת אברם. אעפ"י שבקשה מאברהם שיבא אליה, לא דבר אברהם אל הגר דבר מענין זה, כי המעשה כלו לא היה מדעתו ומרצונו, על כן המתין לראות מה תעשה שרי, וכשראתה שרי שהוא לא קרב אליה, אז דברה היא על לב הגר שתהיה אשה לאברהם, והביאה אותה אליו לאשה, וטעם שהזכיר שרי אשת אברם לאברם אישה יפה אמר רמב"ן ז"ל לרמוז כי שרה לא נתיאשה מאברם ולא הרחיקה עצמה מאצלו, כי היא אשתו והוא אישה, אבל רצתה שתהיה גם הגר אשתו, ולכן אמר לו לאשה, שלא תהיה כפלגש, רק כאשה נשואה לו, וכל זה מוסר שרה והכבוד שהיא נוהגת בבעלה, ואפשר שבתחלה היה רצונה שתהיה לו פלגש, וכן אמרה בא נא אל שפחתי, כמו הבה נא אבוא אליך, כי לא אמרה קח לך את שפחתי לאשה, וכשראתה שהוא לא קרב אליה, חשבה שאינו רוצה בכך, אלא חפץ לקחה לאשה, ואז נתנה אותה לו לאשה, אבל כפי האמת אברהם לא חשבה לאשה, ולא היה רצונו לבוא אליה על איזה אופן שיהיה, רק כשהביאה אותה אליו לשם אישות קרב אליה, כי ראה שהשם חפץ כן, ועל זה כתוב למעלה וישמע אברם לקול שרי.

מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. לפי הפשט יודיע הכתוב כי לא עברו ימים בין נשואיה להריונה, כי אברהם בן ע"ה בצאתו מחרן, ובן שמונים ושש כשילדה הגר את ישמעאל, הסר מהן עשר שנים שישב בארץ כנען וימים שנסע מחרן עד כנען וימי הריונה, נמצא שמיד שנשאה הרתה, וזהו ויבא אל הגר ותהר, ואם לא נכתב מקץ עשר שנים, היה אפשר לחשוב שנשאה ג' או ד' שנים מקודם שהרתה, ויחשוב אברהם כי בא מועד שהכינו השם בתולדתו להוליד בנים, ושיוליד גם עתה משרי, אבל לא היה כן, כי מיד שנשאה ובא אליה הרתה, והתבאר לו שהמניעה איננה בו כי אם בשרה, ואעפ"כ אמר לה הנה שפחתך בידך, וידענו כי מאד דבקה נפשו בשרה וכל חפצו בה, ומיחל

שיצא

שילא הזרע הנכון לרשת אותו ממנה, אבל חז"ל סמכו למקרא זה דין נושא אשה ושהה עשר שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת, ולא שמטעם זה לקח אברהם את הגר, כי היא בקשה ממנו ועשה מה שעשה נגד רצונו, אבל תרמוז הדין לכל אדם, ונוהג גם אם שהתה בחוצה לארץ, רק לפי שאמר בארץ כנען למדנו עוד שאם שהתה ח' או ט' שנים בחוצה לארץ, ונסע לא"י נותנין לו עוד עשר שנים מפני זכות ארץ ישראל, וכבר כתבו על זה דברים רמב"ן ורא"ם ז"ל, ואינו הכרח לפשט המקרא.

(ד) **ויבא** אל הגר ותהר. לא אמר ויקח את הגר ויבא אליה ותהר, כמו ויוסף אברהם ויקח אשה, כי אעפ"י שנתנה אותה לו לאשה, לא לקחה אברהם לו לאשה, אבל בא אליה בתורת פלגש, והיתה עדיין בעיניו כשפחה, ועל כן לא מצינו שם אשה על הגר בדברי אברהם, כי באהבתו את שרה לא יקח אשה אחרת בחייה מדעתו, ומיד שבא אליה הרתה כמו שאמרנו.

ותרא כי הרתה. אולי היה כמו חדש ימים אחר שהחלה בהריונה, והיא לא ידעה בברור, אבל פסק אורח כנשים, ודנה בעצמה שהיא הרה, וזהו ותרא כי הרתה שהוא על משפט השכל, ולכן כשדבר אליה המלאך הודיעה שכן הוא, ואמר לה הנך הרה, ולחז"ל דרך אחר והוא בפי' רש"י ז"ל, ועוד רמז הכתוב שראתה כי הרתה, שהתבוננה בענין הריון שלה, וחשבה כי עתה יאהבנה אברהם מאד, ויעשה למענה כל אשר תשאל ממנו, כי היא תקים לו זרע, ואעפ"י שבושה ממנו לשאל דברים שהם נגד כבוד שרה, עשתה בתחבולה להקל בכבוד גברתה, בחשבה כי תצעק שרי על זה אל אברהם, והוא יעמוד על ימינה בעבור שהיא הרה לו, ולא יחשוב עוד בכבוד שרה, וזהו שאמר ותקל גברתה בעיניה, שחשבה למטה מערכה מאד, כמו ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ואז נהגה בעצמה כגבירה, ולא שמעה עוד לדברי שרה.

(ה) **ותאמר** שרי אל אברם חמסי עליך. עונש החמס הנעשה לי עליך הוא, כי חשדה את אברהם שהוא אוהב אותה יותר ממנה, בעבור שהרתה, ודנה בלבה כי על כן לא קרב אליה בתורת פלגש עד שנתרצית לתתה לו לאשה, כי אמר אולי יהיה לו ממנה זרע אשר הבטיחו עליו השם, ויכבדנה כגבירתה האהובה לו, ועתה שנתקיימה מחשבתו, הוא מדבר על לבה ומכבדה בסתר, וגלה לה הסוד שהבטיחו השם שזרעו יירש הארץ, ועל כן גבה לבה להקל בכבוד גברתה, כי יודעת שאברהם מגן בעדה, ואם כן הוא יהיה חמס גדול, ומלת חמס בארנו בסדר נח, שנופל על הרעות שהן נגד דעת האדם, שכל השומע יודה שהוא רע, וכן כאן, שהרי אברהם יודע שהרי תפארת הנשים היא בצדקתה ובחכמתה, וראוי לו ליחל שממנה יקים ה' לו הבן אשר יירשנו, וגם אם אלף יוליד מנשים אחרות, אל יתיאש מהוליד גם ממנה, ושתהיה תמיד כבודה גדול בעיניו מכבוד הנשים כלן, וחלילה לו

לו שיהיה הוא סבה להקל בכבודה, אף כי להרבות כבוד לשפחתה אשר נתנה היא בחיקו על כבודה, וזהו שאמרה חמסי עליך, כי אנכי נתתי שפחתי בחיקך מרצון לבי לטובתך, מבלי ששאלת זאת, וכאשר ראתה כי הרתה ותקל בעיניה, ומדמה עצמה כגבירה האהובה ממני, ולולי שהיא נשענת על אהבתך ועל מה שהבטחת אותה לא היתה עושה כן, והנה זה כמשלם רעה תחת טובה, על כן ישפוט ה׳ ביני ובינך, ויוציא לאור צדקתנו, עם מי הדין, ואולי אין עליך האשמה, רק היא מעצמה בגדה לבדה ובסכלותה תעשה כן, וה׳ שופט צדיק ובוחן לבות הוא לבדי יוכל לשפוט ביני ובינך בענין זה.

(ו) **ויאמר** אברם אל שרי הנה שפחתך בידך. כלומר אינך צריכה לבקש משפט השם להודיע האמת, כי טועה את, אינני אשם בדבר הזה, מתחלה לא עלה על דעתי לקחת אשה אחרת, וכאשר שמעתי לקולך ותתני אותה לי לאשה, לא נחשבה בעיני יותר מבתחלה, ולא היתה אשתי מעולם כי אם כמו שפחה ופלגש, וזהו שאמר הנה שפחתך בידך, ולא אמר הנה אשתי בידך או הנה האשה בידך, כי זהו עיקר המענה להוציא החשד מלבה, וכל מה שעשתה להקל בכבודך, מלבה עשתה, על כן עשי לה הטוב בעיניך, כאשר תמצאי בחכמתך העונש הראוי לה, אם לגרשה מן הבית או ליסרה בשאר מיני מוסר, כי ידעתיך כי אשת חיל את ולא תעשי דבר שלא במשפט.

ותענה שרי. לא שעינתה אותה בשבט ובאכזריות חימה, חלילה לשרה אמנו מעשות כזאת, אבל לשון ענוי נופל גם על הכאות הרוח בדברים, כמו אם תענה את בנותי, וזה דומה לתואר עני, שענינו בכל מקום על צדיק נכה רוח, כמו שפרשנו היטב במשנת ויהיו עניים בני ביתך, ודומה לו תואר ענו, כי לפי שראתה שהגר נוהגת בגבהות רוח, ומתרוממת על גברתה שהטיבה עמה, יסרה אותה בדברים להשפיל רוחה, ועשתה לשם שמים, ואילו היו מעשיה מחימה וערמת לב היתה מגרשת אותה מבית אברהם, אבל חלילה לה מעשות כן, רק לענותה להסיר גאותה מעליה, ואברהם ידע צדקת שרי על כן מסרה בידה, והחריש לכל מה שסדרה ועשתה כנגדה. ורמב״ן ז״ל כתב ותענה שרי חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם שהניחה לעשות כן, ושמע ה׳ אל עניה ונתן לה בן שיהיה פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי, ולא ישרו דבריו בעיני כלל, ומה חטאה אמנו נגד עשו ומה חטאנו נגד בני לוט שנהפכו לנו לאויבים, ומה שפירשנו הוא פשט ועיקר.

ותברח מפניה. כשראתה הגר שאין לב שרי עמה כתמול שלשום, וכל היום מדברת אליה קשות ודברי תוכחת להשפיל רום לבבה, חשבה כי שנואה היא לה, ויראה שתוסיף שנאתה יום יום, ומרה תהיה באחרונה, על כן מדאגה על העתיד ברחה מביתה ללכת אל ארצה ואל מולדתה לשבת בטח, וזהו לשון בריחה בכל מקום, ואין כן לשון ניסה שנופל על הנס ממקום סכנה, כמו וינוסו מלך סדום ועמורה, וינס משה מלפני פרעה, אבל בורח אין לו סכנה עתה רק דואג על

העתיד

העתיד, ולכן הנה אינו מכוון למקום ידוע לבוא שמה, כי כוונתו רק לנוס ממקום הסכנה לבוא אל מקום שיבוא, אבל בורח גומר בדעתו ללכת אל מקום שייטב לו שם יותר מן המקום שהוא שם עתה, וכמו שיתבאר זה בכל מקום שנכתבו הלשונות הללו בע"ה, וזה ראיה לדברינו שלא עינה אותה שרי ביסורין, שאם כן היה לו לומר ותנס מפניה.

(ז) **וימצאה** מלאך ה' על עין המים במדבר. הודיע הכתוב שלא ברחה אל בית איש אחר, אבל גמרה בדעתה לשוב אל מצרים ארץ מולדתה, ושלא נתחרטה אחרי שברחה מבית אברהם, ולא אמרה בלבה הדין עם גברתי, אשוב ואכנע לפניה ואבקש מחילה על העבר, אבל בגאותה אמלה את לבבה, וכבר היתה על עין המים במדבר, והוא מדבר פארן, כמו שפי' על העין בדרך שור, שעין המים הנזכר הוא העין הידוע שהוא בדרך שור, והוא הדרך ללכת למצרים, כמו שכתוב על בני ישמעאל וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים, ורומז שרצתה לשוב לארץ מולדתה למצרים, ואז שלח ה' מלאכו להגיד לה עצת ה' אשר יעץ עליה, וזהו וימצאה מלאך ה'.

(ח) **ויאמר** הגר שפחת שרי. זהו תוכחת השם שהוכיחה על גאותה שרם לבבה להתגדל על גברתה, על כן קראה הגר שפחת שרי, כלומר שפחת שרי, ולא אשת אברהם וגברת.

אי מזה באת ואנה תלכי. לא שאל אותה מאיזו מקום הלכה, ולאיזה מקום תלך, כי הוא מלאך ה', גם קראה בשם הגר שפחת שרי, ויודע שבאה מבית אברהם, ושהולכת בדרך שור למצרים ארץ מולדתה, אבל גם זה תוכחת השם כמזכיר אותה שהסתכל מאין באה, ואנה היא הולכת, כלומר באת מבית נשיא אלהים מבית אברהם ושרה הצדקת שלמדת שם דעת ויראת אלהים הטובים מכל, ותלכי למצרים עם מלא גלולי עון ותועבות, על כן לא אמר מאין באת, אלא אי מזה, ועניינו זכור כי באת מבית זה ואנה תלכי, והבדל בין שני המקומות הרחוקים אחד זה מזה במעלתם.

ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת. אילו שאלה המלאך על המקום שיצאה משם ועל המקום שהיא הולכת אליו, לא השיבה על שתיקן, כי אפשר שכבר שנים רבות שברחה מביתה למדינה אחרת, ועתה באה מעילם או מאשור, וכל שכן שלא ענתה דבר על המקום שהיא הולכת אליו, אבל לפי שהמלאך ידע הכל, רק שאל כמתמיה איך עזבה את אברהם בחיר ה' ללכת אל מקום גלולים, יפה השיבה כמתנצלת ואומרת חלילה לי שמאסתי לשכון בבית אברהם, ובחרתי ללכת מצרים, אלא מפני שרי גברתי אנכי בורחת, כי היא מענה אותי יום יום, והוצרכתי לברוח מביתה, כי דואגת אני על העתיד, ואנה אלך אם לא למצרים ארץ מולדתי ובית אבי, וגם היא זכרה שרי גברתי, כמודה לדברי המלאך ששרי הגברת והיא השפחה, על כן לא אמרה מפני שרי אנכי בורחת, או מפני שרי אשת אברהם אנכי בורחת, כי סוף

סוף

סוף היה בהגר דעת אלהים, וכששמעה תוכחת המלאך בדבר השם נפלו פניה וכלמה על מה שעשתה, ואז הודיעה המלאך מה תעשה.

(ט) **ויאמר** לך מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה. לפי הסברא כששבה הגר אל בית אברהם אחרי ברחה מביתו, גם תספר מה שהבטיח לה מלאך השם, לא תענה שרי עוד, כי היא יראה את השם מאד, וגם לא תקל עוד גברתה בעיניה, כי המלאך הודיעה שהיא עוד שפחת שרי כמקדם ושרי גברתה, ואין צורך עוד לשרה לענותה, ולמה אמר לה והתעני תחת ידיה, יבטיחנה להפך ולא תתעני עוד תחת ידיה, כי תטיב עמך, וזה ראיה גמורה שאין הענוי הנזכר בענין ענוי של נקמה וכעס ויסורין, אלא דברי תוכחת המשפילים גאות הלב, מה שקורין בלשון לועז דעמיטהיג"ן, ועל זה והתעני תחת ידיה, וילועז אונד דעמיטהיגע דיך אונטר איהרע דירעקציאהן, כי צריכה את לענוי נפש להשפיל רום לבבך, וזה תלמדי בהיותך תחת ממשלתה, ואילו דבר על ענוי ממש, היה לו לומר והעני תחת ידיה, אבל והתעני בהתפעל שתענה את עצמה.

(י) **ויאמר** לה מלאך ה'. אחר שהוכיחה על מעשיה ועל רום לבבה, חזר ונחמה ואמר לה בשם ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרוב, כי יצאו מישמעאל משפחות גדולות, וכמו שהבטיח אח"כ הקב"ה בעצמו לא"א ע"ה ואמר ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו וגו' אבל נראין שני המאמרים שלא על הסדר, שבתחלה היה לו לומר הנך הרה וגו' ואח"כ יגיד הרבה ארבה את זרעו, כי רבוי הזרע יצא מישמעאל, ויראה לי שבכונה נהפך המאמר, כי לא רצה השם שידע אברהם עתה שיהיה ישמעאל הבן שהיא הרה לגוי גדול, אבל היה צריך שיתפלל אברהם עליו, וישמע השם לתפלתו ויברכהו ויתנהו לגוי גדול וכמו שנזכר בפרשה הסמוכה, על כן הפך המאמרות ואמר תחלה הרבה את זרעך ולא יספר מרוב, ואולי תנשא הגר לאיש אחר אחרי מות אברהם ותוליד זרע רב, ואחר כן אמר הנך הרה ויולדת בן, ולא ידע אברהם אם זה הבן יבורך להיות לגוי עצום ורב אם לא, וקרוב להבין שהוא לא יהיה לגוי עצום לפי שנהפך המאמר, ותהיה גם זה נחמה לאברהם ושרה שהבן הנולד מהגר איננו הזרע שהבטיחו השם עליו שיירשנו כי הוא יהיה לגוי גדול.

(יא) **ויאמר** לה מלאך ה'. הוסיף נחמה עוד והודיעה שהיא הרה, כי הגר לא ידעה בברור שהיא הרה, כי היה המעשה הזה טרם כלות ג' חדשים הראשונים שניכר הולד, ושעל כן אמר ותרא כי הרתה כמו שפרשנו, ועתה הוגד לה מפי המלאך שהיא הרה ושתלד בן, וצוה שתקרא שמו ישמעאל.

כי שמע ה' אל עניך. שמיעה אצל עוני קשה, כי מצינו כי ראה ה' בעניי, וכן ראה ראיתי את עני עמי, וכן כאן יאמר כי ראה ה' בעניך, אבל איננו שב על ותענה שרי ועל והתעני תחת ידיה, כי הוכחנו שהיה הענוי הזה תוכחת מוסר על גאותה, ואיך יאמר על זה כי שמע

ה'

ה' את עניך, ושיא היתה ראויה לתוכחת כאלה, ובמקומות שנאמר ראייה הוא על ענוי ממש, כמו ראה עניי ותלנני, אבל על דבריה למלאך מפני שרי גברתי אנכי בורחת, ושקבלה דבר ה' ונכלמה על מעשיה, והשפילה רום לבבה, והשם בוחן לבבות ומבין הכל, וזהו שצוה שתקרא שם הבן ישמעאל לרמוז כי שמע ה' אל עניך שקבלת מכאן ואילך להתענות תחת יד שרה, ורחם עליך בגלל זאת וברך אותך ואת זרעך, וגם זה נחמה לשרה שמעיד השם עליה שקבלה להיות כשפחה תחת יד גברתה, ושרה מצאה חן בעיני ה' ושיא לבדה הגברה, ובטחה מעתה כי ממנה יתן ה' לאברהם זרע שהבטיחו עליו.

(יב) **והוא** יהיה פרא אדם. מצינו מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד מי פתח, כי הוא בטבעו בלי עול ובלי פחד ודאגה, וזוהי החפשית בלי מורא אדון, גם כתוב פרא למוד מדבר, פראים במדבר, כי הולך במדבר בלי פחד, ודומה לזה יהיה הבן שתוליד, אדם חפשי בלי עול בין בני אדם ובלי פחד, כפרא הזה בין הבהמות, וכמו שהיה לו, שנא' וישב במדבר ויהי רובה קשת, שישב במדבר פארן והיה בעל אומץ לב ללכת במדברות בין החיות ולגודם גם בין כל בני אדם בלי מורא ופחד, והעיקר על זרעו שיוסיפו להם מחוזות, ויתבאר בסוף פרשת חיי שרה.

ידו בכל. כחו לעשות חיל יהיה בכל דבר, הן במלחמה עם אויביו, הן לקנות קנין בסחורות ובעבודת האדמה ובכל מלאכת מעשה וכיוצא.

ויד כל בו. יד אחרים תהיה בו להתעסק עמו, ואנשיו יעזרו יד אחרים במלחמה ובמו"מ ובכל דבר.

ועל פני כל אחיו ישכן. שיהיו מגורותיו ואהליו על פני כל אחיו, קנת משפחותיו על פני זרע יעקב, וקצתם על פני ארץ אדום, ועל פני ארץ עמון ומואב, כי היו משפחותיו נטושות על פני ארץ רבה, שכן כתוב וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים על פני כל אחיו נפל, ומלת אחיו כמו כי אנשים אחים אנחנו שהן קרוביו בני משפחתו, ומלת ישכן באהרנוהו בפי' והוא שוכן באלוני ממרא, שהוא על הרעות וההתעסקות, כי הוא יהיה שכן וריע עם כל אחד, מתעסק עמהם בכל הדברים. ורש"י ז"ל פי' פרא אדם אוהב מדברות לצוד חיות, ידו בכל לסטים, ויד כל בו הכל שונאין אותו ומתגרין בו, ורמב"ן ז"ל אמר פרא אדם סמוך שיהיה איש פרא למוד מדבר, יטרוף הכל והכל יטרפוהו, והענין על זרעו שיגדל ויהיו להם מלחמות עם כל העמים, וראב"ע ז"ל אמר שינצח מתחלה את כל הגוים, ואח"כ יד כל בו שינוצח לבסוף, ובאמת מאמרי השם בנבואות קצרים ועמוקים, ופנים רבים להם, כמו שבארנו בפרשה שלמעלה בדבר הזרע שיעד לאברהם, וכן כאן שנאמרה הנבואה סתומה להגר, למען תספר אותה בשובה לבית אברהם, ויבינו אברהם ושרי וידעו כי אין זה הבן שעליו הבטיחו השם שיירשנו שינחל הארץ לעולם, אמר שיד כל בו תהיה באחרונה, ושיהיה איש שדה וחפשי כפראים במדבר, ותתנחם שרי ותבטח עוד כי היורש ממנה יצא,

(יג) **ותקרא** שם ה' הדובר אליה, לא זכר הכתוב שענתה הגר

דבר על שלשה מאמרות של המלאך, גם לא זכר אם שבה על פיו לבית אברהם, כי אין צורך, שכל זה מלמדנו בזה שאמר ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי, כי לפי שהגר שפחה מצרית ולא הורגלה במראות אלהים, מצאה מלאך ה' כמראה אדם, גם לא כמלאך שנראה לאשת מנוח שנאמר עליו ומראהו כמראה מלאך האלהים נורא מאד, אלא כמראה אדם נכבד כנביא אלהים, על כן לא חרדה, וכשאמר לה הגר שפחת שרי אי מזה באת, תמהה עליו כי הכירה, ועל שאלתו, והתגלה על תוכחתו, ועמדה משתוממת, ואז חזר ודבר אליה שלשה מאמרות שאמר והלך לו, ונודע להגר שהיה מלאך אעפ"י שלא נפרד ממנה בלבת אש השמימה מטעם שאפרש, ולפי שהיה הכל כדוגמת בן אדם אמר וימצאה מלאך ה', כמו וימצאם בדותן, כאילו הוא שלוח אחריה לבקש אותה במדבר ולדבר אליה, אבל בפעם השניה כששלחה אברהם עם הנער מביתו ותתע במדבר, אז כתוב ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים, וידעה מיד כי מלאך ה' הוא, כי הקול בא מלמעלה, לפי שכבר ידעה ענין מלאכי השם המבשרים טוב, אבל כאן שמצאה במדבר, נראה לה כבן אדם שלוח אחריה, ובסוף ידעה שהיה מראה מלאך ה' שנראה לה כדמות בן אדם, והתפללה אל ה' ונתנה לו תודה על טובו ועל חסדו, וזהו ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי, שבתחלה קראה שם ה' בשם אל ראי ולמדנו שמחה בדבר השם שהוגד לה מפי המלאך, וכל שכן שלא המרתה פי ה', אבל שבה אל בית אדוניה.

ותקרא שם ה'. כבר פרשנו שמלת שם נופל על כח פעולה נגלית לאחד ממנו, ובעל השם נעלם ונסתר, אבל שמותיו נודעים מצד מעשיו, והן הן שמותיו של השם המפרסמות מנהגיו גדולותיו ומעשיו, והוא ב"ה מסתתר מהשגת עין כל חי, ויותר יתגלו לנו גדולותיו ומעשיו, יותר נוכל להרבות בשמותיו, לכן כל פעם שנתחדש מעשה פלא לאחד מן הגדולים, כנו את המקום ב"ה בתואר ובשם כפי המאורע ההוא, כמו ויקרא שם בשם ה' אל עולם, ויקרא לו אל אלהי ישראל, וכן הגר כשראתה כי השם מגלה לאדם ענינים אלהיים במראם, כי נראה לה מלאך אלהים כדמות אדם ודבר בפיו, וקול דברים היתה שומעת, וידעה כי הדברים ששמעה הם דבר השם שנתן בפי מלאכו לדברם אליה, כי דבר במצות השם, וכאמרו כי שמע ה' אל עניך, קראה שם ה' הדובר אליה ע"י המלאך, אתה אל ראי.

אל ראי, אין לפרשו האל הרואה אותי ומשגיח עלי, כמו משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם, כי הוא נקוד חטף והוא שם דבר, וכן אמר רש"י ז"ל נקוד חטף קמץ מפני שהוא שם דבר והוא פירש אלהי הראיה שרואה בעלבון של עלובין, ויקשה טעם שאמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, שאין לו ענין זה, או שנדחוק לפרש לולי שרואה עלבון לא הייתי רואה הלום במדבר שאינו מוכן לנבואה מלאך ה', כמו שהייתי רגילה לראותו בבית אברהם המוכן להשראת השכינה, אבל לדעתי אל ראי פרושו אל המראות שבכחו להראות מראות אלהים

לבני

לבני אדם, כי היה הפעם הראשון שראתה כן, וראב"ע ז"ל אמר אל ראי על משקל ראה עני, כטעם אל מראה, ואחשוב שכיון לדעתנו, ורד"ק ז"ל בשורש ראה כתב והשם בקמץ חטף אתה אל ראִי, כלומר אל ראות אתה שיוכל אדם לראותך, ולפירושו שב על המלאך, ואין פירושו מחוור בעיני, ואינו נופל כהוגן על ותקרא שם ה' שהוא שם העצם, ולפרושנו העצם הנכבד והנורא בעל השמות הרבים הוא כפי שאנו מכירים פעולותיו, והגר הכירה כי השם העצם הוא אל ראי.

כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי. כבר רמזנו מה שפי' רש"י ז"ל, והמחברים לא נחה דעתם בפרושו, ובאמת מלת רואי כפי דקדוק הלשון על המלאך הרואה אותה, וברבים כל רואי ילעיגו לי, וראב"ע ז"ל כתב הטעם הגם פה ראיתי מלאך ה' אחר שראה השם בעיני כי הוא רואי תמיד, וצריך גם הוא להוסיף שראתה לפנים מלאך השם, ותמהה שתראנו גם פה במדבר, ואם חשב לתקן מלת ראי ששב על השם, חסר בכתוב אחרי ראה רואי בעיני, כי אחרי רואי לבד אין בו מובן כלל, אבל רד"ק ז"ל בשורש ראה פי' הכירה שהיה מלאך, כי בעוד שהיה מדבר עמה נעלם מעיניה ולא ראתהו, וזהו הגם הלום ראיתי כלומר שלא ראיתי אחריו דבר כשנפרד ממני, כדרך העולם שיראה אחר שנפרד ממנו עד שיהיה רחוק ויתעלם מעיניו, ואחרי רואי אחרי נבואתי כן כתב ר' יעקב בן אליעזר ונכון הוא, ולפי' זה יתפרש כך הגם הלום ראיתי, וכי ראיתי אותו עוד אחרי נבואתי, באמת ככלותו לדבר לא ראיתיו עוד, וזה האות שהיה מלאך, ומלבד שזה דחוק במלות הכתוב, גם הטעם שבעבור כן קראו בשם אל ראי שפרשנו למעלה בשמו דחוק, ונוכל לתקן כך, לפי שנעלם ולא ראתהו עוד, אמרה אתה אל ראי כלומר אתה השם לבדך אל ראי רואה כל, לא אנכי שגם מה שאני רואה אינו כפי האמת, שבעוד האמנתי שאני רואה נעלם ממני, ואונקלוס ז"ל תרגם זה הפסוק וצליאת בשמא דיי דאתמלל עמה אמרת את הוא אלהא חזי כולא ארי אמרת אף אנא שריתי חזיא בתר דאתגלי לי, וענינו שהודה לה' שהוא רואה הכל ואין נסתר מנגד עיניו, והוכיחה כן באמרה אפילו אנכי שעיני בשר לי החלותי לראות פה מלאך ה' אחרי שנגלה לי כרצונך והופעת עלי כח לראותו, ולפי שבאורך נראה אור, נודע כי אתה אל ראי, וזה באמת המחוור שבכל הפרושים, כי הולך על סדר המלות, ויתרגם רואי נבואתי כר' יעקב בן אליעזר, כי גלוי המלאך היא הנבואה, וזהו בתר דאתגלי לי.

ויש בלבי פירוש אחר בפסוק זה. כי לפי שקראה שם ה' אל ראי שפרשנו הנראה במראה לבני אדם, לפי שנראה לה מלאך ה', הוכיחה שהיה מלאך לא בן אדם, ואין צורך לומר כדברי רד"ק ז"ל שבעוד שהיה מדבר נעלם מעיניה, ולא ראתהו הולך מאתה, כי זה לא נזכר בכתוב, אבל נוכל לומר שנהג בכל עניניו ותנועותיו כדרך בן אדם, והכירה שהיה מלאך לפי שכשהלך מאתה וראתה אחריו לא מצאה מדרך כף רגלו בארץ אשר עמד ודבר עמה, כי העומד במקום עפר

וחול במדבר ישאיר אחריו גומא בארץ שעמד עליה, ויהי זה למופת כי מלאך ה' היה בדמות אדם, ומלת הלום זה ענינו גומא דחוקה בארץ מפעמי הרגל, כמו אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אביריו, פי' מחרדת אביריו שדהרו על סוסיהם, הכו הסוסים ברגליהם בארץ עד שהלמו גם העקבות בארץ, ופי' הכתוב כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, כלומר ודאי מלאך היה שראיתי במראה, שאעפ"י שבכל תנועותיו כשדבר עמי ובלכתו מעמדי נהג כמנהג אדם, הגם הלום ראיתי אחרי רואי, אם גם בזה נהג כאדם להשאיר אחריו רושם בארץ שעמדו עליה רגליו, ואני התבוננתי על מקומו ולא ראיתי שום הלום, ורואי האיש שבא לראות פני, ואחרי רואי שפנה לדרכו. ואל תבהל להשיב, כי יותר מזה אני אומר שכל הלום שבמקרא מענין זה הוא, כמו אל תקרב הלום, מי הביאך הלום, הבא עוד הלום איש וכיוצא שרגילין לפותרו עד כה, ובלי ספק כן פתרונו, אלא שלכך נקרא עד כה הלום מטעם שאמרנו, כי נעד האדם נקרא פעם כמו שפתרנו זאת הפעם עצם מעצמי, מה יפו פעמיך, פעמי דלים, כי פעם היא הכאה כמו ותפעם רוחו, הולם פעם, ופעם היא הכאה יחידית, ולפי שכל נעד שינעד האדם מכה רגלו בארץ נקרא הנעד פעם, והלום גם הוא הכאה אבל לא הכאה יחידית כי אם פעם אחר פעם אל מקום אחד, ויעשה רושם גדול, ולכן הכלי שמכין בו נקרא מהלום, כמו להלמות עמלים, ומהלומות לגו כסילים, ולכן כתוב את הולם פעם, שפועם פעמים רבות במהלום, וההולך לדרכו יפעם בכל מקום, רק שאינו עושה רושם גדול בארץ, אבל כבואו למקום שישאר שם ויעמוד זמן מה במקום אחד הוא הולם פעם בארץ, וזה נקרא הלום בלשון עברי, ועל כן הניחו זאת המלה בהשאלה על הבא אל מקום שיעמוד שם זמן מה, לא על העובר לדרכו, וזה אל תקרב הלום, לפי שחפץ ללכת לשם ולעמוד ולהתבונן במראה שראה, נוהו אל תקרב הלום, כאומר אל תקרב פעמיך למקום זה לעמוד שם ולהתבונן, כי העמידה זמן מה באיזו מקום שיהיה נקרא הלום, וכן והנה ההמון נמוג וילך והלום, שהוא מקרא קשה להפתר, ומיסודנו התבאר שראו את הפלשתים נמוגים, רואים הולכים ואח"כ עומדים במקום אחד, וכן פעם אחר פעם ומזה ידעו כי יש דבר, ויותר מזה שהושאלה המלה גם על המחשבות, להבדיל בה בין מחשבה עוברת לפי שעה, למחשבה קיימת לחשוב על דבר זמן מה, כי כשדבר המשורר על דברי גאות הרשעים שחשבו רע על ראותם צדיק ורע לו רשע וטוב לו, ושהביאו גם לבב ישראל לעמוד ולהתבונן בדבר הקשה הזה, אמר לכן ישוב עמו הלום, וכן מתפרשים כלם, וכן כאן אמרה הגר אילו היה הנראה אלי בן אדם שעמד זמן מה במקום אחד לדבר עמי, בהכרח הייתי רואה הלום, ואני לא ראיתי דבר, ולמשכיל ייטב הפי' הזה.

(יד) על כן קרא לבאר באר לחי רואי. תרגם אונקלוס ז"ל בירא דמלאך קיימא איתחזי עלה, פתר לחי מלאך קיים החי לעולם,

ורואי

ורואי נראה אלי או רואה אותי, אבל למ"ד לחי אין לה פתרון, או שנפרש הבאר מזומן להגלות המלאך, ואולם לא מצינו שיתאר הכתוב מלאך עליון בשם חי, רק דרשו כן על דרך כי לא יראני האדם וחי, ויותר יקשה כי רואי יתפרש נראה לי וכמו שתרגם אחרי רואי בתר דאתגלי לי, וא"כ דברי הגר הם, ולמה כתב קרא ולא קראה, ורא"ב"ע ז"ל פי' לחי לאשר יהיה חי לשנה האחרת כמו כה לחי, כי בכל שנה היו חוגגים הישמעאלים לבאר הזאת גם היום יקרא באר זמום, והפי' הזה אין בו טעם, ולדעתי כששבה הגר אל אברהם וספרה לו את המאורע, קרא אברהם שם הבאר לחי רואי, וזה על דרך התפלה, וענינו כמו כה לחי, וקרא את השם ראי שהוא רואה כל לפי ענין המאורע, כאומר אל ראי כמו ששלחת מלאך לבשר את הגר שתלד בן, כן לחי, למועד ידוע בחיים, תשלח מלאך לבשר את שרה שתלד לי בן, ולכן כתוב קרא ללמדנו מי הקורא, והשם שמע תפלתו, כי שלח גם מלאך לשרה לבשר אותה על לדת יצחק, ולכן אהב יצחק הבאר ההיא וישב שם, כמו שאמר וישב יצחק עם באר לחי ראי, ויצחק בא מבוא באר לחי ראי, או לחי לכל ימי חיינו רואי תבשרנו בשורות טובות.

הנה בין קדש ובין ברד. לפי שכתב למעלה על העין בדרך שור, יפרש עתה מקומו, ולמעלה זכר דרך שור להודיע שרצתה הגר לשוב מצרימה, ובפרשת חיי שרה נדבר עוד בזה בעז"ה.

(טו) **ותלד** הגר לאברהם בן, יספר שנתקיימה הבטחת המלאך.

ויקרא אברהם שם בנו אשר ילדה הגר ישמעאל. אעפ"י שלא שמע אברהם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל שרתה רוה"ק עליו וקראו ישמעאל, מפי' רש"י ז"ל, וכפי הפשט ספרה הגר לאברהם כל מה שאירע לה, ושצוה המלאך שתקרא שמו ישמעאל, כי כל זה קרה לנחם את אברהם ושרה שיבינו מדברי המלאך שאיננו הבן שהבטיחו השם עליו, ושעוד יולד להם הבן משרה, ועל זה התפלל לחי ראי, וידע אברהם שכל דברי הגר אמתיים, גם משם הבן ידע שאיננו היורש, כי נקרא על מאורע של הגר כי שמע ה' אל עניה, ולכן קראו כן כאומר על שם אמו יקרא, ומטעם זה כתוב אשר ילדה הגר, וביצחק כתוב ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו אשר ילדה לו שרה יצחק, הוסיף הנולד לו, גם ילדה לו, כי הוא נולד לו, כי בו יקרא לו זרע לא בישמעאל.

(טז) **ואברהם** בן שמנים שנה ושש שנים, שלא נחשוב שבצאתו מחרן התחיל שנת ע"ה שלו, ומקץ עשר שנים היה בתחלת שנת פ"ה שלו, ואז לקח הגר ונתעברה מיד ומלאו ימיה ללדת באותה שנה, על כן אמר שבהולד ישמעאל כבר נכנס אברהם בשנת פ"ו שלו.

פרשה י״ז.

(א) ויהי אברם בן תשעים שנה ותשע שנים. כשנתבונן נראה שמעת צוהו לך לך מארצך עד לדת יצחק היו שביעית ימי חייו ואמצעיתן, וברוך היודע סוד הדברים.

וירא ה׳ אל אברם. נגלה אליו השם במראה הנבואה להגיד לו חדשות ונצורות לא עלו על לבו, לא כמו מראה בין הבתרים שהיתה במחזה, לפי שדאג ותזה, היה דבר ה׳ אליו לאמר אל תירא ולהצילו מיגונותיו, אבל כאן בשרו חדשות, כי מעת שכרת עמו הברית בין הבתרים על הזרע ועל ירושת הארץ, היה נכון לב אברהם בטוח בחסד עליון, ולא דאג עוד כל אותן השנים, וכאשר בא קרוב למאת שנה שהיה בעת ההיא זמן חיי רוב בני האדם, נגלה אליו השם לעשות עמו פלא לחדש כנשר נעוריו ולכרות עמו ברית החיים והשלום וכמו שיתבאר.

אני אל שדי. דע כי שם אל ישמלו לכל השמות, אל חי אל ראי אל שדי אל רחום וחנון וכן הרבה, אל צדיק אל גבור שבהיות כל תואר גם על דבר בעל גבול, כשיתאחדו באחד מהן את השם יקדמו לו שם אל שהוראתו על כח בלי תכלה, ונדע שהתואר שנזכר כחו בלי גבול ותכלה, כי אין קץ לחסדי ה׳ ולגבורותיו ולרחמיו ולצדקותיו וכן בכל דבר, ושם שדי פי׳ רש״י ז״ל שיש די באלהותו לכל בריה, אבל ראב״ע בשם הנגיד ז״ל פירשו מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשדד מערכות השמים, ויאמר רמב״ן ז״ל שהוא הנכון, ולבי בל עמו בפי׳ זה, כי לדעתי הוראת שם שדי הוא שהשם ב״ה נותן השפע והחיים לכל הנמצאים מראש ועד סוף, כי הוא אל חי ומחיה את כלם, והוא נותן כח וגבורה לכל, והוא מעמיד כל הנמצאים בכחו, וממנו הטוב והרע להטיב עם טובים ולהרע עם עושי רשעה, והוא לבדו המשפיע הכל, כי הוא תואר לשדים; כמו שעל כלל השדות תאר שדי כמו בהמות שדי, ועל כלל מיני האדנות שם אדני בקמץ, ככה על כלל השדים המניקים והמשפיעים יאמר השם הזה על דרך המשל שהוא ב״ה לבדו נותן שפע לכל הנמצאים, וכלם יונקים מטובו, ואין קץ לשפעת הובו, ויוכל לתת הכל כאשר יחפוץ, אלא שנותן הכל במשפט החכמה בצדק ובמשפט; ולכן אמר לו אני אל שדי, המשפיע בלי תכלה, ובידי להשפיע עליך החיים והשלום וכל טוב, הן כפי הטבע, הן למעלה מדרך הטבע, ואני אחדש נעוריך, גם אתן עדנה לשרה אשתך אחרי בלותה, ושאר הטובות השמורים להיות שכרך.

התהלך לפני. אין זה מצוה שיתהלך את האלהים למען ייטיב עמו׳ כי אברהם מנעוריו התהלך את האלהים, שהרי עכשיו נגלה עליו להודיעו שכרו הטוב, וכן והיה תמים גם כן אינו מצוה שיצוהו עתה, וכמו תמים תהיה עם ה׳ אלהיך, כי מאז היה תמים, שכן מפורש ומצאת את לבבו נאמן לפניך וגו׳, וזה היה בברית בין הבתרים, אבל אין התהלך לפני כמו את האלהים התהלך נח, שכן עשה אברהם מנעוריו שהיו מחשבותיו משוטטות תמיד בענינים אלהיים ובירא את השם

ואהבתו

ולאהבתו, אבל התהלך לפני הוא הבטחה ושכר טוב, שמעתה יתהלך לפני ה', כדרך אתהלך לפני ה' בארצות החיים, כי יאיר השם פניו אליו וינחהו בכל דבר החכמה והמדע והשמחה, וילמדהו דעת ותבונה בדרכיו ובאורחותיו, ויהיה עמו תמיד שלא יכשל במחשבותיו, וכל כך תגדל מעלתו שיהיה לו תום לב בכל דבר, וזהו והיה תמים, כמו והיה ברכה, שהוא הבטחה שתהיה הברכה עמו ובכל אשר לו, ככה והיה תמים הבטחה שתהיה התמימות בכל אשר יתהלך, כדרך יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש, התפלל שיהיה לבו תמים במחשבותיו בהשכיל בחקי השם ובדרכיו שלא יטעה ולא יתבלבל, ולאברהם הבטיח שיהי לו כן, וזה באמת השכר הגדול שאין ערוך עליו, והוא השלום, ועל זה באה הברכה השלישית שבברכת כהנים, ובדברי רז"ל מהיכן למד א"א ע"ה תורה נעשו שתי כליותיו כשתי מעינות נובעות חכמה, והשם לבדו יוכל לעשות כן, כי הוא אל שדי, למלאות לב האדם בשפעו וטובו את החכמה ואת הדעת, וכבר פרשנו בסדר תולדות נח ההבדל שבין תום דרך לתום לב, ונתפרשו הדברים, ומפרשי התורה ז"ל דרכים אחרים להם, ומה שבארנו הוא פשט הכתוב.

(ב) **ואתנה** בריתי ביני ובינך. המפרשים ז"ל אמרו כלם שזהו ברית המילה שיזכיר אחרי כן, וכן ואני הנה בריתי אתך, ואם כך הוא נכפלו המאמרים כמה פעמים בפרשה ללא צורך, גם הבטחתו פה על הזרע ועל ירושת הארץ, מראש דבר עליון כבואו לארץ ואחרי הפרד לוט מעמו, ובין הבתרים כרת עמו עליון ברית, ומה טעם זכרם במראה זו כאילו נתחדש דבר, והעיקר שהוא ברית המילה לא זכר כלל עד הברית השנית ואתה את בריתי תשמור. ולדעתי כל הדבורים שקדמו אינן דומים כלל לדבור זה, שאעפ"י שהבטיחו לזרעך אתן את הארץ, ופעם שני לך אתננה ולזרעך עד עולם, ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו', ובשלישית הבט נא השמימה וספור את הככבים וגומר כה יהיה זרעך, וכרת עמו ברית לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו', חשב אברהם שבזכותו מנחיל לו ולבניו את הארץ, ושירבו ככבבי השמים לרוב, ויאכלו טוב הארץ ויתעדנו ויהיו גוי גדול בארץ, ויעבדו את ה' כגוים הצדיקים, וכזה וכזה עשה ה' גם לרבים מבני שם ואם ויפת, כמו עילם ואשור וכוש ומצרים ותובל ויון, שגם הם נחלו ארצות ופרו ורבו על האדמה, ואם יצדקו בדרכיהם לעשות צדקה ומשפט, יברך ה' גם אותם, אבל לא עלה על לבו את אשר חפץ ה' לעשות עמו ועם בניו, והוא שיבחר בם להיות לו לעם סגולה, ושיבדיל השם אותם מכל הגוים לתת להם חקים ומשפטים לא כזה אותם לכל גוי, ואם ישמרו חקיו ישכון השם בתוכם, ותראה כבודו עליהם, ושיעשה להם נסים ונפלאות, ויהיו כל ארחותיו עמהם למעלה מן הטבע, כי מכל הטובות הגדולות האלה לא זכר השם מאומה בדברי קדשו לאברהם בכל הדברות הקודמות, ואם ברמז רמז עליון כמו ואעשך לגוי גדול, וכמו שפרשנו, אברהם שלא ידע עדיין דבר הבינו כמו עם גדול ורם כענקים, וכן

מה

מה שהמשילם לככבים על דרך שפרשנוהו. על כן נראה אליו עתה להודיעו ולבשרו על הגדולות האלה, ועל כן זכר עמהם הבטחת הזרע וירושת הארץ, להודיעו שההבטחה שהבטיחו תמיד על שתי הטובות האלה איננה על דרך שחשב אברהם, שבניו ירבו בארץ ויהיה להם ממלכה וגדולה בעולם כאחד מבני שלשת בני נח, אבל הכל קשור זה בזה בדרך אלהי נשגב ונבדל מדרך אותן הטובות עצמן שנוחלין שאר האומות, ולכן הקדים אני אל שדי, כלומר אני ה' עליון הוא אל שדי משפיע הטובות כלם טבעיות ואלהיות בלי תכלה, ואל תתמה על רוב הטובה שאני מבטיחך עתה כי מאתי הכל. ודבר לא יפלא ממני, ומעתה אברכך בתוספות דעת ורוח חכמה שתתהלך לפני ותהיה תמים בחקותי ותורותי, כי אני חפץ לתת בריתי ביני ובינך, והברית הזה הוא הכולל כל מה שאמרנו, שמיחד אותו ואת זרעו להיות לו לעם, ושהוא יהיה להם לאלהים, הכל באופן אחר משאר העמים, כי הוא וזרעו יעבדוהו בחקים ותורות נשגבות, כי התורה והמצוה הם הברית, שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, וכתוב ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ועל העוברים כתוב והבאתי עליכם חרב נוקמות נקם ברית, ונאמר אשר יעשה הרע בעיני ה' לעבוד בריתו, כי על תנאים אלו עשה הברית עם אבותינו, ואין הכונה שיתן עתה לאברהם החקים והתורות שהן דברי הברית, כי הוא לא נצטוה רק על המילה, וכמו שאפרש בדבור השני בעז"ה, אבל נהג עמו בענין כמו שנהג עמו בשאר ההבטחות, שהבטיחו על זרע בלי מספר, והוא לא הוליד כי אם יצחק, ונתקיים אחרי כמה מאות שנה, והבטיחו על ירושת הארץ ולא היה לו בארץ כי אם מקום קבר, ונתקיים אחר כמה שנים, וכן הבטיחו על הברית, ולא צוהו כי אם על מצוה יחידית, ונתקיים אחרי ד' מאות שנה בצאתם ממצרים כשקבלו את התורה. והתבונן שאמר ואתנה בריתי, כמדבר על ברית נודע אצלו, ויתנהו בינו ובין אברהם, וכן אמר השם לנח כשהודיעו ביאת המבול לשחת כל בשר והקימותי את בריתי אתך, ופרשנו שם שהוא ברית עולם לחקי שמים וארץ וצאצאיה, ובהשחת כל בשר יקים בריתו על ידי נח ואשר אתו בתבה שיתקיימו המינין, וככה ברית התורה והמצוה כרת השם מאז שיהיה זאת תורת האדם, אלא שנסתלקה שכינה בחטא אדם וזרעו שהוסיפו לחטוא קודם המבול עד הביא עליהן מי המבול, וכן הדורות שאחרי המבול הוסיפו לחטוא ולא מצא השם איש שלבבו נאמן לפניו לתת לו הברית העליון הזה עד שבא א"א ע"ה, ואז אמר לו ואתנה בריתי ביני ובינך, שתהיינה דברי הברית נוהגים לבד בינו ית' ובין אברהם וזרעו, ומלת בריח פרשנוהו בסדר נח.

וארבה אותך במאד מאד. גם זה אמרו המפרשים ז"ל שהבטיחו על רבוי הזרע, כמו ושמתי את זרעך כעפר הארץ, ואני לא אחשוב כן, כי אחר כן הבטיח מפורש והפרתי אותך במאד מאד, ועוד למה הפריש להבטיחו גם על ירושת הארץ, והאמת כי לא מצינו בכל המקרא

זה

זה הלשון והרבה הרביתי סתם, כי זאת המלה כוללת לכל מה שיתרבה, יהיה טוב או רע, וכשהזכר סתם לא נדע מה הדבר שרומז אליו, הנה תמלא הרבה ארבה עצבונך, והרבתי את אותותי, כחול ארבה ימים, ורבים כאלה, וכשיזכר על הבנים יזכור אצלו זרע, כמו והרבה את זרעכם ככוכבי השמים, וכן בכל מקום, לכן כשאמר ה' אלהיכם הרבה והנכם היום ככוכבי השמים, הוסיף לרוב שמדבר על רבוים, לא שהרבה אותם או כהם ככוכבי השמים, אבל כשנזכר סתם והרבתי וכיוצא ולא זכר זרע צריך שיקדים והפרתי, להודיע שמדבר על רבוי הבנים, כמו והפרתי אותו והרבתי אותו, וזה הכלל נאמן בכל המקראות, על כן כאן שנכתב סתם וארבה אותך במאד מאד הוא מאמר סתום, גם אינו כולל דברים רבים בנים ושררה וגדולה וכבוד וכיוצא, כי לא תסבלנו מלת אותך, ואינו כמו וכל אשר לך ירבה, כי אותך על רבוי האדם, והנה הבטיחו שירבה נפשות, ולא אמר את זרעך, ומי חכם ויבן זאת, לולי שפירשו הקב"ה בעצמו, כמו שיבא בסמוך, על כן לא הבין אברהם על מה ירמוז, כמו שלא הבין מאמר ואתנה בריתי ביני ובינך, כי היו שתי מאמרי השם סתומים וחתומים.

(ג) ויפל אברם על פניו. גם בזה דעות שונות למפרשים ז"ל, כי רש"י ז"ל אמר לפי שהיה עדיין ערל לא יכול לעמוד מפני השכינה, ורמב"ן ז"ל פי' לכוון דעתו לנבואה, ולדברי שניהם כבר נראה אליו השם שלש פעמים ולא נכתב שנפל, גם מצאנוהו באדון הנביאים וישמע משה ויפל על פניו, ויפלו על פניהם, והוסיף רמב"ן ז"ל כאשר השלים לו נבואת המצוה במילה קם אברהם ועמד, ובא אליו הדבור שנית ואמר לו שרה אשתך וגו' וחזר ונפל על פניו לכוין דעתו והתפלל על ישמעאל, כדרך ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחות וגו', וכן ואכלה אותם כרגע ויפלו על פניהם, ולדבריו הנה אמר ועתה הניחה לי ויחר אפי וגו' ואחריו ויחל משה ולא אמר שנפל על פניו, והר"ן ז"ל פי' שנפל על פניו והשתחוה לה' וקבל עליו לעשות מה שיצוהו, אבל אין טעם זה בשאר הנפילות שנזכרו במקרא, וכבר בארנו בפי' ויפח באפיו שתוף שם פנים שפני הנפש הן מחשבות הדעת והחכמה והשכל והבינה, שהן מנהיגי הנפש כמו החושים שבפני האדם מנהיגי הגוף, ולכן הנפילה על הפנים יורה שמכסה מחשבותיו כמי שמכסה פניו למטה בארץ, ויהיה כן אם בינתו תסתתר מהבין בדברים ששמע, או בעבור שהן סתומים וחתומים, או בעבור שמכחישים שקול דעתו, וכן קרה כאן לאבינו אברהם ששמע שני דברים סתומים מפי השם, ונפל על פניו והסתיר מחשבותיו, כאומר אדון העולמים שמעתי ולא אבין, וכן כששמע משה מפי קרח ועדתו דברי נאצה המכחישים שקול דעת האדם נפל על פניו, וכן כששמעו משה ואהרן ואכלה אותם כרגע, תמהו ונפלו על פניהם כאומרים מי יעמוד על סוד משפטיך, על כן התפללו ואמרו האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף, ואין כן בעגל שהיו חייבים עונש, ועל כן זכר זכות אבות בתפלתו וכבוד השם שלא יחולל בין הגוים.

וידבר

וידבר אתו אלהים לאמר. עוד דבר אתו אלהים ופירש לו סוד הדברים שאמר אליו, וזהו הוראת מלת וידבר, וכלל הוא שיש הבדל בין אמירה לדבור, שעל כל דבר נופל לשון אמירה אפילו על דבר קל שאין בו ענין רחב, אבל דבור הוא לבד על הדברים הנאמרים בהרחבת הלשון לפרש דבר או להוכיח דבר בטענות, כדרך דבורי בני אדם המדברים זה עם זה, זה טוען וזה משיב, כמו וידבר אתם קשות, וזהו פי' אמרם אמירה רכה ודבור קשה, כי המאמרים הרכים כמי ששואל מי בבית, אנה הלך האיש וכיוצא, לא יתכן לומר וידבר מי בבית, וידבר אנה הלך האיש, אלא ויאמר, ולכן כשיאמרו בספרי הקדש ענין בדוי, ואח"כ יאמרו אמתת הדבר, יכנו הטעות באמירה והאמת בדבור, כמו האמנתי כי אדבר וגו' אני אמרתי בחפזי, וכן אמרתי אני אם כמקרה הכסיל יקרני וגו' ודברתי בלבי שגם זה הבל, ופרשנו הכל במקומו, ולכן הארכת הדברים כאן שהודיעו ענין המאמר הקצר שנזכר תחלה באמירה כתוב וידבר.

אלהים נזכר זה השם מכאן ואילך בפרשה כמו וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. כי הוא שם הגבורה והמשפט ללמדנו שההבטחות הגדולות האלה שהבטיח לאברהם ולזרעו, והנפלאות שעשה לו, הכל בארח משפט צדק ומשרים, וכמו כל אלהים שבפרשת בראשית ושם בארנו הענין, כי דומה ברית זה שנתן בינו ובין אברהם וזרעו, לברית עולם שנתן בינו ובין הארץ.

ואני מלת ואני בארנו ענינה בפסוק ואני הנני מביא את המבול.

בריתי אתך. כלומר אני יוסד בריתי אתך, הברית ששמתי לתורת האדם, אתך יהיה, כי בך ובזרעך יתקיים, והוא הענין שפרשנו למעלה שבו ובזרעו יחול הענין האלהי, כי רוח קדשו לבד בישראל שומרי התורה, כמו שאמר ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, ומהם לבד יקים השם נביאים וחכמי לב הגדולים והם מורים לכל ממלכות האדמה, כמו יוסף ודניאל ושאר הנביאים שנבאו על הגוים ועל הממלכות, והוכיחו לגוים רבים, ויותר יהיה לעתיד כמו שאפרש, ובריתי אתך האמור פה דומה לאמרו ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם, וכן כאן ברך את אברהם בברכת התהלך לפני והיה תמים כמו שפרשנו, והנה הברית היא התורה והנבואה והנפלאות.

והיית לאב המון גוים, מלבד שתהיה אתה וזרעך בני בריתי, גם תהיה לאב המון גוים, ואין זה על המשפחות והשבטים שיצאו מחלציו, כי עליו יאמר בסמוך והפריתי אותך במאד מאד ונתתיך לגוים, גם המון גוים כולל גויי הארץ הרבים, ועוד יאמר והיית אב המון גוים, אבל והיית לאב המון גוים כמו אבי רכב ישראל ופרשיו, אבי כל יושב אהל ומקנה, אבי כל תופש כנור ועוגב, שענין כלם מורה ומלמד, וכן לאב המון גוים שתהיה לאבי גוים רבים בעבור בריתי אשר אתך:

אתך, כי התורות והחקים אשר בינו ובינך יורו דרך ה' לגוים רבים, כי ע"י ישראל נגלה האמת בין העמים, ותורתם האירה והחכימה רבים, ודור דור השיבה רבים מעון, ותתקיים ההבטחה הזאת לעתיד, כאמרו והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, ונאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך, כי בהכון הכבוד בארצנו, וחכמת חכמינו גדולה ונפלאה, ישובו רבים אל ה' בדרכיו, וכל זה הוא בכלל הברית שהקים עתה עם אברהם, ומפורש בתורה כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, ועי"כ ילמדו גם הם, וזהו שהבטיחו והיית לאב המון גוים, וכל זה בעבור כי בריתי אתך, והנה זה פירושו של וארבה אותך במאד מאד, כי עתה פירש לו איך ירבה אותו באין זרע, לפי שאתנה בריתי אתך, התורה והמצוה והענין האלהי, ובאמצעותן תהיה אב למשפחות הארץ, לא שתוליד עם ויצאו מחלציך רבים, אלא שתהיה רב ומורה להמון גוים אשר על פני האדמה.

(ה) **ולא** יקרא עוד את שמך אברם. מלת שם בארנו שנופל על הנגלה מכח הדבר, ואביו שקרא שמו אברם כיון לאיזו דבר בקריאת השם הזה, ומעתה שקדשתיך לבריתי יהיה שמך אברהם הרומז גם על אב המון, לפי שאב המון גוים נתתיך. ולדעתי שם אברם יורה גם הוא על דבר אמת ונכון, ועל כן לא לקח הרי"ם משמו, כי רם נופל על המשפחה הנשאה, כמו אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם, ואולי היה מבני בוז בן נחור אחי אברהם, וכן עם גדול ורם כענקים, ונבין השם בפי אבותיו שקראו אותו כן לפי שידעו שיוציא מחלציו עם הסגולה, שהם עם רם באמת כי ירום ונשא וגבה מאד, ועתה שהודיעו זאת הברית שיקים עמו, שמן הברית הזאת יהיה לבסוף תשועת העמים כלם, הוסיף לו ה"א בשמו לרמוז על אב המון, והניח הרי"ם לרמוז על זרעו שיצא מחלציו, ולהם יהיה אב ממש.

והיה שמך אברהם. לא אמר כי אם אברהם, כמו לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי ביעקב לא נעקר השם הראשון ממקומו, כי נקרא כן על שם המאורע וידו אוחזת בעקב עשו, והרמז נכבד ואמת, ואינו סותר הוראת שם ישראל, על כן הכתוב עצמו קראו אח"כ ג"כ יעקב, ופירושו לא יעקב יאמר עוד שמך לבדו כי אם גם ישראל, ואין כן אברם שהוא סותר הוראת שם אברהם, כי אברם יורה שהוא לבד אבי עם רם בני ישראל, לא אבי גוים אחרים, והאמת כי הוא אב המון גוים, על כן אמר והיה שמך אברהם, כמו מצוה שכן יהיה שמו לא אברם, כי השם הזה נאה לך להורות שישובו אליך גוים מאפסי ארץ לקבל מפיך תורה ומצוה, על כן כתוב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם, שכל הבאים לחסות תחת כנפי אלהי ישראל מכל העמים נקראים עם אלהי אברהם, וכן אמרו בגמרת ברכות

הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר יהיה שמך אברהם, לפי שזה השם מורה על הברית שנעשה אב המון גוים, לא אב עם רם, אבל הקורא לישראל יעקב אינו עובר, וזה מטעם שאמרנו ששני השמות יתקיימו כאחד.

(ו) והפריתי אותך במאד מאד. אבל פרייה אין צורך להזכיר זרע, כי אין פרייה אלא זרע, כמו שהוכחנו בסדר בראשית, גם אין צורך לומר כאן והרבתי, לפי שאמר מאד מאד, וזהו על הרבוי העצום.

ונתתיך לגוים. דעת המפרשים ז"ל שנאמר על בני קטורה וזרע עשו, ולדעתי בזכרון הברית הזה שנכרת לבד לזרע ישראל, לא יזכרו בו שאר גויי הארץ שאינן בכלל הברית, אבל הבטיחו שאעפ"י שבעלי הברית הזה יהיו גוי אחד בארץ, וכאמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, וכמו ואעשך לגוי גדול, אין זה אלא לענין הברית שהושוו בו כלם, אבל במעלתם יחשבו לגוים, וענין זה תלמד מדברינו שהבדלנו בין גוי לעם בפסוק הן עם אחד ושפה אחת לכלם, כי יוצאי בני איש אחד יקראו גוי בהיותם תחת יד ממשלה אחת ומנהג אחד, לא כן בני יעקב, שכל אחד משנים עשר בניו יחשב לגוי בעצמו מרוב חשיבותו ומעלתו, כי בכל אחד מהן ובבניהן אשר ילדו חלק השם כח ומעלה נבדל בו מאחיו, עד שיחשב לגוי בפני עצמו, כאילו תאמר לוי ובניו המיוחדים בקדושה להיות קדושים לאלהיהם לשרת ולעבוד לפני ה', ויהודה ובניו המיוחדים לעשות גבורות ולמלוכה ולשררה, ויששכר לשבת אהל ולהיות יודעי בינה, וכן כל שבט ושבט יש לו סגולה פרטית יתרה על אחיו, שעל כן יהיה כגוי בפני עצמו, ויראה שעל כן לא אמר והפריתי אותך והרביתי אותך במאד מאד ונתתיך לגוים, כמו שאמר על ישמעאל, כי היה נשמע שבעבור רבויים יחשבו לגוים רבים, וזה אינו אלא בעבור סגולת נפשותיהן, על כן אמר והפריתי אותך לבד, ובעבור הפרי עצמו יתנס לגוים, שיהיו כפירות עץ אחד ונבדלין בטעמם, עד שיחשבו שהן מינין נבדלין, וזה עיון נורק וכמו שאפרש עוד בעז"ה, ואם דברינו בפי' הפרשה חדשות, הנה ראיתי לרמב"ן ז"ל שטען על רש"י ז"ל שפי' ונתתיך לגוים על ישראל ואדום, ואינו נכון בעיניו שיבשרנו בעת ברית המילה על עשו, והוא אינו מקיים המילה ולא נגטוה עליה, וכל שכן לפרושנו שזאת הברית כוללת הגלאת הסגולה שלא יתכן להזכיר בה אומה אחרת, ויאמר גם רמב"ן ז"ל שישראל לבדם יקראו גוים ועממים, כי אחרי הולדת השבטים כלם אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך, ונתתיך לקהל עמים, ופרושו נכון על דרך שבארנו הענין.

ומלכים ממך יצאו. יש לתמוה אם הבטיח לו שיירש זרעו ארץ רחבה, נמשך מעצמו שיהיה הגוי הגדול הזה תחת מושלים ומלכים, וכן נמצאו בכל עם ועם, ומה יתרון להבטחה זו שתצטרך לברית שנתן עתה בינו ית' ובין אברהם. גם יש להתבונן אחר שזכר הזרע ואחרי דורות רבות נולדו להם מלכים, יאמר ומלכים מהם יצאו, גם ליעקב אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו, והנה גוי וקהל

גוים

גוים מתבאר מדברינו שיהיה ישראל גוי אחד מקושר יחד, ואחר כך יתחשבו לקהל גוים, ולמה לא אמר ומלכים מחלציהם יצאו. והאמת שרומז על מלכים גמורים היושבים על כסא ה' לעשות צדקה ומשפט, כי על אלה המלכים כלה היה סוד מלכות, כי נצלחה עליהם רוח ה', והם הראויים למלוך על בני אדם, גם באחרית הימים תהיה המלכות החמשי מלך צדיק מבית דוד שנאמר עליו וישלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ, וכמו שנבא דניאל ופתרונו על חלום נבוכדנצר, והם המלכים אשר יקראו מלכים בדבר ה', ועליהם אמר שיצאו ממנו, וכן ליעקב שיצאו מחלציו, כי עם האבות עשה הברית הזאת, והברית הוא סבת היות מלכים כאלה כמו שאמרנו שהברית הזה כולל כל ההצלחות העליונית שנוחלים זרע ישראל, המקדש והנבואה ומעשה הנפלאות ורוח אלהים, ובכלל זה סוד מלכות שנתן ה' על מלכיהם, ודומה ממש אל ונתתיך לגוים שהוא ג"כ על ההצלחות הנפשיות שעל ידיהן יחשבו לגוים רבים.

(ז) והקימותי את בריתי ביני ובינך. אם נאמר על מצות המילה מה טעם אל והקימותי את בריתי, אבל לפי האמת שהוא הברית הכולל ההצלחות כלם, שהוא הדבק הענין האלהי עם האומה הישראלית לבדה, ואמר עתה כי הברית הזה שמור לזרע האדם מאז, כמו שפירשנו שעיקר בריאת העולם הזה היה בעבור האדם שישכון השם ביניהם, והראתבנו בו במעשה בראשית בפי' ויכל אלהים ביום השביעי וגו', אבל מרעת בני אדם שהרעו קודם המבול ואחר המבול לא הגיע התכלית סיקר הזה, ועוד יתקיים בריתי ביני ובינך וזרעך אחריך.

לדורותם לברית עולם. שלא יפסוק בשום דור אבל יהיה לדורותם, וזהו לברית עולם, כי הברית הזה הוא מכלל הבריאה הראשונה, כמו הברית שנתן בינו ובין כל נפש חיה שלא יפקד מין מן המינים לעולם, וכמפורש בפרשת הקשת, ועל כן אמר לנח בלשון זה עצמו והקימותי את בריתי אתך, שהוא על קיום המינים, ואמר וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה, וכן הברית שנתן בינו ובין אברהם, שהוא קיום יום השביעי יום השבת, כל שכן שהוא לעדי עד, וזהו שאמר לדורתם לברית עולם, ועל ההבטחה הנפלאה הזאת אמר הנביא כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וגו' אם ימושו החקים האלה מלפני נאום ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים, כלומר כמו שיש ברית עולם לטבעי הדברים כי הם נאום ה', ככה יש ברית עולם לזרע ישראל, ועוד אמר כה אמר ה' אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה ולבלתי היות יומם ולילה בעתם גם בריתי תופר את דוד עבדי וגו' ואת הלוים הכהנים משרתי, וזה לעומת ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו, שהכל בכלל הברית שנתן בינו ובין אברהם וזרעו אחריו.

להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. עתה פירש לו ענין הברית שנותן, ואמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, שהיא הטובה הגדולה שאין למעלה ממנה, אחר שידענו כי הוא האלהים ואין עוד מלבדו,

ומלכותו

ומלכותו בכל משלה, מה טעם לומר להיות לך לאלהים, וכתוב בפירוש מלך אלהים על גוים, וכן כי מלך כל הארץ אלהים, וכתובים רבים כאלה, אבל זהו סוד התיחד שמו ית' על ישראל, והענין הזה הוא רחב ידים, ואדבר עליו במקומות רבות בפירוש התורה, כי נאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, אבל ראיתי למחברים ז"ל שכתבו על זה דברים שאינן מתוקנים. וכלל אומר לך כי השם הוא האלהים ומשגיח על כל יושבי הארץ, מטיב לטובים ונפרע מן העוברים, אבל נבדלו ישראל מכל העמים בענין הברית, כי כלם אינן צריכן לעבוד את השם רק בדרך שקול הדעת, וכן ז' מצות בני נח שדעתו של אדם מכריעתן, וישראל שנכנסו בברית חייבין לעבדו במצות ואזהרות רבות שהן נפלאים מדעת האדם, כי דרכם בקדש, ולעומת זה לכל העמים משכיר ומעניש כפי חקות הטבע לבד, כשייטיבו יתן גשם ותצמיח האדמה יבולה וישבו בשלום ויגלו מדבר ומחיה רעה וכיוצא, וההפך בהפך, כמו שנזכר בנבואת יחזקאל בפרשת ארץ כי תחטא לי, ולישראל יתן שכרם ע"י דברים נפלאים ונעלים מחקות הטבע, כי הם נפלאות בדרך הקדש, כי ישכון בתוכם, ותהיה הנבואה והחכמה בקרבם, וכל שאר ההצלחות האלהיות שאין לדרכי הטבע מבוא בהן, וכלולים כלם בדברי הברית שנתן בינו ובין עבדו אברהם וכמו שבארנו בתחלת הפרשה, ועל כן נקרא אלהי ישראל, ועל זה אמר יעקב והיה ה' לי לאלהים, וכמו שאפרש בעז"ה, ועליו אמר כאן להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, ומדברינו תבין שלא בא לבשרו כאן על רבוי הבנים כמו שנראה מן ההבטחות הראשונות, והיה זרעך כעפר הארץ היא נבואה על רבוי בנים, אבל כל הנאמר כאן הם חדשות ונצורות לא שמע מקדם, ושעל כן אמר רק והפרתי לבדו וכן ונתתיך לגוים, ותורת ה' תמימה משיבת נפש.

(ח) ונתתי לך ולזרעך אחריך. אחר שהבטיח על הזרע, הבטיח עתה על ירושת הארץ, לא כמו שהבטיח בראשונה לזרעך אתן את הארץ וכיוצא, שענינו כנותן ארץ לאחד משאר העמים, אבל הודיעו עתה חדשות, שבעבור כן נותן להם את ארץ כנען, לפי שהארץ הזאת צריכה להם לקיום הברית שנותן בינו וביניהם, כי הארץ הזאת ה' דורש אותה, והיא מקודשת להשראת השכינה ולקיום התורה, וזה ידוע מסר ציון אשר בחר לו השם לשבתו, ושרוב מצות התורה הם חובת הארץ, והוא מקום הנבואה וכיוצא, ועל כן אמר שיתן להם הארץ הזאת להיות להם לאלהים, כי בה תראה מלכותו עליהם, ובשבתם בה יהיו כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם ומלכים ושופטים ומורי תורה ונביאים שרי קדש ושרי אלהים, אבל בארצות אחרות חסרו כל אלה, ודומה כאילו אינו להם לאלהים המנהיגם באופן הנפלא שאמרנו, וכמו שאמר דוד כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת אלהים לאמר לך עבוד אלהים אחרים, וכמו שאמרו כל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה, והתבאר מדברינו.

מגוריך כלומר אשר אתה בה כגר מתגורר, תהיה לזרעך אחוזת עולם, ולפי שאברהם התגורר גם בארץ גם במצרים, הוסיף את כל ארץ כנען.

לאחוזת

לאחוזת עולם. לא שתהיה שלהם והם ישבו בארצות אחרות, אלא שיאחזו בה ויאחזו בה, כי ידעו כי שם נוה ה' את הברכה.

(ט) **ואתה** את בריתי תשמור. כלומר אעפ"י ששלשה ההבטחות שהבטחתיך יתקיימו בדורות הבאים, כי ברית התורה היה בצאתם ממצרים, וכן ירושת הארץ, וכן שיפרה במאד מאד ויהיה לגוי ויצאו ממנו מלכים, הנה לענין הברית שנתתי ביני ובינך, יתחיל מיד, כי מצוה אחת מדברי הברית אצוה גם לך שתקיימנה, והיא מצות המילה, ולפי שלא נצטוה רק עליה יאמר אברהם שהיא לו לבדו, לאות שבו נכרת הברית תחלה, לכן הוסיף אתה וזרעך אחריך לדורותם, שתהיה נוהגת לדורות כמוך כמוהם, וזהו כפי הפשט, אבל רש"י ז"ל פי' וי"ו מוסף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו ומהו שמירתו זאת בריתי וגו', ויאמר רמב"ן ז"ל שצדק הרב בפשוטו, ואם כך הוא שהמילה גם היא בכלל הנה בריתי אתך וכמו שבארנו, הראשון כלל והשני פרטו ועל דרך שבארנו.

(י) **זאת** בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם. שהן בדור זה אברהם וישמעאל וילידי ביתו ומקנת כספו, וכן בין זרעך אחריך בדורות הבאים.

המול לכם כל זכר. שרשו מול והיא הסרת ערלה, ושורש אחר נמל, כמו ונמלתם את בשר ערלתכם, ושניהם שוין בטעם, ואין בידי להבדיל ביניהן, כי מצאנו לשון זה תמיד נגד ערלה, כמו ומלתם את ערלת לבבכם, וכן תמיד, והוא הסרה קלה שאינו חותך דבר קשה, כי עור הערלה רכה ונוחה להכרת, כי לא מצאנו שורש זה רק על הסרה קלה, כמו כציץ יצא וימל, כחציר ימלו, וכמו שבולת ימלו, וכלם רכים וקלים להכרת, ואין בכל הגוף בשר נוח הכריתה כמוה, ועל כן השתמש בשורש זה תמיד על כריתת הערלה, ולפי הנראה לא פי' הכתוב באיזה מקום מן הגוף תהיה המילה, וחז"ל אמרו בזה דברים, ודרשו מניין למילה שהיא באותו מקום נאמר כאן ערלתו ונאמר להלן וערלתם ערלתו את פריו מה להלן מקום שעושה פירות אף כאן מקום שעושה פרי, ואמרו עוד רמז לו ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך, ואמרו עוד שבמקום אחר מן הגוף יהיה בעל מום חוץ מאותו מקום, ואמרו עוד וערל זכר, וכי יש ערל שאינו זכר, אלא ממקום שנכר אם הוא זכר או נקבה, וכזה פי' רש"י ז"ל, ורא"ם ז"ל אמר ערלתו ידועה כי היא בערוה, ואין כאן ערלת לב ושפה ואזן כי כלם סמוכים, כלומר לפי שלא מצאנו אלה רק סמוכים ללב או לאזן או לשפה, ולכן כאן שאינו סמוך הוא על הערוה. ורמב"ן ז"ל אמר שלפי דעתו הדבר מפורש בכתוב כי לא אמר ונמלתם את ערלתכם שיהיה הדבר בספק, וכן לא אמר ערלת בשרכם כמו שהוא ערלת לבבכם וערלת שפתכם, אבל אמר בשר ערלתכם, שתכרתו הבשר שהוא ערלה בכם, כלומר האבר האוטם בכם, ואין בגוף בשר אוטם וכוסה אבר שיכרת הבשר ההוא וישאר בלי ערלה זולתי בשר החופה את העטרה שהזכירו חכמים, אבל מי הגיד לנו שערלה הוא אוטם וחופה, שמא בשר אחר הוא שנקרא ערלה

לפי

לפי שהוא מאום, ואולם כל מה שדברו אמת, אבל כפי הפשט יראה לי שהאבר הידוע נקרא בלה"ק זכר, וממנו הושאל על האיש, וכן נקבה שם לאותו מקום והושאל ממנו על האשה, ועל כן כתוב וילדה זכר, ואם נקבה תלד, כי מעת הלידה ניכר באותן המקומות אם זכר אם נקבה, וכשיגדלו ויהיו איש ואשה יש סימנים אחרים, גם חז"ל השתמשו בשתי מלות האלו ואמרו בזכרותו ובנקבותו, מעלה בזכורו, וטעם הקרא אבר זה כן, אולי שהוא מלשון זכירה, כי אין אבר באדם ישתנה מכח הזוכר לבד הוא, וזה הטעם מפורסם אין להאריך בו, וזהו המול לכם כל זכר, כל אבר זכר, ואם כן מפורש האבר שבו ימולו, וכן אמרו בני יעקב לשכם אם תהיו כמונו להמול לכם כל זכר, ולא אמרו להמול כל זכר בכם, אבל לכם כל זכר שב על הגוף שבו תהיה המילה, ואמר וימולו כל זכר כל יוצאי שער עירו, ולא אמר וימולו כל איש יוצאי שער עירו, אבל סיפר המעשה שמלו כל זכר, ואח"כ אמר מי העושים ככה.

(יא) **ונמלתם** את בשר ערלתכם. אחר שפירש שימולו כל זכר שהוא אבר האיש, פירש מה יכרתו ממנו ואמר שימולו בשר שהוא ערלה עליו, והוא בשר המכסה את העטרה, שהוא בראש הזכר וימול בנקלה, כי הניטל דבר מאום ומכסה ראש האבר ומגנהו, ואין בו צורך לגוף ולא תועלת, וכן כל ערלה דבר מאום מכסה יופי הדבר, כמו התאוה המכסה על יושר הלב ודקתו, אמר ומלתם את ערלת לבבכם, וכן אזן אינה שומעת, הנה מונע השמיעה נקרא ערלת האזן, וכן מונע הדבור נקרא ערלת השפה, וכן הבשר המונע הראות העטרה נקרא ערלה.

והיה לאות ברית ביני וביניכם. אות שנכנסתם בבריתי לקבל אותי עליכם לאלהים לשמור מצותי וחקתי, כדרך אנשי המלך המלובשים במלבוש מיוחד לסימן שהם משרתים בבית המלך, ככה תהיה מילת הערלה אות וסימן הברית שנתתי ביני וביניכם, דומה לאות הקשת שנתן אלהים לנח לאות על ברית שבינו ובין הארץ, והנה מצות המילה מכלל הברית, שגם היא מצוה עליונה שלא נצטוו עליה בני נח, ודומה לכל הדברים הכתובים בספר הברית, והיתרון לה שהיא גם כן אות הברית, שעל ידה יכנס בברית, כי אם אין האות הזה בבשרו אינו בכלל אנשי הברית, ומלת אות באה בפי' והיו לאותות, שכל אות על דבר ידוע ומראה עליו, יש שהם רושם בדבר עצמו, ויש שחוצה לו, וכשהם בדבר עצמו יבא אחריהן בי"ת, וכשהן חוצה לו יבא אחריהן למ"ד, וכאן האות נרשם בגוף עצמו, על כן אמר והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם, ואין מצוה אחרת בתורה שהיא אות ברית כמוה, כי השבת והתפילין נאמר בהם אות, ובשבת נאמר ג"כ ברית, אבל לא אות ברית, כי בשבת כתוב כי אות היא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם, וכתוב לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, ביני ובין ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים וגו', ובתפלין כתוב והיה לך לאות על ידך, אבל אות ברית לא נכתב רק על המילה, וזה אות על דברינו כי ואתנה בריתי ביני ובינך איננה לבד על המילה, אלא על

התיחדות

התיחדות אברהם וזרעו להיות עם ה' לשמור מצותיו ותורותיו, ונתן להם מצות המילה להיות להם אות בבשרם על הברית הזה.

(יב) ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם. הנולדים מכאן ואילך ימולו לשמונת ימים, ולפי שאמר ובן שמונת ימים ידענו שעל הזכר ידבר, ומה טעם להזכיר כל זכר, וזה עד על פירושנו כל זכר הוא האבר הידוע, ולכן הוצרך לומר כי לדורות ימולו כל זכר לדורותיכם, כי אינו מתברר לאיזו שמונה ימים, עכשיו ידענו שהוא לימי הנולד.

יליד בית ומקנת כסף. של כל איש מזרעך, כשיהיה לאחד מהם שפחה שתלד בביתו בן, או שיקנה עבד קנין כספו, חייב שימול אותו, יהיה הילוד או העבד מאיזה גוי נכר שיהיה, והנה יליד בית נמול לשמונה, שהרי כל זכר נמשך גם ליליד בית, וכן ימול מקנת כסף כשיבוא לביתו, כי חפץ שגם העבדים ובני השפחות שהן קניניו יהיו חתומים באות ברית זה, לפי שבהיותן עמנו ילמדו דרך ה', והם מתחייבים במצות ידועות, כי העבדים חייבים במצות שהנשים חייבות בהן, על כן צריכין הם להכנס באות ברית, והנה על העבדים והשפחות שיהיו עמנו באחרית הימים אמר הנביא וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי.

(יג) המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך. כמו שאני מצוה לדורות שכל יליד בית ומקנת כסף של זרעך ימול, ככה ימול עתה כל יליד ביתך ומקנת כספך, ובכלל יליד ביתו ישמעאל שנולד מלפנים, כי בכל הפרשה לא הזכירו, כי תחלה אמר אתה וזרעך אחריך, והם הנולדים אחרי הדבור, וחזר ואמר אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך, וכן עכשיו שזכר מילת יליד בית ומקנת כסף שבבית אברהם לא זכר את בנו ישמעאל, אבל כללו בין ילידי ביתו, וכל זה שלא לכללו בין הזרע שנתן להם הברית הכולל, שהמילה להם לאות ברית, אות שנכנסו בברית לקבל דברי הברית, וזהו זרעו אחרי הדבור כנזכר בסוף הענין, אבל מילת ישמעאל היתה מטעם יליד בית שצוהו עליהן שהוא בכללן.

והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם. מצות המילה שהיא מכלל הברית תהיה בבשרכם חותם ברית עולם, כמו הברית שכרתי עם עולמי בקיום המינין ותכונותיהן, ככה בריתי שבבשרכם מילת הערלה היא תקון תכונת האדם, כי ערלה היא חרפה, וצריכה שתכרת מבשר המקבלים עליהם עול מלכותי, וכל זמן שהיא עליכם אתם לפני כבעלי מומין, וכשהוסר תמימים אתם לרצון, והיא דומה בגוף למכסה התאוה שעל הלב, שצריך עובד ה' להסירה, ואם יהיה לבבו נאמן לפני ה', כאמרו ומלתם את ערלת לבבכם, כי היא תכסה אור הצדק שבלב, ואינו לב מבין, וכן בשר ערלה מכסה על ראש האבר, ואין תולדותיו זרע קדש, ובזה יצא ישמעאל מכלל הברית, ונולד יצחק אחר שנמול אברהם, ובו יקרא זרע, וככה אמר על העץ וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים, שיחשב העץ כל שלשה השנים כאילו עליו

ערלה, דבר מגונה, ולכן פריו שיוציא יהיו ערלים לא יאכלו, ועל כן ראו חז"ל ללמוד שהערלה במקום שעושה פרי, וכמו שנתן הקשת אות לברית עולם בינו ובין נח ובניו, וכל המינין שהיו אתו בתבה כמפורש בכתוב, אעפ"י שעיקר הברית עם נח ובניו וזרעם אחריהם, כי האדם נברא בצלם אלהים, כן אות ברית עולם של המילה שהיא אות קדש נתן לאברהם ולזרעו אחריו ולכל אשר אתם בבית, שהן ילידי ביתם ומקנת כספם, אעפ"י שהוא וזרעו עיקר, כי להם לבדם נתן הברית האמור בפסוק ואתנה בריתי ביני וביניך, וכן נהג באות השבת שהוא גם כן לברית עולם בינו ובין ישראל, וצריך לשבות עמהם כל אשר להם ואשר אתם בבית, כאמרו למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר, וכן אפילו שביתת כלים, ומשפטי ה' אמת צדקו יחדו, ואין כן אות התפלין, כי אינן לברית עולם, רק על נפלאות יציאת מצרים, ועל כן אין לעבדים וילידי בית חלק בהן, ומילת הבשר עדות על מילת הלב, שראוי לטהרו ולהכינו לתורה, לא כאותן החושבים שהאדם טוב בטבעו, שכמו שגופו נברא בערלה יתירה חרפה היא לו, כן יצר לבו רע ערלה וחרפה היא לו וצריך שיסירנו, ולפי שאות ברית שבבשרנו עדות כי זרענו זרע קדש, כאילו הוא חותם על פי הגאר שיוליד בקדושה על כן גם הנשים בכלל הברית הכולל, כי נולדות מזרע אנשי ברית הנמולים.

(יד) וערל זכר אשר לא ימול, בזרע אברהם הכתוב מדבר. וסוף הכתוב יוכיח, כי מה ילמוד לומר את בריתי הפר, שאם אינו מל את עצמו הרי הוא מפר ברית מילה, אלא לפי שנאמר וערל זכר סתם, הייתי אומר שמוסיף על ענין ראשון, והכל נכלל גם יליד בית ומקנת כסף, שאם אינן מלין הרי הם בכרת, על כן הוסיף לומר את בריתי הפר, אותם שהם מפירי ברית, והן ישראל שנאמר עליהן ואתנה בריתי ביני ובינך, אבל האחרים שאינן בכלל הברית, וכל עצמן אינן נמולים רק בעבור שהם לנו וקנין כספנו, אם ידנו תקיפה אנו מלין אותם בעל כרחן, ואם לאו ואינו רוצה נגרשם מביתנו ואינן בני כרת.

וערל זכר. כבר שאלו על המליצה הזאת, וכי יש ערל שאינו זכר, אבל לפירושנו נכונה המליצה ודומה למליצת ערל לב, ערל שפתים, כי זכר אינו שם האיש כאן אלא שם אותו המקום, ועליו אמר מי שהוא ערל בזכורו, ולא ימול בשר ערלתו שהיא ערלה על הזכר, ובכל המקומות שנזכר בעל ערלת בשר נזכר שהם ערל, כי נסמך על האמור פה, לבד כשיזכור גם ערלת לב יסמוך אליו ערלת בשר, כמו כל ערל לב וכל ערל בשר, וערל בשר ידוע שהוא בשר הערלה שעל הזכר, כמו שמפורש בענין זה שהוצרך להאמר ללמדנו באיזו מקום ימול ומה החלק שיסיר ממנו.

ונכרתה הנפש ההיא מעמיה. אפרש בעז"ה, כי רש"י ז"ל אמר הולך ערירי ומת קודם זמנו, ואין ספק שהחטאים שנכתב בעונשן כרת, גורמים לפעמים הפסק החיים והבנים, שיכרת גם שמו מישראל, אבל כולל גם כן הנפש שמקבלת עונש בעוה"ז ובעוה"ב, כי המיפר ברית

עולם

עולם, מיפר בריתו שנתן ה' בינו ובין אברהם וזרעו, וזה כולל הגלחת האומה בכלל, שהוא קרבת אלהים ורוחו הטובה ושמחת הלב בעוה"ז ובעוה"ב, לכן ראוי שתכרת נפשו מעמיה שהן מקיימי הברית, ולא לו יהיה חלק בטובתן, ואם מיפר מכל וכל שאינו מאמין בברית, זה אפיקורוס עליו שנינו והמפר בריתו של א"א אעפ"י שיש בידו תורה או מ"ט אין לו חלק לעוה"ב, וכמו שפרשנו בפי' שם, שזה ענין ואת מלותו הפר שנכתב בפרשת והנפש אשר תעשה ביד רמה, המדברת על המלעיג והמנאץ, וממשנה זו יש להוכיח שאין דעת חז"ל שהכריתות הכתובות בתורה ענינן שיכרת מחיי עולם מכל וכל, שאם כן דעתם למה מנו מפר בריתו של א"א ולא מנו כל ל"ו כריתות, אבל הכרת עונש שיכרת מעמו, והשם לבדו יודע הבדלי העונשים האלה, כי בעושה ביד רמה הבדיל במלילה ואמר תחלה ונכרתה הנפש ההיא, ואח"כ שב ואמר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, והנה המבטל ברית מילה אעפ"י שאינו ביד רמה עונו גדול מאד, כי הוא אות ברית, וכשיבטלנה אינו בכלל הברית.

(טו) **ויאמר** אלהים אל אברהם שרי אשתך. אחר שהבטיח לו ולזרעו על הברית שמור להם, ושעל כן חייבים לעשות אות הברית בבשרם, חזר להבטיח לו על שרה שגם היא בכלל הברית, ותזכה לכל הטובות שהוא זוכה אליהן, ואל יחשוב לפי שהיא נקבה ואין אות בבשרה אינה בכלל, אלא כמו שבבריאה הראשונה נבראת הנקבה מצלע האדם, ואמר לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה, לרמוז שהאשה חלק מהאיש ובכללו היא, כן ע"י אות ברית שיעשה בבשרו תכנס גם היא עמו בבריה, ועל כן הקדים שרי אשתך, כלומר אשתך היא נתתיה לחלקך, לא הגר שפחתה, כי לא נתתיה לך לאשה, ולפי שהיא אשתך, אף היא תקרא מעתה בשם אחר, כי תקרא את שמה שרי כי שרה שמה, כמו שהוספתי ה"א על שמך, בעבור שתהיה אב המון גוים, האות הזה עצמו יהיה בשמה, לרמוז שהיא כמוך בסגולה זו, כי היא אשתך נכנסת עמך בברית, והתברכו גם בה כל גויי הארץ, ומלת שרה מורה שהיא גברת ואם לכל בנות חיל, כי היא הראשונה הנכנסת בברית עליון.

(טז) **וברכתי** אותה. כמו שפרשנו בפי' ואברכך, שכל ברכה תוספת טובה, הן בדברים זמניים כמו הבה לי ברכה כי ארץ הנגב נתתני, הן בטובות האלהיות שאינן בחקות הטבע כמו וצויתי את ברכתי לכם, וכמו ישא ברכה מאת ה', וכנגד הברכה שאמר לאברהם התהלך לפני והיה תמים שפרשנוהו למעלה שהוא ברכה גדולה, גם אמר לו ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד, כלל הכל לשרה במלת וברכתיה, כלומר כאשר ברכתיך, שתהיה חלקה עמך בכל אלה, כי על כן נתתי האות בשמה כאשר נתתי בשמך.

וגם נתתי לך ממנה בן. מלבד ברכת הברית והדבקות האלהי שתהיה אם לכל גויי הארץ כמו שאתה אב המון גוים, אבל גם צויתי

שיהיה לך ממנה בן, ותהיה חלקה עמך בברכת והפרתי אותך במאד מאד, כי מן הבן אשר תוליד יצא גוי גדול.

וברכתיה. זאת הברכה ענין אחר הוא, שיברך את פרי בטנה, ולא יהיה זרעה כזרע הנולד לך מהגר, אבל יתקיים בזרעה מה שהבטחתיך ונתתיך לגוים, שהזרע אשר תוליד אעפ"י שהוא גוי אחד יחשב לגוים רבים בעבור הבדל סגולת השבטים זה מזה וכמו שפירשנו, הברכה הזאת לה היא כי היא תהיה לגוים, זרעה אשר תוציא יהיה לגוים, וכן הבטחת ומלכים ממך יצאו, שיהיו מלכים גמורים המושלים בצדק ובמשפט, וכל עממיא להון יפלחון וישתמעון, מלכי עמים כאלה ממנה יהיו, מן הזרע אשר אתן לך ממנה יהיו, ולפי פרושנו הבטיח השם לה בדברים קצרים מה שהבטיח לו, ומה שהוסיף לומר לאברהם והקימותי את בריתי וגו' ונתתי לך ולזרעך וגו' אינו צריך לאמר עוד, כי מעצמו נאמר, שאם הזרע שיהיה השם לו לאלהים ושינחילהו הארץ אשר בחר לו, ממנה יהיה, די בהבטחה שנאמרה לאברהם, רק הוצרך להודיע שהיא כמוהו בברית, ושתלד הבן שיהיה לגוים ושיצאו מלכי עמים ממנו.

(יז) ויפל אברם על פניו ויצחק. תרגם אונקלוס ז"ל, וחדי לשון שמחה, ואצל שרה תרגם וחייכת שרה, וכתב רש"י ז"ל למדת שאברהם האמין ושמח ושרה לא האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם, ועל זה שאמר הלבן מאה שנה יולד וגומר שנראה כמסופק בהבטחה אמר רש"י ז"ל שפרושו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי, ועל לו ישמעאל יחיה לפניך, שנראה כבועט בהבטחה, פי' רש"י ז"ל הלואי שיחיה ישמעאל איני כדאי לקבל מתן שכר כזה, אבל יקשה שיבקש על כך ולא יזכיר חסדי שרה השכולה בלי בנים, גם רמב"ן ז"ל פי' כן ואמר כי הצחוק פעם לשמחה פעם ללעג, כמו משחקת בתבל ארצו, משחקים לפני ה', וכל רואה ענין נפלא באדם לטוב לו ישמח עד ימלא שחוק פיו, וזה שאמרה שרה צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי, כענין אז ימלא שחוק פינו, וכן עשה אברהם כאשר נאמר לו שמח ומלא שחוק פיו, ויאמר בלבו ראוי זה לשחוק, כי הוא ענין נפלא מאד הלבן מאה שנה וגו' ולא יהיה זה לשחוק ולשמחה, והכתוב יקצר כמו במקומות אחרים, ולדעתי אין צחוק ושחוק מענין אחד, ואם שניהם קרובים בפעולה, כי הצחוק לא מצינו בכל המקרא על שמחת הלב, אבל תמיד על הלעג ועל הרואה הוללות ופתיות זולתו או שומע הבלי פיו, וצוחק עליו בהרמת קול הידוע על אולתו וחסרונו, אבל שחוק הוא תכלית השמחה והבדל בין טוב לרע, כי אם השוחק צדיק אות שגברה שמחת עולם עליו עד שהגיע לשמחה שהתגברה על כל מחשבותיו, ומזה הענין ושחקתי לפני ה', אז ימלא שחוק פינו, והדומים להם, והפך הוא שחוק הכסיל כשתתגבר עליו שמחת אולתו, ועליו אמר לשחוק אמרתי מהולל, שהוא נחשב כערבוב הדעת, וכאן לא נאמר וישחק אלא ויצחק, ולכן אחשוב שאברהם ושרה כראותם שבאו ימי זקנותם גם חדל להיות לה ארח כנשים נתיאשו

מהוליד

מהוליד, ועוד שראו כי הגר הולידה ממנו, ועברו י"ג שנים ולא הולידה שרה, גם הגר לא ילדה לו עוד, דנו שגם מאברהם חדל כח ההולדה בעבור זקנותו, וכל שכן שרה שלא ילדה עד הנה, ושחדל ממנה ארח, שאי אפשר שתלד עוד, לכן כששמע אברהם מפי השם ששרה תלד לו בן תמה ולא הבין הכונה העליונה, כי האמין שהשם ב"ה אל שדי ויכול כל, אבל לא השיג למה יעשה הפלא הזה להולידם בן מאה ובת תשעים, ואם חפץ שיולידו היה אפשר להיות בילדותם, ועתה שהלכו כל ימיהם ערירים וילדו בזקנותם נגד מנהגו של עולם יהיו ללעג ולצחוק בפי בני אדם, כל מכיריהם ילעגו שזקן וזקנה הולידו זה מזה, וזהו שאמרה שרה צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי, כי למה ישמח כל השומע, ורשע ושונא נפשו יראה וכעס, ווה שמחה וצחוק פה לאיש זר בלדת שרה בן, על כן כשמוע אברהם דבר ה' נפל על פניו כמסתיר מחשבותיו לבלי התבונן בענין הנשגב מדעתו, וכמו שעשה בנבואה הראשונה, גם צחק על השמועה שיוליד הוא ושרה בזקנותם, וזהו שפירש הכתוב טעם הצחוק, שאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה וגו', כל השומע יצחק, והוא עצמו שאמרה שרה בלדתה את יצחק, ולכן לא הקפיד השם על אברהם, כי האמין שכן יעשה ה', אבל בוש על הדבר מפני הבריות, ויראה שעל כן לא הגיד לשרה הנבואה הזאת, כי אם שברך אותה השם, לא שתלד בן, כי תבוש שתהיה יולדת ומניקה לתשעים שנה, ותחלת ששמעה כן היה מפי המלאך.

הלבן מאה שנה יולד. עלי אצחק הלבן מאה שנה כמוני יולד בן, ועל שרה אצחק הבת תשעים שנה תלד, וכל זה פלא והפלא.

(יח) **ויאמר** אברהם אל האלהים. הלבן מאה שנה לא הוציא מפיו, אבל אמר כן בלבו לפי שהיא טענת הלב נגד הבטחת השם, ואילו פירושו שתמה על רוב החסד הזה שיעשה עמו השם שיולידו למאה ולתשעים, למה אמר הדבר בלבו ולא הודה להקב"ה בפיו על חסדו, וכן יקשה למפרש אם לא יהיה זה לשמחה, אבל אם הוא כפשוטו בוש להזכירו בפה שנראה כמתרעם על חסד השם שנעשה חוץ לזמנו, על כן שמר לפיו מחסום, אבל אמר לו ישמעאל יחיה לפניך, כלומר כבר זקנתי ובן יש לי שבו יתקיימו הבטחותיך, ושרה גם היא נתייאשה מהוליד ולא תחפוץ עתה בהריון ובלידה בעבור זקנתה, וכל השומע יצחק, על כן מי יתן ויחיה ישמעאל לפניך, כמו התהלך לפני, שתברכהו באור פנים ויחיה לפניך, כי תהיה עינך עליו להוציא ממנו הזרע אשר אמרת ולהקים בו הברית, ולמה תעשה פלא גדול כזה למעני ולמען שרה אשתי, כי שמעת את רנתנו שהתפללנו אליך בימים הראשונים, עתה כשתנו העתים ואנחנו זקנים, כל רואנו יכיר שאבדה תקותנו להוליד בנים, ואם תתן לי ממנה בן יהיה שחוק לנו, קיים בריתך בבני ישמעאל.

(יט) **ויאמר** אלהים. כמו שבתחלת הנבואה נפל על פניו לפי שלא ירד לסוף דברי הנבואה, ופירש לו הקב"ה הכוונה, כן בפעם

השני

השני שנפל מטעם זה על פניו. פירש לו השם טעם הדבר, כמו שיתבאר בעז"ה.

אבל פירוש המלה אין זה כי אם זה, או אין דבר אחר כי אם זה, וזהו אמתת הדבר, כמו אבל אשמים אנחנו, כלומר אין לנו לבקש טעם על הקורות אותנו, כי האמת הוא כי אשמים אנחנו, וכן אבל בן אין לה, כלומר אין לך לבקש מה לעשות לה ומה חסר לה, כי אם בן אין לה, וכן אבל אשה אלמנה אני, כלומר אל תחשוב עלי מי אני, כי אשה אלמנה אני, וכן אבל שרה אשתך יולדת לך בן, כלומר אין לך לכרכר ולבקש שיתקיים הברית בישמעאל, כי יצא מלפני דבר המשפט ששרה אשתך יולדת לך בן, לא למענכם, אלא בין תקבלו בשמחה בין אין, על כל פנים צריך הדבר להיות שתלד לך בן.

וקראת את שמו יצחק. מה שאתה בוש ממנו, שכל השומע יצחק, זה אני רוצה, שידעו כל גויי הארץ, כי הבן הזה הנולד ראשונה אחר שחתמת בבשרך אות בריתי, לא נולד בדרך כל הארץ, אלא הפלא ופלא, על כן תקרא את שמו יצחק, ולידתו הוראה על זרעו, כמו שלידתו בכח אלהי, כן אקיים עמהם בריתי להיות אני להם לאלהים לעשות עמהם נפלאות לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים, וכן יורה שכל פעם שיהיה זרעו בתכלית הצרות והשפלות עד שיאמרו כל העמים אבדה תקותם כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב, אני ה' אקימם ואעלם ואעניים בכל נפלאותי, וכמו שקרה במצרים וכמו שיהיה לעתיד, כמו שלא האמינו שממך ושרה יצא זרע והייתם בעיניהם כעץ יבש לא יפרח עוד, ובעבור כל אלה לא נתתי לכם זרע עד עתה, וזהו שאמר והקימותי את בריתי אתו לברית עולם לזרעו אחריו, אותו הברית שהבטחתיך עליו שאהיה לכם לאלהים הכולל ההצלחות העליונות כלם אקיים עם הבן הזה הנולד על דרך הפלא, להיות ברית עולם לזרעו אחריו, וברית עולם פרשתיו כמו ברית עולם של נח וברית עולם האמור בקשת.

(כ) **ולישמעאל** שמעתיך. מה שהתפללת אלי על ישמעאל שמעתי תפלתך, ואפרהו וארבהו, ותדע כי לא בעבור כן אני מצוה על לדת יצחק, לפי שידוע לפני שישמעאל אינו מוכן להפרות שיתקיים בו ובזרעו הבטחתי, אבל הנה ברכתי אותו, והברכה הזאת לא פירש הכתוב, ולפי שאינו זרע הברית, ידענו שהן ברכות טבעיות המוכנות לכל גויי הארץ, ויבורך בהן בהפלגה גדולה, בעושר ובממשלה וכיוצא, וכן והפרתי אותו, שיוליד בנים רבים, וכן והרביתי אותו שבניו ובני בניו ירבו מאד על האדמה, ובמאד מאד שב על שלשתן.

שנים עשר נשיאים יוליד. בניו אשר יוליד במספר שנים עשר יהיו נשיאים ראשי בני אדם וחשובים ושרים, ובמקומות שישכנו שם יהיו נכבדים ומושלים ביושבי הארצות ההמה.

ונתתיו לגוי גדול. ואלה הבנים יולידו בנים ובני בנים רבים מאד, עד שיהיו לגוי גדול. כמו גוים גדולים ועצומים מכם.

(כא) **ואת** בריתי אקים את יצחק. אבל מה שחשבת שיחיה

לפני

לפני להקים עמו את בריתי, לא כן הוא, אלא את בריתי שהבטחתי לך אקים את יצחק אשר תלד לך שרה, כי אתה ושרה מוכנים להוליד הבן הנכבד והמקודש הזה.

(כב) ויכל לדבר אתו. כמו ויכל אלהים ביום השביעי, שהוא על גמר הדבר, וכן ותכל כל עבודת משכן אהל מועד, ויכל משה את המלאכה, וכן ויכל לדבר אתו, לאחר שגמר לדבר אתו כל אשר היה חפץ להודיעו.

ויעל אלהים מעל אברהם. דרך כבוד של מעלה, כמו עלה אלהים בתרועה, וכן כתוב ביעקב ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו, וכאן הקדים ויכל לדבר אתו, לפי שאמר אברהם לו ישמעאל יחיה לפניך כמתרעם, לא נחשוב שעל כן נסתלקה ממנו הנבואה, לכן אמר שכלה לדבר אתו וגמר הדבור כלו, ויאמר ר"ן ז"ל שמסיפור זה נראה לו שמדרך הנבואה גם אחר שנפסק הדבור לא נפרד אור הנבואה זמן מה מן הנביא, ועתה מיד שכלה לדבר עלה אלהים מעליו, כדי שיקיים מה שצוהו, וישרו דבריו בעיני, וגם ביעקב נאמר מטעם זה ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו, לרמוז לו שבאותו המקום יעבוד את השם מיד, וזהו שסמך ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו וגו', וחז"ל למדו מכאן שהאבות הן המרכבה, ודבריהם אמת. וכן כל הנביאים והחסידים שהאור האלהי שוכן עליהם הן מרכבה לרוכב בשמי שמי קדם, לעשות על ידם אותות ומופתים בעולם, שעל ידיהן יראה כבוד מלכותו בארץ.

(כג) ויקח אברהם. הגיד להם מצות השם שימולו, והחל לעשות המצוה בבנו ישמעאל מפני חבוב המצוה ואח"כ ילידי ביתו ומקנת כספו, ואעפ"י שבדברי ה' לא נזכר ישמעאל בפרט, לפי שבענין הברית אינו חייב יותר משאר ילידי ביתו, כי לא נתן הברית לזרע אברהם שנולד קודם לכן, הנה במעשה זכר ישמעאל תחלה מפני כבוד אברהם שהיתה המצוה חביבה לו ביותר שהחל במילת בנו יחידו.

כל זכר. תפרשהו כמו שפרשנו המול לכם כל זכר, ואם תרצה תפרשהו כאן תואר לאדם, ואל יקשה עליך באנשי בית אברהם, כי אנשי הבית כלל לזכרים ולנקבות, כמו ותקרא לאנשי ביתה, ובאנשי בית אברהם ירמוז שלולי שהתרצו להמול לא היה מניחם עוד להיות מאנשי ביתו, כי לא ישכון עוד בביתו ערל וטמא.

וימל הוא בעצמו לעשות המצוה על ידו.

בעצם היום הזה. להודיע זריזותו שבאותו היום שדבר עמו השם וצוהו על הדבר עשה המצוה, ואעפ"י שהיו ילידי ביתו ומקנת כספו רבים לא נתרשל גם בהם, ואעפ"י שאינן בכלל הברית, שהרי לפי הדין הקונה עבד יוכל לגלגל עמו כל י"ב חדש ואם אינו רוצה צריך לשלחו, מרוב חבוב המצוה לא חפץ שיהיה ערל באנשי ביתו רגע.

(כד) ואברהם בן תשעים ותשע שנה. אין בידי טעם למה זכרה תורה שנותיו של אברהם וישמעאל במקום זה, אם בעצם היום הזה

נמולו

נמולו ידענו שנותיו, כי בראש הענין נאמר שהיה בן צ"ט בעת הדבור, ורש"י ז"ל פי' שביום זה מלאו לו לאברהם צ"ט ולישמעאל י"ג שנה, וא"כ ילמדנו שהיה אותו היום סמוך ללידת אברהם וישמעאל ויצחק ולמצות המילה, כי אמר לו למועד הזה בשנה האחרת, ורמב"ן ז"ל השיב על פירושו.

(כו) **בעצם** היום הזה. כתב רמב"ן ז"ל ספר הכתוב מעלתו בירא' ה', ומעלת כל בני ביתו שכלן זריזין מקדימין למצוה, ואין טעם נמול אברהם שנמול הוא בתחלה, כי ישמעאל בנו נמול בתחלה וכל בני ביתו, כי כן כתוב ויקח אברהם וגו' וא"כ ואברהם בן צ"ט שנה בהמולו, והטעם כי אברהם נזדרז במצות שלהם תחלה ומל אותם הוא בעצמו או שזימן להם מוהלים הרבה והוא עומד עליהם, וא"כ מל את עצמו, שאילו הקדים מילתו היה חולה או מסוכן בה מפני זקנתו, ולא היה יכול להשתדל במילתם, ודבריו נכונים.

(כז) **נמולו** אתו. לא היה צריך לאמרו, ונכתב להודיענו שכלם טפלים למילת אברהם, ולא נמולו רק בעבור היותן אתו, ואם היו רוצים להפרד מביתו ושלא לימול היה הרשות בידם ולא יהיה עליהם עונש, כי על אברהם והזרע אשר יולד לו לבד נתן הברית לברית עולם.

פרשת וירא.

(א) **וירא** אליו ה' באלוני ממרא. הפרשה הזאת ופרטי דבריה התבוננו בה מפרשי התורה ז"ל, כי מה טעם שנראה אליו ואין בתחלתה דבור ואמירה לאברהם, ולמה זכר שהיה באלוני ממרא, ועוד ספקות רבות התעוררו עליהן, גם האריכו דברים בענין שלשה האנשים שראה, וזמנם לסעודה, איך יהיה זה בעת שנראה אליו השם בנבואה, ורמב"ם בס' המורה גלה דעתו בספור הזה, ורמב"ן ז"ל השיב על דבריו בחמת רוח, כמו שתראה בפרושו לפרשה זו, גם ר"י אברבנאל ז"ל האריך לשון בפרושו לתורה, ולא אכביד פי' זה בדברים שיוכל כל אדם לדרוש מעל ספריהם, אבל אפרש כאשר עם לבבי, ואין הענין כאשר חשבו ריא"ה ז"ל ואחרים רבים שנראה אליו לאמר לו זעקת סדום וגו' שנזכר בסוף הענין, כי אם כן למה הראהו שלשה אנשים וכל המאורע שנזכר בענין, אבל דברי חז"ל אמת שאמרו שבא אליו לבקרו אחר שנמול, וכן דעת רמב"ן ז"ל שנראה אליו למעלה ולכבוד בעבור גמול המצוה שעשה, כענין שנאמר במשכן ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם, כי מפני השתדלותם במצות המשכן זכו לראיית השכינה, ואין גלוי שכינה כאן וכאן לצוות להם מצוה או לדבור כלל, אלא גמול המצוה הנעשית כבר, ולהודיע כי רצה אלהים את מעשיהם. ולדעתי טעם המראה הזאת ללמדו ענין הברית שנתן בינו ובין אברהם וזרעו להיות להם

לאלהים

לאלהים, שיהיו סגולת השם ובגוים לא יתחשבו, כי הם גוי קדוש, הקדושים אשר בארץ, כמו הקדושים אשר בשמים שהן המלאכים, וראוי לקדושים שיתחברו עם קדושים, ומפורש אמר ה' על יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה, וכל שכן אבי הסגולה א"א ע"ה, ולכן שלח ה' מלאכיו הקדושים אל בית אברהם לכבדו בחברתם, וכמו שיתבאר.

באלוני ממרא. להודיע המקום שבו נמול, כן פי' רמב"ן ז"ל, ולא ידעתי לאיזו צורך הודיענו זה, ולמה לא נכתב בפרשה שלמעלה במראה שבה צוהו על המילה, ולדעתי שזאת המראה איננה כמו וירא ה' אל אברם האמור למעלה, שהיא נבואה שבה דבר אליו ההבטחות והמצוה, כי המראה כאן היא מראה שהראה לאברהם בנבואתו, כמו מראה המלאך בלבת אש שנראה למשה במראה הסנה, וכמו המראה שראה דניאל, ודומה למראה שראו ישראל במדבר, כאמרו כי היום ה' נראה אליכם, וכל ישראל לא התנבאו ביום ההוא, אבל שב על מראה כבוד ה' שראו ביום ההוא והאש שיצאה מלפני ה' לאכול את הקרבנות, כאמרו וירא כבוד ה' אל כל העם, ובמראות כאלה יזכור הכתוב את המקום שראה שם המראה, כמו וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, וירא ה' באהל בעמוד ענן, וכן ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה אשר בעפרה אשר ליואש אבי העזרי, וגם זה היה מראה, וכן כאן לפי שהכתוב מגיד שהראה לאברהם מראה יקרה בנבואה שראה אותה בעיניו, כמו משה וגדעון ודניאל, הודיע הכתוב באיזו מקום ראה אברהם המראה הזאת, שהיה באלוני ממרא, שמפתח אהלו ראה בין האלונים שהיו לממרא המראה הזאת.

והוא יושב פתח האהל. הודיע היכן היה כשראה המראה, כמו ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל, ואשא את עיני וארא והנה איש אחד לבוש בדים וגו', וכן בגדעון כתוב וגדעון בנו חובט חטים בגת, וכן ויבא עד הר האלהים חורבה וירא מלאך ה' אליו, וגם כאן שהיה יושב פתח אהלו, ולא עלה על לבו דבר עד שנשא עיניו וראה שלשה אנשים.

כחום היום. זה קרוב לעת הצהרים, ואלמדך הבדל בין חם השמש לחם היום, חם השמש הוא בן החמה, שירגש האדם ניצוץ השמש ע"י חומו, כי טרם באתו על הארץ אין חום השמש נרגש, וחום היום שהניצוצות נכח האופק והוא בחומו, וזה כעת הצהרים, ואפרש יותר בעז"ה בפרשת ויהי בשלח, וראיה מחר תהיה לכם תשועה כחם השמש, כי ידע שעת בן החמה יהיה שם עם מחנהו להלחם עם נחש העמוני, וכמו שאמר ויהי ממחרת וגו' ויבא בתוך המחנה באשמרת הבקר, וזהו חם השמש שאמר, ויכו את עמון עד חם היום, הרי שחם היום הוא קרוב לצהרים, וכן יוכיחו כל כתבי הקדש, ונכתב ללמדנו באיזו זמן מן היום שנראו אליו המלאכים, ושהיה קרוב לזמן האכילה, ושהיה היום חם, וראוי שיסורו אל ביתו לקחת משען לחם ולנוח מטרדת הדרך, ועוד ללמדנו

כמה

כמה זמן עבר בין בואם אל אברהם עד שבאו לסדום, כי כתוב ויבאו שני המלאכים סדומה בערב, וכמו שאפרש בעז"ה.

(ב) **וישא** עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו, לפי הפשט היו נצבים עליו כמו מבקשים ממנו דבר, וכמו וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב, שהיו מבקשים ממשה תורה ומשפט, וכן בשאול וכל עבדיו נצבים עליו, לשמוע מה יצוה, ויורה גם להפך שנצב לראות מעשהו לזרז ולצוות, כמו לבד משרי הנצבים לשלמה אשר על המלאכה, ומצאנו והנה ה' נצב עליו, וכאן יורה על שתיהן, שנראו לו כחפצים ממנו דבר, גם נראו כגדולים המצוים עליו, ורמב"ן ז"ל פי' שהיו עומדים לנגדו מסתכלין כלשון הנצב על הקוצרים, משרי הנצבים, ולפי שהוא יושב והם היו עומדים ורואים בו אמר עליו, וגם זה נכון.

וירא וירץ לקראתם. תחלה כשנשא עיניו ראה אותם, ועוד ראה בשכלו שהם קדושי עליון וגדולי עולם, מיד עמד ורץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה, ולולי הכיר שהם מסוד קדושים לא היה משתחוה ארצה, כי הוא נשיא אלהים, והם בני אדם לא ידע מי המה, אבל ידע שהם מלאכי השם נראים לו במראה אנשים, והשתחוה ארצה כמו יהושע כששמע שהיה העומד לנגדו הוא שר צבא ה', כתוב ויפול יהושע על פניו ארצה וישתחו, ואילו היו שלשה האנשים האלו אנשים ממש היה ראוי שישתחוו גם לכבוד אברהם, כמו וישתחוו איש לרעהו, ולכן תמה אני על ראב"ע וזולתו שדמו לומר שהיו אנשים נביאים שלוחים לאברהם לבשר את שרה, וזה רעיון רוח, ועוד אוכיח בעז"ה האמת בכתובים הבאים.

מפתח האהל. להודיע שישב במקומו והתבונן בהם, וכשראה שהם שרים עליונים לא נם להתחבא באהל, ואח"כ התאמץ לרוץ לקראתם, אלא ממקום מושבו רץ לקראתם בשמחה, כי עלז על הכבוד שכבדו השם, ורמב"ן ז"ל פירש שהכתוב מגיד שהיה עדיין יושב שם אחרי הסתלק ממנו מראה השכינה, ולא ידעתי טעם זה, ואני חושב שהמראה שנזכר בראש הענין הכל אחד עם וישא עיניו וירא, והוא עצמו וירא אליו ה', כי ראה מראות אלהים באלוני ממרא, כדרך וירא כבוד ה' אל כל העם, כי היה גלוי שכינה, ובאותה המראה נראו לו שרי צבאות השם נצבים עליו כאנשים, וידע שהם ממחנה השכינה הנראה לו, ורוח ה' רוח נבואה שרתה עליו, רוח הקדש ורוח נדיבה, ובו בטח לבו ועשה מה שעשה, וכמו שאדבר עוד בעז"ה.

(ג) **ויאמר** אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. נקוד קמץ כתוב בספרים, הנה קראם בשם רבם באל"ף דל"ת כי הכיר בהם שהם מלאכי עליון, כאשר יקראו אלהים ואלים, ולכן השתחוה להם ארצה, כן פי' רמב"ן ז"ל, וזה מסכים לדברינו בפי' וירא וירץ לקראתם, אבל איני מסכים שדבר כן למלאכים, כי הוא בלשון יחיד, וכל מה שדבר אליהם אח"כ הכל בלשון רבים, אבל התפלל אל השם הנראה אליו, ואמר אם נא מצאתי חן בעיניך שכבדתני להראות אלי, ושמלאכיך נצבים

עלי

עלי כאנשים אחים ורעים, אל נא תעבור מעל עבדך, אלא האדך לי עת להראות פה, ותן לי זמן לכבד את הנכבדים האלה אשר באו אלי, כי ידע אברהם שאם יפן השם ממנו, ילכו מלאכיו אחריו ולא יראו עוד, כי כבוד ה' עליהם.

אל נא תעבור מעל עבדך. זהו הנבואה ורוח אלהים שהיה עליו לחזות בנועם ה' ולהדבק עם מלאכיו, כמו ויעבור ה' על פניו, ובקש שלא ימהר לעבור ולהתרחק מעליו, כי נראה לו לאברהם במראה נבואתו כאילו השם הולך לאשר ילך ועמו צבאותיו לעשות מעשיו, ועל כן בכל דבריו נגד המלאכים השתמש במליצות הראויות להולכי דרך אל המקום שיעשו שם חפצם, כי באמת יצא ה' ממקומו לפקוד את עון ערי הככר, ועמו מלאכיו עושי דברו, כמו שהודיע אחרי כן הסוד לאברהם.

(ד) יקח נא מעט מים. אל יפלא בעיניך אם ידע אברהם שהם מלאכי עליון, ואין למעלה עמידה ולא ישיבה ולא עיפות ולא אכילה ושתיה ושאר מנהגי בני אדם, איך שאל מהם שירחצו רגליהם וישענו תחת העץ ויסעדו לבם בלחם, התשובה כבר אמרנו שחפץ השם להראות לו שע"י הברית שנתן בינו ובין אברהם וזרעו נתעלה הוא וזרעו מעל בני אדם, ושהם צבאותיו למטה בארץ כמו שרי צבאותיו בשמים, ועל כן שלח מלאכיו שילכו אל ביתו לכבדו ולגדלו, ואברהם הבין זה ברוח אלהים אשר עליו, וראה אותם כנצבים עליו לבקש ממנו שיביאם אל אהלו, ולכן אעפ"י שידע שאינן מאנשי העוה"ז ואין להם דבר מכל המנהגים האלה, נהג עמהם כעם שרים גדולים הבאים מן הדרך, וכבדם בכל מיני כבוד שיש ביד האדם לעשות, כי כן היה רצון השם, והם יעשו כרצונם בכל אשר יגיע לפניהם, כי לפי כחו שהתקרבו אליו כאנשים רעים אהובים, כן נהג עמהם וכן דבר אליהם.

יקח נא מעט מים. ע"י אחד מהנערים שיביאו אותו אליכם ורחצו רגליכם, ובעודכם עושים כן, ארוצה אני להכין לכם לחם שתסעדו בו לבכם, כאמור בסמוך ואקחה פת לחם, ולכן לא אוכל להביא בעצמי המים, כמו שמוטל עלי לעשות ולשרת לשרים נכבדים כמוכם, כי אין פנאי לפי שאתם רוצים ללכת לדרככם, אבל יוקח המים ע"י אחר, ובאותו הזמן אכין אני הלחם.

מעט מים. כדרך עוברי דרכים שאחרי התמהמהם מעט ילכו לדרכם יצטרכו רק למעט מים לרחוץ רגליהם, וכן אמר רמב"ן ז"ל הכיר בהם שהן עוברי דרך שאין חפצם ללון שם, לכן לא בקש מהם רק שיוקח מעט מים לרחוץ רגליהם מעט מפני החום.

והשענו תחת העץ. שם כלל לעצים ולאלונים שהיו שם, שישבו בצלם לחום היום כי באהל ובבית החום גדול, ובלי ספק היו כסאות לשבת עליהן, וזהו והשענו.

(ה) ואקחה פת לחם, בעודכם רוחצים רגליכם אקחה פת לחם, ושרשו פתת, כמו פתות אותה פתים, ואין פת חתיכת לחם, אבל מפת בג המלך, אבל הסעודה קרויה לחם, כמו עבד לחם רב, ופת על עריכת

הלחם

הלחם ותקונו, שכבר עשוי, כי התבשילים צריכין להבצע, ולכן ישתמשו במקומות רבות בלשון זה, כאמרו יבוא להשתחות לו לאגורת כסף וככר לחם, וזה מרוב עוני, ואחריו ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול פת לחם, למדנו שפת לחם יותר מככר לחם, כי זה לחם לבדו ופת לחם על הסעודה, או לחם סעודה ופת לחם על העגות שדרך החלה להיות פתות לפתים, ויראה כן ממקרא טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, אבל הראשון עיקר, וכן פתות אותה פתים ויצקת עליה שמן, שזוהי תקונו, שעושה ממנה עשר חלות, כי אם פת לחם חתיכה שנחתכה מן הלחם השלם איננו דרך כבוד וחק הנדיב לתתה לפני שרים נכבדים.

וסעדו לבכם. כן כתוב ולחם לבב אנוש יסעד, כי מטורח הדרך ומן הרעבון יגיע חולשה ללב, והגוף כלו על ידי זה כמו חולה, ויסעד על ידי המאכל, כמו ה' יסעדנו על ערש דוי, וכן המאכל מסעד לחולשת הלב.

אחר תעבורו. זהו דרך מוסר, כי לא אשאל מכם שתתמהמהו אצלי אחר שסעדתם, כי קטנתי מזאת שתתעכבו בביתי ובחברתי ולהשתעשע עמדי בדברים, כי אתם שרים גדולים הולכים לעשות חפצים נכבדים, לכן לא אבקש רק שתסעדו לבם, ואחרי כן תעבורו מעלי.

כי על כן עברתם על עבדכם. כלומר גם זאת לא מלאני לבי לבקש מכם, לולי שראיתי אתכם נצבים עלי לבוא אל ביתי, כי במקום שנצבתם איננו דרך הרבים להולכי דרך, אך הוא המקום לבוא אלי, וידעתי כי על כן עברתם על עבדכם לנוח מעט ולסעוד, לא לדבר עמו ולהשתעשע בחברתי, וזה דומה למלך נוסע ממקום למקום, ונוטה מן הדרך לבוא אל פונדק בבית הדיוט לנוח ולאכול שם, ולכן אל נא תמנעו ממה שבקשתי מכם.

כן תעשה כאשר דברת. דרך מוסר שבפת לחם די, מפי' הראב"ע ז"ל, ולפירושנו על פת לחם אין מקום לפי' זה, ורמב"ן ז"ל אמר כן תעשה לנו להשען תחת העץ ולעבור מיד, כי שלוחים אנחנו ואל תעכבנו לבוא באהל או ללון עמך, ולי יראה כי השיבו עשה אתה כאשר דברת, לפי שבאמת לא עשו כאשר דבר, כי אינן צריכין להשען ולא לסעוד לבבם, גם לא לעבור מעליו אחר הסעודה כהולך מתוך הפונדק, כי מצות ה' היה עליהם לכבדו ולבשרו על לדת הבן, רק העלימו זאת ממנו והניחוהו לעשות שלו, כדי שיבין לבסוף שלכבודו הם מתראים כבני אדם ועושים כמנהגם.

(ו) וימהר אברהם. כששמע רשותם מהר בשמחה אל האהל שהיתה שם שרה, מהרי, פי' רד"ק מהרי וקחי, ולי יראה מהרי צווי שתתאמץ ותעשה מה שיצוה לה הכל במהירות ובזריזות, ואח"כ אמר מה יש עליה לעשות.

שלש סאים קמח סולת לושי ועשי עגות, שתלוש שלש סאים קמח סולת ותעשה מן העסה עגות, ובב"ר אמרו שהיו שלש סאים לכל אחד, וכתב רמב"ן ז"ל לא ידענו למה הרבה בלחם כל כך לשלשה אנשים, אולי

אולי ידע הסתלקות המאכל ראשון ראשון, והוא כמרבה עולות למזבח, ויפה פירש, כי גם בן בקר שלש רב ממאכל שלשה אנשים, אבל הראה במעשיו שאינו מכבדם כמו לבני אדם, אלא יודע מעלתם, ומה שעושה הוא לפי שכך נצטוה מהם.

(ז) **ואל הבקר רץ אברהם.** אל עדר הבקר רץ הוא בעצמו מרוב שמחה, לבחור בן בקר רך וטוב שבעדרו, ויתן אל הנער וימהר הנער לעשות אותו לתקנו כראוי.

(ח) **ויקח חמאה וחלב.** שב אל הנער שלקח הנער חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם, הביא לפניהם המאכלים אחד לאחד.

והוא אברהם עומד עליהם. כמו ועליו מטה מנשה, אחר שזרז לשרה ולנער לעשות מה שצוה להם לעשות, שב אל האורחים תחת העץ לשמוע מה יצוו עוד לשרתם.

ויאכלו. ידענו כי לא יאכלו כבני אדם, אבל לשון אכילה איננו בעצם על מאכל אשר יאכל מן האדם כדרכו, אלא כולל כל השחתת הדבר והסתלקותו, ולכן הושאל גם על אכילת האדם, לפי שבאכלו הדבר ישחיתהו מהיות עוד מה שהיה קודם לכן, כי תמצא לשון זה על האש השורפת ומשחתת הדבר, ותאמר שהאש אכלתהו, כמו באכול האש את החמשים ומאתים איש, אשר תאכל האש את העולה, ורבים דומיהם, וכן על השחתת החרב, כמו כי אכלה חרב סביבך, וכן על דבר מכלה יניחו זאת המלה, כמו וירב היער לאכול בעם, קנאת ביתך אכלתני, וכיוצא באלה, ובכלל זה אכילת האדם את לחמו, ולכן ויאכלו הנאמר פה מורה לבד שהדבר אשר נתן לפניהם נסתלק ראשון ראשון, ולא נשאר מהם דבר, כי האנשים אכלום, שסלקום בכחם ונאכלו מהם, ואברהם ידע זאת, ועל הכוונה הזאת העריך סעודתו, והיה זה לו לכבוד גדול מאד, שהראה לו הקב"ה שמלאכיו יושבים על שלחנו ונהנים מסעודתו, ועל כן אמר המלאך למנוח אם תעצרני לא אוכל בלחמך ואם תעשה עולה לה' תעלנה, אמר אם לסעודה אתה מכוין אין דרכי לאכול בלחמך, כמו לכו לחמו בלחמי, והבי"ת יורה שיהיה זה לחמו לאכול ולזון ממנה כי לא יסור ממזון החכמים, וכן ויליד ביתו הם יאכלו בלחמו, נכתב בבי"ת כי לחם ביתו הוא להם ללחמם, וכן לא אוכל בלחמך, שאין לחמך מאכלי לזון בו, על כן לא אמר לא אוכל לחמך, כי יש בו כח לאכלו, כמו ויאכלו האמור כאן, אכן בשאר המקומות לא מצאנוהו סמוך לבי"ת על דרך זה, ואם תחשוב להעלות סעודתך לפני כמו עולה שתאכלנו האש, לא לי תעלנה אלא לה', שכן כתוב זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, כי לא זכה מנוח שישב מלאך השם על שלחנו וידמה לאדם אוכל בלחם, לבד אברהם אבינו זכה לכל הכבוד הזה.

(ט) **ויאמרו אליו איה שרה אשתך.** אחרי הסעודה דרשו בשלום אשתו, וזה בדרך מוסר, לפי שטרחה בהכנת התבשילין ורוצים לשאול בשלומה, והמלאכים ידעו היכן היא, רק נהגו בכל עניניהם כבני אדם, וגם אברהם נהג עמהם כן, והשיב הנה היא באהל.

ויאמר

(י) **ויאמר** שוב אשוב אליך. עתה החל לדבר כמלאך ה' בשליחותו של מקום ב"ה, והאחד דבר לבדו, כי הוא היה שליח השם לבשר זאת הבשורה לשרה, ולהבטיחה שלא יקרה לה רעה בהריונה ובלדתה, כי הוא ישוב אליו כאשר ימלאו ימיה ללדת, ותלד בן ותחיה אחרי לדתה, ועל כן אמר והנה בן לשרה אשתך, ולא אמר והנה לך בן לשרה אשתך. ולא אמר והנה לך בן משרה אשתך, כי תשמח היא בבן אשר תלד, ואין צריך לומר הוא שהרי אמר שוב אשוב אליך, ונודע שיהיה חי, והנה פירושו כמו שאני היום עמך לשמחך בבשורה הזאת, ככה אהיה עמך כעת חיה כאשר תלד שרה אשתך, ואשמחך בבן אשר תלד, ותגל יולדתו בפרי בטנה, כדרך האני אשביר ולא אוליד יאמר ה' אם אני המוליד ועצרתי יאמר אלהיך, ואל תירא כמבכירה והיא בת תשעים שנה, כי בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר, זהו פשט הכתוב ויתבאר עוד בעז"ה, ולפי שדברי אברהם אליהם היה כמדבר אל שרים הבאים אל ביתו לגור ולסעוד ולמהר ללכת לדרכם, להתעסק עמו בדברים ולעשות דבר לטובתו, ואעפי"כ חרד את כל החרדה הזאת בשמחת לבב לעמוד ולשרת אותם, הודיעהו עתה כי השם שלחו לבשרו הבשורה הטובה הזאת, ושיהיה עמו תמיד.

כעת חיה. פי' ראב"ע ז"ל כעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה כמו כה לחי, גם רמב"ן ז"ל אמר כעת הזאת שתהיו בו חיים, ואין פירוש זה מחוור, כי בדברי אלישע לשונמית אמר גם כן למועד הזה כעת חיה את חובקת בן, ובכתוב שלאחריו ותהר האשה ותלד בן למועד הזה כעת חיה אשר דבר אליה אלישע, ומה צורך לחזור ולומר כעת חיה, אם ילדה בן, גם בפסוק הראשון גם כאן ללא צורך, שאם ישוב אליו והיא תלד ידענו שכלם חיים, ולדעתי חיה שם למילדת, כמו כי חיות הנה בטרם תבא אליהן המילדת וילדו, וכן בדברי חז"ל שלשה נאמנין על הבכור אביו ואמו וחיה, כלומר כעת שתחל החיה להתעסק עם היושבת על המשבר באותו רגע אשוב אליך, והנה בן לשרה אשתך, ולא תצטרך לעזרת המילדת, וכן הבטיחה אלישע למועד הזה ברגע זו לשנה הבאה כעת חיה, שתצטרך החיה להולידה תחבוק בן, ומזה ידעה שלא תקש בלדתה, וספר הכתוב שכן היה, כי למועד הזה כעת באה החיה ילדה בן, וזהו הבטחת שוב אשוב אליך, כי השם יעמוד בעזרתה, כדרך שובו אלי ואשובה אליכם, שהוא על קרבת אלהים בהיותו קרוב אלינו להושיענו, וזה פירוש וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר ושם אפרש בעז"ה, ואין עוד מקום לשאלת רמב"ן ז"ל שלא מצינו ששב אליו למועדו, ומה שפירש שוב אשוב הוא כמו לתשובת השנה, כמו למועד הזה בשנה האחרת, ויהיה אשוב כמו ושב ה' אלהיך, ושב וקבצך, כלומר יוצא שישיב השנה לחיים ותלד בן, אין זה ממשפט הלשון, גם יותר רחוק לפרש כן הכתוב למועד אשוב אליך.

ושרה שומעת. הדברים שדבר המלאך והיא בפתח האהל, והמלאך עמד אחרי האהל, ולא ראתהו.

ואברהם

(יא) **ואברהם** ושרה זקנים באים בימים. האדם בימי בחורותיו יקרא עומד בימים ויקראו ימיו כי הם שלו, כדרך את מספר ימיך אמלא, אבל כאשר יזקן ויחיה שנים רבים מרוב בני האדם בדורו יקרא בא בימים, מפני שהוא כבא מארץ אחרת נוסע מעיר ובא אל עיר מיום אל יום, כן פי' רמב"ן ז"ל, וזה רחוק, ויראה שדומה לענין כי בא השמש ובארנוהו בפרשת לך לך, וכן האדם נקרא הולך, כדרך כי הולך האדם אל בית עולמו, כי הולך לבוא אל תכליתו, והליכתו הוא במספר ימים שהוא חי, וכשהגיעו ימיו למספר ימי חיי האדם נקרא בא בימים, שכבר בא אל קץ ימיו שהם יבוא אל ביתו, ומה שחי יותר הוא הפלגת החיים.

חדל להיות לשרה ארח כנשים. מלת חדל פרשנו שהוא על הפסק גמור, שפסק טבעה מהיות לה עוד ארח כנשים, ורחל אמרה כי דרך נשים לי, ויש אצלי הבדל בין דרך לארח, המסילה העוברת במדינה מן הקצה אל הקצה נקראת דרך כמו דרך המלך נלך, וממנה מתפשטים מסילות לכפרים ולשדות וכיוצא, והן הארחות, ולדוגמא זו הוסתות הקבועות לילדות נקרא דרך נשים, וכשתראינה תוך למנהג, גם במקצת שנות הזקנה, כמו שיקרה לפעמים שתראה הזקנה כמו ששנינו בנדה והזקנה יקרא ארח, על כן אמר שכבר הגיעה שרה לימים שחדל גם ארח כמקצת הנשים שבא הארח להן, וכפי הטבע אחר הפסק הארח מחמת זקנה לא תהרינה, והקדים הכתוב זה בעבור הספור שיזכור בסמוך.

(יב) **ותצחק** שרה. כשמעה את הקול והנה בן לשרה אשתך, צחקה בקרבה שילדו זקן וזקנה ונראה לה שהם דברי בן אדם, ואומר כן מאומד דעתו, כי לא האמינה שיעשה השם הפלא הזה שהוא סותר דרכי הטבע, וכבר אמרנו למעלה שאברהם לא הגיד לה, כי תבוש כשמעה שהוא עצמו צחק, והיא לא ידעה כי המבשר עתה הוא מלאך השם, כי רק אליו נראה ה' והבין במראה שהן מלאכיו עושי דברו, גם מנוח ואשתו לא ידעו כי מלאך ה' הוא המדבר אליהם, על כן צחקה, ורמב"ן ז"ל אמר תמה אני בנביאה הצדקת איך תכחש כאשר אמר השם לנביא, וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי אלהים, ואולי לא ראתה אותם כלל, ואברהם לא גלה לה מה שנאמר לו אבל שרה אשתך יולדת לך בן, אולי עד שלוח השם אליה הבשורה ביום אחר, או מרוב זריזותו במצות המילה ומילת עם רב אשר בביתו, ובאו המלאכים קודם שהגיד לה, וזה קרוב לדברינו, רק נבדל בטעם למה לא הגיד אברהם לשרה את דבר ה'.

אחרי בלותי היתה לי עדנה. כמו תהיה לי עדנה, ועדנה כמו תהיה לי עדנה, ועדנה כמו עדן ועונג, כמו ויתעדנו, והטעם אחרי שהייתי וזקנתי איך יתחדש לי עדון ועונג, ועוד כי אדוני זקן, מפי' הראב"ע ז"ל, והשם אמר ואני זקנתי הוא פירוש אחרי בלותי, ואולי נוכל לומר שבעת דבר המלאך כבר נתחדשו הנעורים לשרה, ובא לה

ארח

ארח כנשים והתעדן בשרה, ולא נצטרך להפוך מלת היתה, אבל אברהם עודנו זקן, ולא נתחדשו עד עתה נעוריו וכחו, ושרה ידעה זאת, על כן נחקה בשמעה שתלד, ואמרה שתים, האחד אעפ"י שהיה לי מחדש עדנה, הנה קרה אחרי בלותי, ועבר המועד להוליד, כי אם הגעתי עד תשעים ולא ילדתי בנעורי כשהיה לי ילדות ועדנה, מה יועיל העדנה אחרי בלותי, ועוד אדוני זקן, שהטעם שלא נתחדש עוד נעורי אברהם, לפי שנגזר למועד הזה בשנה האחרת הוצרך שיעברו שלשה חדשים מעת הדבור עד שתהר, ואם נרפאו שניהם התעברה קודם לכן, על כן נשאר אברהם באפס כח עד בוא זמן ההריון, והיא נרפאת מיד לחזק לבה, ומדברי חז"ל נראה שגם הם יפרשו היתה כפשוטו, כי אמרו ולאם לא הביא לפי שפרשה שרה נדה.

(יג) ויאמר ה' אל אברהם. המלאך גדול שבהם, כן פי' רשב"ם ז"ל, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, והשם אמר כן לאברהם בנבואה, כי הוא עומד לפני ה', והשם היה נראה אליו כל הזמן ההוא מתחלת הענין וירא אליו ה', וסופו וילך ה', כאשר כלה וגו', והאמירה הזאת ראויה להאמר מפי השם, כי שרה נחקה בקרבה ולא הוציאה בפה, וגם המלאך לא ידע מזה, כי ה' לבדו כל יצר מחשבות מבין, כמו שכתוב עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו, אני ה' בוחן לב וחוקר כליות, גם השטן אמר החנם ירא איוב אלהים, והשם ידע ההפך כמו שהשיב ותסיתני בו לבלעו חנם, ומפורש בדברי שלמה כי אתה לבדך ידעת את לבב כל בני אדם.

למה זה. מה טעם יש לה בצחוק הזה שאמרה בלבה האף אמנם אלד, לא אמר אמנם אלד אלא האף אמנם, כי לפי שכבר היתה לה עדנה אמרה אמת שנתחדשו נעורי, אבל האף גם זה אמת שאלד, ואני סוף סוף זקנתי, ואם חפץ השם שאלד, מדוע עברו ימי נעורותי ולא ילדתי, ועתה שכבר באתי בימי זקנה לתשעים שנה, האם העדנה שבאה אחרי בלותי יותר טובה להולדה מן העדנה הטבעית שהיתה לי בילדותי, שהוא כח הלידה לכל הנשים, ולא זכר גם ואדוני זקן, לפי שלא הוכיחה על זה, כי אם יודעת שאין בו כח לתת זרע, ראוי שתתמה, אבל אין טעם לדברים שאמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה, ושלא יועיל ללידה, אחר שהרגישה שהפלאתי לעשות עמה הפלא הזה.

(יד) היפלא מה' דבר. מלת פלא על דבר נשגב ומופלא מדעת רואהו, כמו מעשה ה' שאנו רואין בעינינו, ואין דעתנו משגת איך נהיה כן, ולכן אין פלא בערך השם, כי בכחו הגדול יוכל לעשות הכל, וכל מה שעושה נקל לפניו המעשה יותר ממה שיקל בעיני האדם לעשות מעשה קטן מאד, ולכן כל פלא ונפלאות שמצינו בכתובים כלם על התכסות הדבר מדעת האדם ולא ידע איך היתה כזאת, וכן בענין המחשבה, כשאי אפשר לנו לירד לסוף דעת המחבר, הנה הדבר מכוסה ומופלא מדעתנו, ולא נבין הכונה, כמו כי יפלא ממך דבר למשפט, שיהיה נשגב מבינתנו להבינו, ולא יפלא מהשם דבר לא במעשה ולא במחשבה,

וכשירצה

וכשירצה לעשות דבר נגלה לפניו איך יעשהו וכחו בלי תכלה לעשותו, וכן לא יפלא ממנו לעמוד על דברת המדבר ועומק מחשבותיו, כי הכל גלוי לפניו, ועל כן הוכיח את שרה שצחקה על הפלא הזה, ואמר אם נפלאת היא בעיניה, מאת ה' תהיה זאת שלא יפלא ממנו דבר, כי בערך השם הכל אחד, אם יתן גשם הנהוג, או יוליד בני מאה, והנה מסכלות בני אדם הוא אם יתמהו עלי הנפלאות שיעדו הנביאים בשם ה', שהרי אינם מתמיהים על מעשיו בשמים ובארץ, לפי שנראים בעיניהם יום יום, ובאמת אין נפלאות כמוהם, כי כל אלה הנראים נבראו בתחלה מאין, שהוא נשגב לאין חקר מדעת כל חושב, וכמו שפרשנו בסדר בראשית, ואלה הנראים עדים שלא יפלא מה' דבר, על כן כשתמה הנביא שעוד יקנו בתים ושדות וכרמים, הקדים לומר בתפלתו על זה, הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול ובזרועך הנטויה לא יפלא ממך כל דבר, כלומר אינני תמה היהיה כזאת, כי אתה עשית הבריאה כלה בכחך הגדול, ואין נפלא כמוה, וכן השיבו השם הממני יפלא כל דבר, ויפה תרגם אונקלוס ז"ל היתכסי מן קדם ה' פתגמא, ובארו רש"י ז"ל וכי שום דבר מופלא ומכוסה ממני מלעשות כחפצי, פי' לפרושו מה שאמרנו, כלומר וכי יש דבר כשארצה לעשותו יהיה נפלא ונשגב ממני, עד שלא אדע איך ובמה אעשנו, אבל רמב"ן ז"ל כתב האם רחוק ונפלא שיהיה מאת ה' ככה, ולפירושו יהיה שיעור הכתוב, דבר הבא מאת ה' היפלא בעינינו, והביא ראיה מפסוק מאשר שמנה לחמו, מאשר תבוא לחם שמנה, ואין זה נכון, כי כתוב מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו, כי לא בעבור שיפלא בעינינו לא נכחיש שיעשה ה' ככה, וא"כ דבר שכבר בא מאת ה' יפלא ג"כ בעינינו, ויאמר עוד ואונקלוס תרגם היתכסי, עשאו מלשון כי יפלא ממך דבר למשפט, ורש"י ז"ל הרכיב שני הענינים, ומה שבארנו תבין כי הכל אחד, ואין הרכבת ענינים בדברי רש"י ז"ל, אבל באר דברי המתרגם על נכון.

היפלא מה' דבר. כבר אמרנו שרשב"ם ז"ל אומר שהן דברי המלאך, על כן פירש היפלא מה' שלחני אליך דבר, וכן וה' המטיר על סדום וגו', הראשון שבפסוק הוא גבריאל, והשני שבפסוק הוא הקב"ה, וכן הוא מפורש בס' האגדה, ולפרושנו כפשוטו הם דברי השם, וטעם היפלא מה' ולא ממני, כמו היד ה' תקצר ולא אמר הידי כי השם מדבר ובנבואת ירמיה הממני יפלא כל דבר לפי ששם הקדים הנה אתה ה' עשית את השמים וגו' וזה מופת שיכלתו הכל ולא יפלא ממנו דבר, לא הוצרך להזכיר עוד שם העצם, וכן בתשובה ה' הקדים הנה אני ה' אלהי כל בשר, וזה מופת על יכלתו הבב"ת, על כן אין צורך עוד להזכרת שם העצם, אבל במשה שלא הקדים דבר, אמר היד ה' תקצר, כלומר שמי ה' המורה על מציאותי המחוייבת, וממני התהוה כל נהיה, הידו תקצר, וכן כאן שלא הקדים דבר לכבודו, אמר היפלא מה' דבר, השם שהוה כל הויות שהבטיח על הפלא הזה, הממנו יפלא כל דבר, והמקרא הנאמר בעונש סדום יתבאר במקומו בעז"ה, וזה פירוש פשוט וברור.

למועד

למועד אשוב אליך. למועד שאמרתי לך בנבואה למועד הזה בשנה האחרת אשוב אליך להודיעך, כי יהיה כעת חיה, שלא יצא חבל לה יום או יומים לפני לידתה, אבל זה המועד יהיה כעת חיה, באותה הרגע שתצטרך לחיה להולידה, ולשרה בן ברגע זו תחבוק בן, וכמו שפרשנו למעלה, הנה המלאך סתם דבריו שוב אשוב אליך ולא הודיע מתי, על כן פירש לו השם שיהיה למועד שאמר לו, שהוא רגע הדבור בשנה האחרת, והנה קיים לו השם דברי המלאך לחזק לבו באמונתו, ועוד אפשר לפרש ענין הפרשה בפסוק הסמוך.

(טו) ותכחש שרה. פי' רמב"ן ז"ל שאברהם אמר אליה למה צחקת היפלא מה' דבר, ולא פירש אליה כי השם גלה אליו סודה, והיא מפני יראתו של אברהם תכחש בו, כי חשבה שאברהם בהכרת פניה יאמר כן, או מפני ששתקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר ולא שמחה, והוא אמר לא כי צחקת, אז הבינה כי בנבואה נאמר לו כן ושתקה, ויש לפרש הענין עוד שאברהם גלה לשרה מה שנאמר לו בנבואה אבל שרה אשתך יולדת לך בן, וכן הסברא נותנת כי נגלה לשנות שמה משרי לשרה, ואם צחקה בקרבה ואמרה האף אמנם אלד ואני זקנתי, וחשדה לאברהם שלא יבין דברי הנבואה, כי נפלא בעיניה הדבר מאד, ועל כן שלח השם מלאכו לבשר הבשורה הזאת, ושרה שומעת פתח האהל, וידעה כי מלאך השם הוא המדבר, וכבר נרפאה מחולשת זקנתה, והיה לה עדנה, ואז צחקה שרה על דרך התמהון והזרות ואמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה, ואדוני זקן ואעפי"כ יוליד בן, כדרך הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד, והודיע אז השם לאברהם כי שרה לא האמינה בתחלה לדבריו, והוכיחה על הצחוק הראשון שהיה לעג, ואמר למה היה דבר זה כל כך נפלא בעיניה היפלא מה' דבר, ואם לא נזכר בפרשה שלמעלה שסוף הנבואה לשרה, ושהיא לעגה על דבריו, מדרך הכתובים כן הוא לפרש מה שסתם תחלה, ולפי' זה אחרי בלותי ענין אחר מן האף אמנם אלד, והשם יודע האמת.

(טז) ויקומו משם האנשים. שקמו מן השלחן שאכלו עליו, וקמו על רגליהם, והשקיפו על פני סדום, כמו ויקומו כל הקרואים אשר לאדוניהו וילכו איש לדרכו, וכאן לא נזכר שהלכו לדרכם, אחריו כתוב ויפנו משם האנשים וילכו סדומה, אבל תחלה קמו והשקיפו על פני סדום, ומלת משם ממקום שישבו, שכן מנהג הלשון בכל מקום, כמו ויקם מהארץ, ויקם דוד מעל משכבו, ויקם דוד מהארץ, ואינו מורה על הליכה לדרכם, וכן כאן שקמו ממושבותם שישבו להתהלך בין האלונים והשקיפו על פני סדום.

וישקיפו על פני סדום. כל זה היה במראה, שנראה לו שקמו מן השלחן ועמדו על רגליהם ומשקיפים לנגד סדום, ומלת משקיף נופל על המסתכל לדבר דבר לשקול כל פרטי הדבר ההוא, שעל פי הנודע לו ממנו מהשקפתו, יראה וישפוט בדעתו תוכן הדבר אם לטוב אם לרע, ומלאכה על דרך המשל על השם ב"ה, ומורה לנו כי הוא משקיף היטב

על

כל הנעשה תחת השמים, לא נעלם ממנו מעשה איש ואיש וסופר כל צעדיו, ועל פי השקפתו יראה אם טוב ואם רע, ועל כן בוידוי המעשרות שמזכיר שעשה המצוה ולא עבר על מצותו ולא שכח, לא אכלו באוני ולא בערו בטמא וכיוצא, חותם השקיפה ממעון קדשך וגו', כלומר אתה ה' ידעת הכל ומשקיף על כל הנעשה, ידעת כי נקי אנכי, ואבקש ממך שתשקיף על מעשי והמצאני טוב, וכן ה' אלהים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים, אלהים משמים השקיף על בני אדם, כי השקיף ממרום קדשו וגו' ה' אלהים אל ארץ הביט, לשמוע אנקת אסיר, עד ישקיף וירא ה' משמים, וישקף ה' אל מחנה מצרים, ששקל מעשיהם כלם וראה שבא עת לכלות הרודפים, והם כלם הנזכרים בתנ"ך, ומתפרשים כלם על השקפת הדבר בכל פרטים, לדון על פי ההשקפה הזאת, וכן כאן וישקיפו על פני סדום, כענין נבואת מכיהו בן ימלה שאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא וגו', כי מלאכי השם שהן משרתיו עושי דברו שומעים דבר משפט מפי ה', והוא יבינם טעם הדבר, כמפורש בדברי דוד ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, שמלאכיו עושי דברו כמו המלאכים שהלכו לשחת את סדום, שומעי קול דברו שמבינים טעם המצוה, כי השם יודיעם ברוחו מעשה ומפעלות כל אחד ואחד את הטוב ואת הרע שיש בו, ואז יבינו הטעם, וכי צדיק ה' צדקות אהב, והיה אז עת משפט סדום, שעמדו המלאכים בסוד ה', בהשקיפם פרטי מנהגי סדום ומעשיהם, ולמה יעשה השם אתם כלה, ונראו לאברהם במראה כבני אדם העומדים על מקומם להשקיף על דבר, ולא ידע טעם השקפתם על פני סדום עד שהגיד לו השם סוד הדבר, ויאמר רד"ק ז"ל שלשון השקפה יבוא בלשון הפעיל ובלשון נפעל כמו ונצדק משמים נשקף ונשקפה על פני הישימון, לפי שהמשקיף נשקף לאחרים שרואין אותו, ולכן לא ישתמש בנפעל שרואה ואינו נראה, אבל רואה ונראה ישתמשו בו בזה ובזה כמו שירנה, ולכן אמר כאן וישקיפו כי הם היו רואים אותם, והם לא ראו למלאכים, וכל זה לא יתכן לביאורנו, והמצא שיש משקיף והנשקפים יראוהו ולא ישקיפו עליו, גם לא אוכל לכוין דבריו בפי' ונצדק משמים נשקף, ולדעתי כל הנמצאים בנפעל הוראותיהן כפשוטן שאחרים משקיפים ומסתכלים בהן לדעת טעם הדבר, או פרטי אותו הדבר, ולכן ונשקפה על פני הישימון, וכן ראש הפסגה הנשקף על פני הישימון, וכן דרך הגבול הנשקף על גיא הנבועים, כי הגיא וראש הפעור ודרך הגבול אינן בעלי השקפה, אבל נשקפים מבני אדם שהן על פני הישימון ועל גיא הנבועים, וכן כי רעה נשקפה מצפון, נשקפת מבני אדם, וכן בעד החלון נשקפה ותיבב, והיא לא ראתה כלום, אבל הודיע שהיתה נשקפת מבני אדם כל היום בחלון, ולא ידעו טעם עמדה שם תמיד, וכן במיכל בת שאול שאמר נשקפה בעד החלון, להורות שכלם הביטו בה לדעת טעם שהיא עומדת כל היום בחלון, כי היא לא השקיפה, רק ראתה שהמלך מפזז ומכרכר ותבז לו בלבה, ואילו השקיפה על טעם הדבר

וסודו

וסודו לא היתה בזה לו, גם אין צורך להשקפה כאן, כי בראיית עינים תראה הפזוז והכרכור, וכן מי זאת הנשקפה כמו שחר, יודיע שכלן מסתכלין בה מרוב יפיה ומבקשין לדעת מי היא, וכן כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי, אין הכוונה שהשקיף לשקול הדבר, כי אחריו אמר אבינה בבנים, אבל יגיד שהרבה לעסוק בענין זה לדרוש בשכלו משפט לב בני אדם, ידמה הדבר לעומד כל היום בחלון ביתו, וכלם משקיפים עליו לדעת הטעם, וכן וצדק משמים נשקף, נשקף לבני אדם, שזוכין לאור הצדק ומשקיפים לדעת דרכיו ומשפטיו, ואין עוד מלבד אלה בנפעל, והנשארים בקל הם וישקף על פני סדום, וישקף אבימלך, וישקף ארונה, ותשקף בעד החלון, וישקיפו אליו שנים שלשה סריסים, כלם על המשקיפים לא על היותן נשקפים, והנה זכרנום כלם.

ואברהם הולך עמם לשלחם. לא שהלכו לדרכם לסדום והוא הולך עמהם, כי עדיין לא הלכו, אבל כשקמו והלכו להשקיף על פני סדום, גם אברהם נעתק ממקומו שעמד עליהם, והלך עמם ובדעתו שלא יפנה מהם, כי חפץ ללוותם בדרך, ולמ"ד לשלחם בעבור לשלחם, כדרך המלוין שהולכים חצי מיל או מיל עד שיבקשו מהם ההולכים שישובו לביתם.

(יז) **וה'** אמר. כאשר השקיפו על מעשה סדום, ואברהם רואה במראה ואינו מבין טעם השקפתם, כי המלאכים לא גלו אזניו מענין זה, כי הם עומדים בסוד ה', ואיך יגלו סודו לבן אדם, אמר השם למלאכיו המכסה אני מאברהם, כי אהוב לי כמלאך ה', וראוי שיגלה סוד ה' ליראיו, וכדרך שדור דור גלה השם משפטיו לנביאיו זרע אברהם, כאמרו כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, ועל כן אחר שהקים עם אברהם את הברית, בא בסודו, ובפי' רמב"ן ז"ל וה' אמר אל צבא השמים העומדים עליו או על המלאכים השלוחים, ויתכן שהוא המחשבה.

המכסה אני מאברהם. כל כסוי על דבר שלא יראה, והטעם המכסה אני את אשר אני עושה בענין סדום, מאברהם מפני אברהם שלא יראנו.

(יח) **ואברהם** היו יהיה. כלומר אעפ"י שמעולם לא גליתי סודי לאדם אחד שישקול משפטי ודיני בדעתו לדעת צדקת משפטי, ואם גליתי סודי לנח בדבר המבול, היה צריך להיות בעבור עצמו שיעשה תיבה וינצל, ושיהיה לעולם שארית, מה שאין כן לגלות לבן אדם משפט שחפץ השם לעשות בעדת מורדים שאינן בניו ולא בני ביתו, כדרך שמגלה סודו למלאכיו עושי דברו, לא עשיתי כן, הנה מאברהם איני מכסה, לפי שיהיה לגוי גדול, שיצא מחלציו סגולת השם שנכרת עמם הברית, ומלבד גדולתו יהיה ג"כ עצום, ויתבאר בעז"ה בפי' כי עצמת ממנו מאד.

ונברכו בו כל גויי הארץ. בגוי גדול שאמרתי יהיו נברכים בו כל גויי הארץ, כי תבוא להם הברכה לרגלו, וכל מקום שישכנו תבורך האדמה כדרך ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, וכן תהיה הברכה

בכל

בכל גויי הארץ לעתיד בשביל ישראל, כי ילכו הגוים לאור תורתם וחכמתם, ומעתה נחשבים כל גויי הארץ כבניו ובני ביתו, ועל כן קראתיו אברהם שיהיה אב המון גוים, וראוי שידע עניניהם טובתם ורעתם ושיתפלל על טובתם כעל טובת בניו ובני ביתו, ועל כן ראוי שלא אכסה ממנו מה שגזרתי על סדום ועמורה.

(יט) כי ידעתיו. כבר הודענו שאם נכתבו שני דברים בכתוב מן הכתובים יפרש האחרון תחלה, וכן לדעתי פירוש הכתוב הזה, ומלת ידעתיו כמו ידעתיך בשם, שמרוב אהבה יפקידהו ויתנהו להיות כך או כך, כמו בטרם אצרך מבטן ידעתיך, וסוף הכתוב נביא לגוים נתתיך, ולשון ידיעה באהבה, ותבין שהיא כוללת כל ההרגשות, וכן על דרך משל על השם יודע הטוב והרע בדרך נשגב, וזאת הידיעה כאן היא ידיעת האהבה והמעלה שבעבור כן יפקידהו על דברים גדולים, והנה ידעתיו בעבור זה וזה, וכאן ידעתיו לשני דברים, האחד שיתברכו כל גויי הארץ האמור למעלה, ופירש כיצד ואמר למען אשר יצוה, כלומר לדבר הזה ידעתיו שיצוה לבניו ולביתו אחריו דרך ה', ועוד ידעתיו שיהיה הוא לגוי גדול ועצום, וזהו למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו, כלומר את הברית ואת החסד שיהיה לו ולזרעו אחריו לאלהים, ולכן לפי שהוא אב לכל הנכנסים בבריתו, וזה טעם שכרתי עמו הברית, לא אכסה ממנו המשפט הגדול אשר אני עושה, להיות לו אות שהוא קרוב אלי ומאנשי סודי כמו המלאכים השומעים בקול דברי, וכל זה נכלל בסגולת הברית שכרתי עמו, כמו שלמען זה שלח המלאכים אל ביתו, כמו שפרשנו בפי' וירא אליו ה'.

למען, פקדתיו בעבור דבר זה או לענין זה שיעשה כן. ורד"ק ז"ל בשרשיו אמר שענין למען בעבור, ויתכן לומר כי שורש למען ענה, כי פרושו כמו ענין שהוא הסבה והעלה, ויפה דבר, וזהו למען אשר יצוה, שהוא יהיה עלת דבר זה.

יצוה את בניו ואת ביתו אחריו. שיעשה דבר זה לצוות את בניו, גם את בני ביתו שהן מכל בן נכר, שישמרו דרך ה', כי ילמדם דרך ה', ויודיעם מה טוב להולכי בדרכו, ומה רע ומר לעוזבי דרכו, והנה הוא הראשון שיעשה כן, וכן יעשו בניו אחריו דור דור שילמדו את בניהם, גם יודיעו בעמים את נפלאותיו, למען ייראוני כמוהם, כמו שאמר שלמה למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים אין עוד, ואמר וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה וגו' למען ידעו כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל, ועל המשיח נאמר ישפוט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וגו', וכל הטובה הזאת יצא מאברהם, וזהו שאמר לו ואני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים, וזה פי' ונברכו בו כל גויי הארץ.

לעשות צדקה ומשפט. דע שבכל המנהגים יש שתי דרכים, האחד טוב והפוכו רע, והדרך הטוב הוא דרך החכמה, והחכמה היא צדק ומשפט ומשרים, לכן הצדק כולל הכל, כי כל מעשה טוב וכל מדה טובה

נקרא

נקרא צדק וצדקה, ולכן כתוב ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וגו', ואחריו כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל דברי התורה הזאת, הנה קרא לחקי התורה ולמשפטיה חכמה ובינה, בעבור שחקותיה ומצותיה צדיקים, כלומר שקולים כפי הצדק שהיא החכמה החוקקת מהו צדק ומהו רשע, ומלת משפט על הלב בין דבר לדבר, ובין איש לרעהו, כמו כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם וגו' דברי ריבות בשעריך, ובכל מדינה ומדינה יש משפט, אבל ישפטו על פי חקי המדינה, ועל הרוב אין חקותיהם צדיקים כפי החכמה, ולכן המשפט מעוקל, ולישראל הודיע חקי הצדק, וצוה שעל פיהן ישפטו בין דבר לדבר ובין איש לרעהו, וזהו שכתוב בצדק תשפוט עמיתך, צדק צדק תרדוף, והנה תלמד שבהיות צדקה יתכן גם המשפט ושתיהן צריכין, כי הצדקה הוא המעשה אשר יעשה האדם, והמשפט הוא בין איש לרעהו והעוברים על דרכי הצדק, והמשפט יהיה על פי הצדק, ועליהן אמר ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, ומלת ושמרו כמו ושמרתם ועשיתם, כי השמירה בלב, וכל דבר גדול וחביב ישמור האדם בלבו לעשותו בעת הצורך, כמי ששומר הון וקניניו, ובהיות שידעתיו למען הדבר הזה, על כן ראוי שאלמדהו דרכי צדקותי ומשפטי, כאמרו אף ארח משפטיך ה' קוינוך וגו', ואמר כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל, ועל כן לא אכסה ממנו מה שאעשה עם סדום ועמורה, ואגלה לו סודי וטעם המשפט, וידע שהכל בצדק.

למען הביא ה'. וכן ידעתיו להביא עליו את הטובה אשר דבר ה' עליו ועל זרעו, וזה פי' היה יהיה לגוי גדול ועצום, שהן כלל דברי הברית הכתובים בפרשת המילה, שיהיה ה' לו לאלהים, ויתן משכנו בתוכם, וישפוך רוחו עליהם, ויקים מזרעו מלכי גוים וכיוצא, ולפי שמיוחד בטובה זו מכל בני האדם, לכן איחדהו מכלם לגלות לו משפטי אשר אני עושה, ורש"י ורמב"ן ז"ל כתבו טעמים אחרים למה ראה לגלות זאת לאברהם, והם כתובים על ספריהם, וכלם נשענים על היסוד שכתבנו לפי שהוא אב המון גוים, ולפי שינחל את הארץ.

(כ) **ויאמר** ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה. גלה לאברהם בנבואה סודו, ואמר לו אלה המלאכים המשקיפים על פני סדום הוא בעבור זעקת סדום ועמורה כי רבה, ולא אוסיף עוד להאריך להם, ואני שולח אותם להשחית את ערי הככר, וזעקת סדום ועמורה גורמת זאת כי רבה, וחטאתם גורמת כי כבדה מאד, ועל כן לא אמר זעקת סדום ועמורה שמעתי, או זעקת סדום ועמורה רבה, אבל הוסיף מלת כי, כי על שליחות המלאכים דבר.

זעקה סדום. כבר כתוב ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד, ופרשנוהו שם, ועתה אמר שמלבד שהם רעים חושבי רע על ה', וחטאים במעשיהם, גם עושים חמס וריב בעיר, וזעקת עשוקים באה אלי מן העיר, וגם חטאתם כבדה מאד, לא תוכל הארץ להכילם, ומלת רבה

טעמו למעלה כדברי רש"י ז"ל שמתורגמת גדלה כבר, וכל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת לפי שמתורגמין גדולה או גדלה והולכת.

(כא) ארדה נא ואראה. כלומר לא אצטריך להם עוד, כי בא קץ עונם, והכל גלוי לפניו ואין לו צורך לראות ולעיין ולשקול מעשיהם, אבל הוא כמו וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, ופרשנו שמדרך כבוד שלמעלה כשמשגיח במעשה התחתונים ורואה חטאותיהם לומר לשון ירידה, והראיה נכתב על עת הגמול, כי ארך אפים לפניו, וכל זמן שמאריך לרעים נדמה כאינו רואה מה שעושים, וכשבא קצם ונפרע מהם יאמר הכתוב שבא השם לראות מעשיהם, והודיע לאברהם שעתה יהיה גמר דינם.

הכצעקתה הבאה אלי. במפיק ה"א, ופי' רד"ק ז"ל של סדום כי היא אם לכל הערים, ואפשר שהוא זעקת כל אחת מהערים, ופירושו בעיני לפי שכבר אמר צעקת סדום ועמורה כי רבה, שענינו שמזמן רב יש צעקת חמס בערים האלה, אבל עתה גדלה הצעקה, כי נעשה בה חמס גדול עד שמים הגיעה, ונתמלאה סאתם, וזהו הכצעקתה הבאה אלי ותובעת דין, אם עשו מעשה החמס הזה ביד רמה, אעשה בהן כלה, כליון גמור עד בלתי השאיר להם שריד.

ואם לא אדעה. ואם לא עשו החמס הזה בזדון, וצעקת העשוק עליהם היא צעקת חנם, אדעה איך משפטם, כי אז לא אעשה אתם כלה. והנה המדקדקים והמפרשים ז"ל לא הבדילו בין לשון זעקה בזי"ן ללשון צעקה בצד"י, כי זעקה נופל גם על המרים קול מכובד צרה ומיסורין, אעפ"י שהוא חייב לקבלן בעבור מה שעשה, או שנעשה לו חמס וזועק משבר רוח, ואינו מבקש דין ומשפט לא מן השם ולא ממלך ושופט, כמו עדת רשעים שהיום עושה זה חמס לרעהו, ומחר יעשה העשוק חמס לזולתו, כדרך כי מלאה הארץ חמס מפניהם, אבל צעקה בצד"י הוא שצועק על החמס שנעשה לו או על כובד צרה שבאה אליו למלך ושופט, או אל השם ב"ה ומבקש ישועה ועזרה, כי כל צועק נקי בעיניו, ואומר כי החמס שנעשה לו או הצרה שבאה עליו אינו חייב בה, אבל חנם היא ולא אשם בה, ועל כן כתוב בענין זעקת סדום בזי"ן, ואחריו הכצעקתה בצד"י, כי היה מימים רבים חמס וריב בעיר, והיו כלם אנשי חמס, וכלם זועקים משוד וחמס שעשו איש לרעהו, אבל לא צעקו אל השם שיושיעם, כי היו כאיש כאחיו ולא האמינו בה', ועל זה אמר זעקת בזי"ן, והשם הניחם והאריך אפו כדרכו, רק עתה קרה שם חמס גדול לאנשים עניים צדיקים שאולי עברו דרך סדום, ולא גלה הכתוב את החמס והתועבה שעשו עמהם, והם צעקו אל ה' צעקה גדולה על רשעת האנשים האלה, ובקשו דין שמים, והשם פנה לצעקת העניים האלה, ונחתם גזר דין על ערי הככר כלם שהיו רעים וחטאים מאד וחייבין כליה, ועל אותו המעשה אמר הכצעקתה בצד"י, ולכן בזכרון חובותיהם זכר סדום ועמורה, להורות שהיו כל יושבי הערים אנשי משחית ועל המעשה שנחתם גזר דינם אמר הכצעקתה

במפיק

במפיק, כי זה המעשה קרה בסדום, ועליו אמר הבאה אלי בדיבורי, וכן מצאנו על כל ענין חמס כשיצעק העשוק הצדיק אל ה', כמו והיה כי יצעק אלי ושמעתי, שנאמר על החמס המנגד הדעת, וכן כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, וגם זה על החמס, אבל במיעוט נתינת צדקה שאיגה חמס אלא חטא אמר וקרא עליך אל ה', לא הזכיר הצעקה, וכן צעקה הנערה המאורשה, שנעשה לה חמס וצעקה אל עוזרים, ולא אצריך לדבר על ענין הזעקה והצעקה, כי אצטרך לפרש פסוקים רבים ויאריך הפירוש מאד, אבל אפרש כל אחד במקומו בעז"ה, ותראה כי נכון פירושי, כי בפסוק הראשון הזכיר הזעקה והחטאה, ובשני זכר לבד הצעקה ולא החמס, כי הראשון יודע שהם רעים וחטאים לה' מאד, ושבעבור כן ראויים להעקר מן העולם לולי שהשם ארך אפים, והכתוב השני הגיד למה עתה יפקוד עליהם עונם, בעבור שבאה אליו צעקת עניים צדיקים, והעלה חרון אף, כמפורש שהצעקה עושה רושם, ואמר כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, וחרה אפי והרגתי וגו', וחז"ל אמרו ענין החמס שעשו באגדת חלק, אם שהיתה קבלה בידם או על דרך המשל להעמידנו על פשט הכתוב.

עשו שעשו הנבלה הזאת ברוע לבב. כמו שצעקו אלי העשוקים, כדרך העשוק הצועק אל ה' ואומר בצרתו ראה ה' והביטה זדון האנשים האלה, כי צרת בריותיך כשחוק בעיניהם, ועל נקיים ילעגו וישמחו להרע עמהם וכיוצא, והוא ב"ה בוחן לב ורואה איך נהייתה הרעה, וזהו הכצעקתה הבאה אלי עשו, ועל כן ארדה נא ואראה.

כלה. לדברי רש"י והמפרשים ז"ל אעשה בהם כלה קצר הכתוב מאד. ובשאר המקומות באר כל הצורך, כמו כי אעשה כלה בכל הגוים וגו', ואותך לא אעשה כלה, ולמה לא אמר אכלם, כמו ואכלם כרגע, גם בלשון ואם לא אדעה קצר מאד ולא אמר אדעם, אבל יראה בעיני פרושו כמו כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה, שפרושו כאשר ישלח אתכם לא ישלח מקצת וישאר מקצת, ושעוד ישים לבו אליכם ויחפוץ להחזיק בכם, אבל יהיה השלוח כלה, כמו שאומרים גא"ר אוי"ש, שלא יתמוד בעת ההיא בכם כלל, וישמח בלכתכם מארצו, וזהו שאמר גרש יגרש אתכם מזה, ולא תעלו עוד על לבו, וכן כאן כלה, אעני שם באופן שלא יעלה עוד זכרונם לפני, וסוף הכתוב מוכיח על תחלתו, שאמר ואם לא, שלא היתה מחשבת לבם רק רע במעשה שעשו כמו הצעקה שבאה אלי, אז אדעה, עוד אדע בעניניהם, כלומר שלא ימחו בהחלט, שכל זמן שיתקיים דבר בא זכרונו לפני יודע כל, כי ידענו כי נקה לא ינקה, ושיאוד כפעלם אל חיקם, רק היה המשפט אם לא ידע עוד מהם דבר, או ידע.

(כב) **ויפנו** משם האנשים וילכו סדמה, ראה אברהם במראה, כי ככלות דבר ה' שדבר אליו על אודות סדום ועמורה, פנו האנשים משם והלכו לסדום, כי עתה ידע שהם מלאכיו עושי דברו למלאות המשפט שחרץ עליהם, ושיעשה בהם כלה, וזהו שפרשנו למעלה שתחלה קמו

להשקיף

להשקיף על פני סדום ולא הלכו עדיין, כי לא נתן להם הרשיון עדיין, עד שהשקיפו בענין הדבר, ואז נגמר הדין ונתן להם הרשות והכח להשלים החפץ העליון, והנה לאברהם אמר ארדה הכצעקתה וגומר כלשון בני אדם שיראו ויסתכלו לחקור האמת, וכפי האמת לא יפלא מה' דבר, כי באותו הרגע שדבר ידע מה בחשוכא והבין אל כל מעשיהם, ולכן מיד פנו האנשים משם ללכת בשליחותם.

ואברהם עודנו עומד לפני ה'. כמו חי ה' אשר עמדתי לפניו. שהיה שגור בפי הנביאים, וכן אברהם מעת שנראה אליו ה' עד שהלך מאתו כמו שנזכר בסוף הענין וילך ה', נקרא עומד לפני ה', להודיענו שאעפ"י שפנו משם האנשים לא נסתלק הכבוד מעל אברהם כי עודנו עומד לפני ה', והבין כי עוד חפץ ה' לדבר עמו, ולכן כשראה שאין עוד הדבור נגש להתפלל, כי ידע שעל כן עודנו עומד לפניו, כי חפץ השם אל הרנה ואל התפלה.

(כג) ויגש אברהם ויאמר. התבודד לבקש קרבת אלהים להתחנן לפניו ולהפיק רצון מה', וכן ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא, להסביר אוזן כמו הרוצה לבקש מבן אדם יגש אליו, כמו ויגש אליו יהודה, על כן תתכן זאת המלצה אצל שרי קדש כמו אברהם ואליהו ודומיהן, ועל כן כתוב והקדשתיו אלי ונגש, כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה', כלומר שצריך עזר השם שיוכל האדם לגשת אליו, ולולי עזרו מי ערב ללב האדם שיגש אליו.

האף תספה צדיק עם רשע. לפי שלא אמר לו השם שאין בכל הערים האלה איש צדיק, רק אמר לו שבאה צעקת סדום לפניו, ושרבה היא וחטאתם כבדה, וגם אמר שאם עשו כצעקתה, לא יעלו עוד לזכרון לפניו, על כן יפה תמה האף תספה וגו', כי אם ישאר רק אחד בעיר ידענו, ואין זה כלה, ועיקר טענתו שיספה צדיק עם רשע, כלומר בעוד שיתר אפך על רשעים לכלותם, הנה הצדיק נספה עמהם על דרך אחד, שיכלו הם וכל אשר להם כמו שקרה לסדום, ומטעמים שיזכור.

(כד) אולי יש חמשים צדיקים. כלומר ואני אמרתי יען כי רב חסד אתה תנהג להפך שהצדיקים יצילו את הרשעים ואני שואל אם יהיו חמשים צדיקים בתוך העיר, האף תספה גם אחד, האם לא תשא למקום כלו בעבור הצדיקים שבקרבו, ואולם כפי הסברא הקשה לשאול אפילו במדת החסד, כי יעזוב מספר רב אנשים רעים וחטאים מאד בעבור מעט הצדיקים שבעיר, וישחיתו כהנה וכהנה, וגם את הצדיקים יטרופו, ומתי ראינו שבעבור מספר כזה מן הצדיקים חיו רשעים רבים, וכלל בידנו שהעולם נדון אחר רובו, גם בירושלים היו חסידים וקדושי עליון, כאמרו נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ, ולא הצילו את הרשעים, ויראה כי לפי שאמר בתוך העיר, וחזר ואמר האף תספה ולא תשא למקום, הנה ידע אברהם בנבואתו כי שולח השם את מלאכיו להפוך את המקומות מושב הפושעים האלה, וזהו כלה שאמר, שלא ישאר זכר מהם ומן המקום שישבו עליו, ובהפוך

את

את הערים יאבדו כלם והיה כצדיק כרשע, ועל כן התפלל שירחם על הצדיקים, ואם ימצאון חמשים צדיקים בסדום לא יעשה כלה, ואם רשעים יאבדו ישא למקום שישבו עליו ולא יהפכנו באש, ויותרו בו חסידים הם וכל אשר להם, וברשעים יעשה דין באחרת משפטו, כמו שאמר ואם לא אדעה, על כן לא אמר ולא תשא להם, אלא ולא תשא למקום, שהיא הארץ שיושבים עליה, וכן אשר בקרבה, ולא אמר אשר בקרבם, כי על העיר ידבר, ומטעם זה עצמו אמר אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר, ואמר בתוך העיר שהיא סדום, ולא זכר העיירות האחרות, לפי שאם אך רק בסדום חמשים צדיקים דים להציל המקום כלו מכלה, וכמו שיתבאר במענה השם, ופי׳ ראב״ע ז״ל שיהיו יראים את השם בפרהסיא וכן שוטטו בחוצות ירושלים, ורמב״ן ז״ל אמר שענינו שאפילו יהיו נכרים בתוכה ראוי שיצילום, ואמר זה בעבור לוט, וחשב אולי יש אחרים שם, ואין צורך לפרושים רחוקים, כי לפרושנו יפה אמר בתוך העיר, כלומר העיר שאתה רוצה להפוך באפך אולי יש בה תושבים חמשים צדיקים, האף תספה את הרשעים ולא תשא למקום שיושבים עליה למלטה בעבור שהיא מושב לצדיקים, אבל ראוי שתספה הרשעים בדבר או בחיה רעה, ותשא למקום שלא יהפך, וגם אם יהפך יכולים הצדיקים להמלט כמו שנמלט לוט, והנה בקש להציל את הארץ שהיא חלק מן המתנה שנתנה לו בברית בין הבתרים, וראיה לזה כי בפי׳ המכסה אני מאברהם פי׳ רש״י ורשב״ם ז״ל לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, ואני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין אלו שלו הן שנא׳ ויהי גבול הכנעני וגו׳ באכה סדומה ועמורה וגו׳, ואמנם גזר השם להפוך אותן, ואם בשביל המתנה עיקר ירושת הארץ לעתיד, ולעתיד ירחם על המקום ותשוב לקדמותה כמו שנזכר בנבואת יחזקאל ואחיותיך סדום ועמורה תשובנה לקדמותן.

(כה) **חלילה** לך מעשות כדבר הזה, אחר שהתפלל על הצדיקים ועל הארץ שהם יושבים עליה, חזר ואמר זה שאמרתי האף תספה, לא שעלה על לבי שתעשה כזאת, כי יודע אני שחלילה לך מעשות כדבר הזה, ואם לא תועיל תפלתי להציל את הארץ, בטוח אני שבהפוך את הערים תמלט את הצדיקים ותשלחם ברחמיך מתוך המהפכה, וכמו שעשה השם ללוט.

מעשות כדבר הזה. ופירש איזו דבר ואמר להמית צדיק עם רשע, לא הדבר שהתפללתי עליו שתשא למקום בעבורם, כי משפטיך עמוקים והכל בצדק, אבל להמית צדיק עם רשע, בעת אבוד רשעים באפיך שיאבדו גם הצדיקים עמהם על דרך אחד, זהו חלילה לך מעשותו, ועשה על זה שתי הוכחות שלא יתכן להעשות כן.

והיה כצדיק כרשע. שאם תעשה כן תתעה לבנו מדרכיך, בראותם כי כצדיק כרשע מקרה אחד לכל, יאמרו שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו, כדרך תם ורשע הוא מכלה, וזה כצדיק כרשע, שבהתחבר שני כפי״ן טעמו יהיה הצדיק כרשע והרשע כצדיק, כמו כעמי כעמך.

חלילה

חלילה לך. זהו הסוכחה השניה שאפילו לא תסבב מכשול לבני אדם, חלילה לך אל עליון להתנהג ככה, כי הדבר בעצמו עול שישא הצדיק בעון הרשע, ואתה שופט כל הארץ, מנהיג כל העולם כלו ואין קץ לחכמתו ולצדקתו, הסוא לא יעשה משפט, ואם אפשר שיעשה כן אדם אם יפשעו בני עיר פשעים גדולים שתעלה חמתו באפו ותגבר כעסו על שכלו וצדקתו וינקם מכלם ולא יבחין בין צדיק לרשע ויעות משפט, לא יתכן זה לשופט כל הארץ.

(כו) **ויאמר ה'** אם אמצא וגו'. כאשר התפללת אלי אעשה ואם אמצא חמשים צדיקים בתוך העיר שהם מבני העיר ודרים בה, בין שיהיו מן האזרח או גרים מארץ אחרת, ונשאתי לכל המקום שגזרתי עליו כלה ומהפכה, בעבור צדקת חמשים הצדיקים, ואפילו לא אמצא בעמורה ואדמה ובנותיה צדיקים, אין בכך כלום, רק אם אמצא בסדום, יצילו על המקום כלו, והטעם לפי שגזרת כלה על כלל אלה הערים היתה בעבור חטאת סדום, כי בסדום היה המעשה שעל ידו באה הצעקה אל השם, כמו שאמר הכצעקתה הבאה אלי, ולולי כן הארכתי אפי מעשות כלה, לכן אם אמצא בה חמשים צדיקים ינצלו העיירות כלם, ותראה כי השם אמר ג"כ ונשאתי לכל המקום, ולא אמר ונשאתי לכלם בעבורם, כי הנשיאה לבד למקום כלו שעמדו עליו הערים שנגזרה עליהן גזרת כלה.

(כז) **ויען** אברהם ויאמר. האמירה הזאת איננה דומה בטעמה לתחנות הבאות אחריה, אבל היא תשובה אל מה שאמר השם אם אמצא בסדום חמשים צדיקים וגו', ונסתפק אברהם אם במספר החמשים שהתפלל עליהן, כיון לעצת ה', ושכן המשפט לאלהים שבהיות במדינה חמשים צדיקים מצילים, ופחות מהן לא, אז לפי שהתפלל על המספר הזה נענה לו, והוא הדין שפחותים מחמשים יצילו ג"כ, לכן ענה הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר, וטלת הואלתי כמו רציתי, כמו ויואל משה לשבת, וכן פי' רש"י ורא"ב"ע ז"ל, ולדעתי כך אמר, רבון העולמים מה שאמרתי חמשים הואלתי לומר כן מדעתי ומרצוני בלי טעם, שכך נראה לי, אבל לא בחכמה שאלתי על המספר הזה בעבור שידעתי סוד משפטיך ועצתך שכך המדה, כי אנכי עפר ואפר, ומחשבותי קשורות בגוף וקצרות מהבין האמת כאשר הוא, ואיך אדע במצוס כמה יהיו, וכדומה לזה בספר איוב כשנראה השם אל איוב והוכיחו על מה שדבר ועל מה שטען נגד מעשה השם, ואיוב השיב שהוא מתחרט על הראשונות, אמר לשמע אזן שמעתיך ועתה עיני ראתך, על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר, כלומר עתה שנחה רוחך עלי, אמאס בכל מה שדברתי נגדך, ונחמתי על עפר ואפר, לחשוב עליך באופן אחר ממה שחשבתי תחלה שהיו מחשבות מדומות נומחות מעפר ואפר, וזה הפי' יקר מאד.

(כח) **אול יחסרון** וגו'. לא אמר אולי ימצאון שם ארבעים וחמשה, כמו שאמר בכל שאלותיו אחרי כן, אבל במענה הזאת הסתפק אם צריכין להיות חמשים לא פחות מהן, או שהודה לו השם על חמשים

רק בעבור שבקש עליהן, וגם בפחות די, על כן נשה אברהם במענה הזאת ואמר, אנא השם יוכל להיות שכפי מדת דינך צריכין להיות חמשים, אתחנן אליך אם יחסרון ממספר החמשים שצריכין להיות חמשה, התשחית בעבור המחסור הזה שהוא החלק העשירי את כל העיר, לא עשה חסד הפעם הזאת ומחול והעבר בעבור זה המעט. ותראה שהמלילה הזאת מורה שחמשים צריכין להיות, וכל הפחות הוא מחסור, כי אם די במ"ה, אין הפחות ממספר החמשים חסרון, וזהו אולי יחסרון חמשים הצדיקים המחוייבים להיות חמשה, והוחיל לשמוע מה יענהו השם ב"ה.

ויאמר לא אשחית וגו'. זוהי תשובה נכונה על שאלת אברהם, והודיעו כי מה שאמר לו תחלה אם אמצא בסדום חמשים, אינהו שכך צריכין להיות אם ישא למקום בעבורם, רק זכרם בעבור שהוא בקש כן, ושבקשתו לא היתה כפי סוד החכמה, אלא מדומה מעפר ואפר, כי באמת בפחות מהן די, כי אילו יצטרכו חמשים, ורק מעשה חסד לאברהם ולא יחוש הפעם על מחסור החמשה, יקצר ויאמר לא אשחית בעבור החמשה, ויהיה מובן אעפ"י שצריכין חמשים לא אחוס על חסרון החמשה, אבל השם השיב לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה, כאומר מה לך לבקש חסד על המחסור, ואין כאן חסרון, אלא אם אמצא מ"ה המספר שלם לשאת בעבורן, וכאותה הלשון שאמר תחלה אם אמצא בסדום חמשים וגו' ונשאתי וגו'.

לא אשחית. את העיר, ויתמו חטאים והעיר תעזב מהם, כמו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה, והבטיח שאז תעמוד העיר ולא תשחת כלה אלא מקצתה, וכמו שאבאר עוד בעז"ה.

(כט) **ויוסף** עוד לדבר אליו ויאמר. כששמע אברהם ששאלתו את החמשים היתה מדומה, ודי בפחות מהן, אלא שאין השם חפץ לגלות לו כמה יהיו כפי סוד עצתו העליונה, ליתן לו פתחון פה להתפלל, ושבאחרונה יהיה אברהם עצמו מחריש, הוסיף לדבר אל השם בטענה גלויה, ואמר אם החמשים ששאלתי היתה מחשבת עפר ואפר, ואעפי"כ ענית כמו ששאלתי אם אמצא בסדום חמשים צדיקים, ובחסדך הודעתני עתה שדי אם תמצא ארבעים וחמשה, אחשוב שגם ארבעים וחמשה הוא בעבור שאמרתי בטענתי אולי יחסרון וגומ', וכפי האמת בפחות מהן די, אשאלך אולי ימצאון שם ארבעים, ולכן לא אמר עוד אולי יחסרון עשרה, כי מעתה ואילך היתה תמיד השאלה שדי בכך או בכך ואין מחסור כלל, ומה מתוקן שבפעם הזאת לא אמר אל נא יחר לאדוני ואדברה, כאמרו בשאלה השלישית, לפי שלא הפחית עתה רק חמשה, ואפילו תאמר אם אמצא שם ארבעים וחמשה כך הדין, יהיו החמשה מחסור בדרך חסד, וכבר בקש אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה, ולא חרה אף השם עליו בעבור מחשבתו זאת.

ויאמר לא אעשה בעבור הארבעים, חזר והודיעו כי החמשה הפחותים ממ"ה אינן מחסור ושישא בתורת חסד, אבל לא יעשה בעבור הארבעים, כי מספר ארבעים די לשאת בעבורן, ופי' לא אעשה, כמו

שגזרתי

שגזרתי לעשות והוא עשו כלה, וזה אינו כמו לא אשחית, כי גם אם כלה לא יעשה אפשר שתשחת קצת מן העיר, ועוד יתבאר בעז"ה.

(ל) ויאמר אל נא יחר לאדני ואדברה, הקדים עתה לבקש שאל ירע בעיניו מה שיבקש עתה, לפי שרצה להמעיט המספר עשרה בפעם אחת, ושני הפעמים ראשונים לא המעיט רק חמשה חמשה, וירא פן כשיבקש על עשרה ירע הדבר בעיני השם.

אם אמצא שם שלשים. כמו שפרשנו שכפי שורת הדין יצילו השלשים.

(לא) ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל אדני. כששמע כי טוב בעיני השם כשהמעיט עשרה מן המספר חזר ואמר הנה נא הואלתי, כלומר זה ששאלתי על שלשים מרצוני עשיתי כן, כפי מחשבתי הקלושה, לא כפי החכמה, ואולי טעיתי, וגם אם הייתי שואל על עשרים ג"כ היה טוב בעיניך, דומה ממש כמו שאמר בתחלת הענין כששאל על חמשים, ונא הודיעני אם ימצאון רק עשרים אם די בהם להציל.

לא אשחית בעבור העשרים. לפי שאמר פעמים לא אעשה, והיה אפשר לאברהם להאמין כי לא יעשה כלה, אבל ישחית מה שבעיר ובשדה, על כן בשני המאמרים האחרונים שבהם המספר ממועט ביותר אמר לא אשחית, וכל שכן כשיהיו ארבעים או שלשים, ואולם אמר לא אעשה להורות שלפעמים המדה כך ולפעמים כך, הכל כפי רוב צדקת הצדיקים היושבים בה.

(לב) ויאמר אל נא יחר לאדני. חזר ובקש רחמים שאל יחר בעיני השם מה שיבקש הפעם, אעפ"י שראה כי טוב בעיני השם כשהמעיט עשרה עשרה, לפי שבשתי הפעמים בקש חמשה חמשה, ובשתי פעמים האחרונים עשרה עשרה, אבל שלשה פעמים רצופים לא בקש עדיין, וירא שבפעם השלשי לא תחשב לו לרצון, על כן התחנן שאל יחר בעיניו כי ידבר רק הפעם, ואין הכוונה שלא יוסיף לבקש עוד על עשרה, שהוא תפלת שוא, כי לא ישאר כלום, רק הודיע שאם יתן לו הפעם שאלתו, לא יבקש אחריה אולי יחסרון חמשה וכיוצא כמו שעשה בתחלה, כי כפי מחשבתו יבוש לבקש על פחות מעשרה, גם אחר שהודה שאחרי השאלה הזאת לא יוסיף דבר בזה עוד, כשאמר לו לא אשחית בעבור העשרה, ידע שאין רצון השם להציל המקום בפחות מעשרה, שהרי כל עצמו העלים ממנו המספר כדי שיתפלל עליהם, ועתה שלא ידבר עוד, אילו השם רוצה להציל בחמשה או בשנים יגיד לו סודו ללמדו דרכו, כן נראה בעיני, ויש לרש"י ולרמב"ן ז"ל דרכים אחרים בזה כתובים על ספריהם, וזה הדרך חדש ויפה כפי הפשט.

(לג) וילך ה'. זהו הסתלקות הכבוד מעל אברהם, ובפרשה שלמעלה אמר ויעל אלהים מעל אברהם, אבל וילך ה' לא מצינו כי אם כאן, ועוד ויחר אף ה' בם וילך, אולי להלן בשרו גדולות ודברי נחמות אמר ויעל, וכאן שהיה בשורה של פורענות סדום ועמורה אמר וילך ה', ולבל נחשוב חלילה שכעס על אברהם בעבור שהפציר בתפלתו, הוסיף כאשר כלה לדבר אל אברהם, לא שכעס והניחו באמצע הענין, אבל דבר אליו הכל, וכשכלה לדבר הלך. ואברהם

ואברהם שב למקומו. אל אלוני ממרא בחברון, כי הדבור הפסיק שעמד אברהם במקומו לחלות פני ה׳, ולא הלך עוד עם האנשים לשלחם, ובנתים רחקו האנשים ולא ראם עוד, ועל כן כשכלה השם לדבר אתו שב למקומו.

פרשה י״ט.

(א) **ויבואו** שני המלאכים סדמה בערב. גם זה מוכיח שהיו השלשה מלאכי השם לא אנשים נביאים, שא״כ השלשי למה נפרד מריעיו, והיכן הלך שלא נזכר עוד ממנו דבר, ובאמת היה מלאך השם והוא המדבר שוב אשוב אליך, כי שלחו השם לבשר להם הבשורה הזאת, וכשעשה שליחותו לא נראה עוד במראה, ולבד השנים שהיה שליחותם לעשות דבר ה׳ בסדום, הם נראו ללוט לצורך הנזכר בפרשה.

המלאכים למעלה קראם אנשים ובספור זה מלאכים, אולי בכל מקום כפי מעשיהם, כי בבית אברהם נהגו בכל דבר כאנשים בבואם ובלכתם ובשבתם תחת העץ, ולא הראו מעשה נורא שאינו ביד האדם לעשותו, אבל כשהיו בבית לוט הפליאו לעשות להכות כל אנשי העיר בסנורים, ולהציל את לוט מידם, ולהוציאו מחוץ לעיר וכיוצא, על כן קראם מלאכים, ולדעתי שם מלאכים הוא מן מלאכה, כי הם עושים מלאכת ה׳, כי מעשה ה׳ ה׳ היא מלאכתם, כמפורש במעשה בראשית מלאכתו אשר עשה, ומעשיו לא ישתנו מחקותיהם שהטביע בהם, זולתי ברצון יוצרם והן מעשה הנפלאות, וגם הם מלאכות מטעם האמור שם, כי ישנו הדברים ממה שהיו לתקן תקון גדול, וכן כתוב כי מלאכה היא לה׳, ויעשה כן ע״י שלוחיו שיתן בידם הכח למשול על חקי הטבע לשנותם, וכאמרו ברכו ה׳ מלאכיו גבורי כח עושי דברו, וזה טעם גבורי כח, כי כח הוא טבע ויסוד כל דבר שהוסד כן, והם גבורי כח שיגברו על הטבע לשנותה, על כן לא תמצא לשון גבורה סמוך לכח לבד במקום זה, ובס׳ מגדל הלבנון מבואר היטב, ובעבור שעושים מלאכת ה׳ נקראו מלאכים.

בערב לא בעבור המרחק שבין חברון וסדום, כי יעופו כרגע, אבל גזר השם שיבואו שם לעת ערב בעבור לוט שיאספם הביתה, ולא יירא מאנשי המקום האכזריים, כי לא ידעו דבר.

ולוט יושב בשער סדום שנכנסו בו, ויחשוב כי הוא הראשון הרואה אותם, כי לא ידע שהן מלאכי השם, ושיכולים להסתר מהתראות לאחרים, ולפי שכפי מחשבתו ראם ראשונה, פחד שאם יבואו בתוך העיר יוודע הדבר ויעשו עמהם נבלה, ובקש מאתם שיסורו אל ביתו כמו שאפרש בעז״ה.

וירא לוט. את האנשים והסתכל שהן נכבדים, וקם ממושבו והלך לקראתם לקבל פניהם, וישתחו אפים ארצה, ולא היה הענין בלוט כמו

באברהם, כי אל אברהם נראה השם, וברות אלהים אשר עליו ראה שהן שרי צבאות מעלה, אבל לוט ראה כמו אשת מנוח כשבא אליה המלאך, ואחשוב שגם כאן אעפ"י שנהגו כאנשים, מראה פניהם היה נורא, כמו שכתוב שם איש האלהים בא אלי ומראהו כמראה מלאך אלהים נורא מאד, שאם היה דמות פניהם כפני כל אדם, למה חרד לוט כל החרדה הזאת והשתחוה אפים ארצה, ולא ידע מי הם האנשים האלה גם הם לא השתחוו לו, וכמו שפרשנו בפרשה שלמעלה, ואולי גם מטעם זה קראם כאן מלאכים, לפי שמראיתם הטילה מורא על לוט, אבל אברהם ראה אותם כאנשים ממש לפי שבאו כמו רעים אל ביתו לכבודו, והיו שמחים עמו כאיש עם רעהו, ויפה אמרו אברהם שכחו גדול נראו לו כאנשים, ולוט שהורע כחו כמלאכים, וענין זה כמו גדול כחן של נביאים שמדמין את הצורה ליוצרה, וביארנוהו בפי' נעשה אדם, והבן.

(ב) **ויאמר** הנה נא אדני. כמו הנה נא לי שתי בנות, כלומר אל תעשו זאת, אבל שימו לב לשתי בנות שיש לי, וזהו הנה נא. וכן הנה נא אדני, לפי שנראו כבאין בשער ללכת בעיר בא לקראתם ואמר להם בדרך עצה אל תלכו לדרככם אל העיר, אלא שימו לבבכם לסור ממקום שאתם הולכים לבא אל בית עבדכם לחסות תחת צל קורתי, כי חשב שאינן יודעים טיב אנשי המקום שהם רעים וחטאים ויסתכנו בתוכם, על כן הזהיר אותם שאל יתעכבו ביניהם, אלא יסורו אל ביתו וילינו, וישכימו בטרם יודע הדבר וילכו לדרכם, ואמר תחלה לינו ואח"כ רחצו רגליכם שזהו הפך מן המנהג, פי' רש"י ז"ל שאמר לוט שמא יבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם יעלילו עליו ויאמרו כבר עברו שנים או שלשה ימים שבאו לביתך ולא הודעתנו, לכן מוטב שיתעכבו כאן באבק שעל רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשו, ולפי הפשט אין לינו שילכו לישן, אלא שיתעכבו הלילה בביתו, כמו מלון, וכשיסורו אליו בעבור מקום ללון ירחצו רגליהם מיד.

אדני. נקוד פתח והוא חול כמו רבותי.

ויאמרו לא. לדבריך שאנשי המקום רעים וחטאים, לא נסור אל בית במקום הזה, ולא נלין באהלי הרשעים האלה, ומי יערב לנו בביתך, אלא ברחוב נלין, שלא יאמרו באנו כמבקשים דבר.

(ג) **ויפצר** בם מאד. הצטער לוט על דבריהם, כי ראה שהם אנשי גדולה ומעלה, שיחשב גם הוא בעיניהם כאחד הנבלים, וכי יסתכנו גם בביתו, והפציר בם מאד שיבואו אליו, ובלי ספק הגיד להם כי הוא עברי, ואיננו מזרע המרעים האלה, ושאיננו אתם בכל אשר פשעו עד היום, כי הרשעים אינן מקבלים מוסר ותורה מפיו, ולכן ראוי להם שיכבדוהו לסור אל ביתו, כי אם ילינו ברחוב ויראו אותם, נגע וקלון ימצאו, ובהיותם בביתו יראה להסתיר הדבר, כי הוא מסתכן עמהם, וזה להם האות כי בתום לבב מבקש מהם זה הדבר, ושאין מרמה בפיו, ואמר רמב"ן ז"ל היה ללוט זכות בהפצירו בהם, שיש בו חפץ

להכנים

להכניס אורחים והיו ממאנים כדי לזכותו, ולכן שמעו לו לסוף, כי מתחלה לא היו רוצים לבא לביתו, כי אינו צדיק תמים, ונכון הוא, אבל זה שמתחלה לא רצו לבוא אליו, הוא על דרך הנסיון אם יתאמץ בהצלתם, כי ידעו המלאכים שפי המדבר אליהם הוא לוט בן אחי אברהם, ואברהם בהתפללו על סדום לא זכר את לוט בתפלתו, כי לא ידע עד היכן הגיע במעשיו, ואולי למד ממעשה הרשעים והוא רע כמוהם, רק אמר חלילה לך וגו׳ להמית צדיק עם רשע, והשם ידע שאיננו נשחת כמוהם, וחפץ להצילו בכל נפלאותיו בזכות אברהם, לכן הקרה השם שישב לוט בשער סדום כשיבואו שם המלאכים, והיתה מצות השם עליהם שאם יתאמץ לאכסן אותם ולהסתכן בעבורם ימלט הוא וכל משפחתו המבקשים בהצלה, ולכן מאנו לסור אליו עד שהפציר בם מאד.

ויסורו אליו. שסרו מדרכם ובאו אליו לדבר עמו וללכת בדרכו, ויבואו אל ביתו, וכן דקדק רש״י ז״ל.

ויעש להם משתה. כאשר דבר אליהם ואמר לינו ורחצו רגליכם לא זכר שיתן להם לאכול, וזה מדרך המוסר, שבהיות ביתו מלון להם, שם יאכלו בערב, אלא שהכתוב מעיד בלוט ששמח עליהם שמחה גדולה ועשה להם משתה, גם לחם חם אפה להם לכבודם, ושלא יאריך הזמן אפה את הלחם מצות, כי לא רצה להתמהמה.

ויאכלו באורחותם אצל אברהם. וכן כאן, ולוט חשב באמת שהם בני אדם, והם העלימו הסוד עד יראו עד היכן ישתדל בהצלתם ומה יעשה כבוא עליו אנשי העיר, וכמו שבארנו.

(ד) **טרם** ישכבו. הנה באו בערב, ואמר להם לוט והשכמתם והלכתם לדרכתם, ומדרך המוסר שלא יתעכבו יותר מדאי במשתה, ושיניחם בעל הבית ללכת לישן לנוח מטרדת הדרך בהיות שצריכין להשכים ולעמוד בבקר, על כן הודיעה תורה שבזמן הקצר שבאו לבית לוט כבר נודע בין אנשי סדום שבאו, ומיד הסבו רשעים את ביתו טרם ישכבו ולא המתינו עד אור הבוקר לחקור תחלה מי המה האנשים האלו, כי בפחזותם השחיתו כל מנהגי בן אדם, ורק רעה בלבבם.

ואנשי העיר אנשי סדום. רש״י ז״ל מביא מדרש ב״ר, והוא ז״ל אמר פשוטו של מקרא אנשי העיר אנשי רשע נסבו על הבית, ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב ואנשי סדום רעים וחטאים, ואם כן היה מתבאר מאמרו ואנשי סדום נסבו על הבית, ואפשר כי לקנתרן אמר ואנשי העיר, כי מדרך אנשים הדרים בעיר אחת שיעזרו זה את זה, ואנשי עיר הללו היו אנשי סדום החטאים בנפשותם ורצו להשחית בית לוט שהיה מאנשי עירם.

נסבו על הבית. מן הנפעל, אולי קציני סדום וראשיה צוו שיתנו את העם סביבות הבית שלא ימלט ממנו איש.

מנער ועד זקן. להודיע שהיו אנשי משחית, וקבעו להם הרשעיות לחקות משפט, כי גם אנשים רשעים אם הם עצמם בוחרים ברע,

ימנעו

ימנעו בניהם ממנו ויקוו שילכו הם בדרך טובים, וכן יחטא האדם בימי עלומיו לא בהיותו זקן, כי בזקנה ימאס האדם ויכלם על פשעי נעוריו, אבל בסדום היו הרעות להם לחקות משפט, והרגילו בהם את בניהם מנעוריהם, וגם זקניהם לא בושו, מעשות נבלות, ועל כן נסבו על הבית מנער ועד זקן, והוסיף כל העם מקצה, שמקצה העיר היו באים בלילה לראות בשמחה זו איך יענו וירעו לאנשים הבאים אל עירם, ובפי' רש"י ז"ל מקצה העיר עד הקצה שאין אחד מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם, ונכון הוא.

(ה) **ויקראו** אל לוט. הקוראים אליו, כמו וימצאו בקעה, וימצאו איש מקושש עצים, ואינו שב על כל העם מקצה, אלא קציני סדום אשר להם המשפט קראו אל לוט, ויאמרו לו איה האנשים אשר באו, ולא אמרו אשר הבאת אל ביתך, כי לא ידעו מזה דבר, כי בלכתם אל בית לוט לא נראו לאדם כי אם ללוט לבדו, שלא יסתכן בדרך, וחשבו כי האנשים באו מאליהן לבית לוט בלילה אין רואה, ושאלו איפוא הם, ושיוציאם מביתו ויתן אותם בידם, והסתכל שכשאמרו זאת היה לוט עדיין בביתו, כי אחריו אמר ויצא אליהם לוט, והיו צריכין לקרוא הדברים האלה בקול גדול שישמע מן הרחוב, ונשמעו הדברים לכל העם שהיו סביבות הבית, ולא בושו להגיד כזאת בפני נעריהם וזקניהם, ואילו היו כשאר החוטאים שיש להם כלימה היה להם להמתין עד בואו אליהם לדבר אליו בחשאי, ובא הכתוב ללמד עד היכן הגיעה רשעתם, ועל זה סובב דבר הנביא שאמר וחטאתם כסדום הגידו.

איה האנשים. לפי שלא אמרו הוציאה את האנשים אשר באו וגו', יראה כי המלאכים הפליאו לעשות בביתו של לוט, פעם יראו פעם יסתרו, כפי צורך השעה, וכאשר נתפרסם הדבר בעיר מאנשי בית לוט שבאו אנשים אל ביתו, ושיש להם ענינים זרים מן הנהוג שיכולין להסתתר, הקדימו לומר איה האנשים, ועליך להוציאם אלינו.

ונדעה אותם. כנוי לשכיבה, ונראה שכן יסדו ביניהם להתעולל עם כל אורח הבא אל עירם, וזהו אמרם ונדעה אותם, כלומר נעשה עמהם כמנהגנו הידוע לך, ועוד אבאר בעז"ה.

(ו) **ויצא** אליהם לוט הפתחה. ירא שיבואו אל הבית, ולא יהיה מציל מידם, על כן שם נפשו בכפו לצאת לבדו מחוץ לפתח הבית ולדבר על לבם, ואת הדלת הסובב על הצירים וסותם את הפתח סגר אחריו, שאם לא ישקיט המית רעתם, ויבקשו את האנשים יצטרכו לשבור תחלה הדלת, ויהיה פנאי לאנשים לברוח או להסתתר בהחבא, והנה עשה למען האורחים כל אשר בידו לעשות בכל לבבו ובכל נפשו.

(ז) **ויאמר** אל נא אחי תרעו. דבר אליהם בלשון חבה, הלא אחים ורעים אנחנו, נא אל תרעו, כי המנהג שאתם נוהגים בענין זה עם עוברי דרכים, היא רעה גדולה, ובבקשה מכם אל תעשו עוד כרעה הזאת.

(ח) **הנה** נא לי שתי בנות. שמא תחשדוני כי לכבודי אני מוחה

בידכם

בידכם, או שלקחתי מהם כפר נפשם, ולא בעבור שהמנהג עצמו רע בעיני, ראו איך גדלה רעתכם בעיני, כי יש לי לבד שתי בנות, ואין לי מבלעדן זרע אחר, גם אלה הבנות לא ידעו איש, ואם תאבדנה לא ישאר לי זרע ואלך ערירי, ואפי"כ אוציאה אתהן אליכם ועשו להן כטוב בעיניכם, להתעולל עמהן כאות נפשכם עד אין כח בהן, כמו שקרה לפלגש בגבעה שענו אותה עד שמתה מרוב הבעילות, או עשו עמהן רעה כאשר תרצו, רק לאנשים האל תעשו דבר מקטן ועד גדול לרעה, כי על כן באו בצל קורתי, שמא תאמרו כבר עשינו כן פעמים רבות ולא מחית, ולמה בעבור האנשים האלה תשים נפשך בכפך, על זה אמר לפי שבאו בצל קורתי, כדרך ההולך לשבת בצל להנצל מחום השמש, כן באו האנשים האלה לחסות בצל קורתי מחמס אנשי עירנו, ואיך אראה ברעתם, ויראה כי הבין לוט שהאנשים הם בעלי תורה וקדושים אשר בארץ, כי ראה מנהגיהם ושמע דבריהם, ומקדם ראה את אברהם ואת מנהגיו הקדושים, והכיר בהם עוד מעלה יתרה, ולכן אעפ"י שעד כה לא ידע כי מלאכי השם הם, כשראה שאנשי בליעל מבקשים לעשות עמהם התועבה הגדולה הזאת, נגע הדבר עד נפשו, וגם אם היה יכול להצילם בנפשו וליהרג עליהם היה עושה, כי גם עתה היה כפשע בינו ובין המות, אלא שמותו לא תועיל להצלתם, ומה יעשה ורבים קמים עליו, על כן התחנן לפניהם ודבר דברי אהבה ואחוה, ואולי ידע לוט שלא יאבו בבנותיו, כי הם בעלי גובה לב ויעמדו על דעתם שיוציא אליהם את האנשים, ואם לא יתרצו לו לכבודו יעשו לכבוד אברהם שהציל רכושם מן המלכים, ולא הזכיר דבר הבנות רק להראות להם כי רע בעיניו מה שהם עושים וכמו שאמרנו, אבל רמב"ן ז"ל אמר מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו כי לפיים אנשי העיר בהפקיר בנותיו אין זה כי אם רוע לב, שלא היה ענין הזמה בנשים רחוק בעיניו, ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו, ולפרושנו ענין אחר בזה, ואם לא היה הזמה רחוק בעיניו, הנה מסרן למות ע"י ההתעוללות שיתעללו בהן, ואין חמס גדול מזה.

(ט) **ויאמרו גש הלאה.** מלת הלאה על רחוק מקום או רחוק זמן, כמו הנה התאי ממך והלאה, ועל רחוק זמן והלאה לדורותיכם, וענינו לך ממקום הזה הקרוב לנו, וקרב אל מקום הלאה מאתנו, ובפי' רשב"ם ז"ל כמו קרב אליך אל תגע בי, התקרב לצד הלאה, כלומר ברח לך מאצלנו, והנה לא קבלו דבריו, ולא נשאו פניו, גם בזוהו בדבריהם.

האחד בא לגור, וישפוט שפוט, כך השיבו לו על דבריו שאמר אל נא אחי תרעו, ואמרו האם לא יפה עשינו שקבענו חק לכלות הרגל מבינינו, ושלא נניח אורח לגור עמנו, ואתה לוט בעצמך עד על זה, כי אתה האיש האחד שנתנוך לגור בקרבנו, וגבה לבבך להיות שר ושופט עלינו, וכי לא תכלם לומר לראשי עיר וקציניה שעושים רעה, כמו שאמרת אל נא אחי תרעו, וכי מה שחקקנו בשכלנו להנהגה טובה, תקרא אותה רעה ותוכיחנו בפנינו, עתה שגבה לבך כל כך, נרע לך מהם, ראוי אתה שנרע לך מהם, כי להם נרע כדרכנו עם הגרים

והאורחים, ועמך נדע כי גם אתה גר כמוהם, וגם גאית עלינו בדבריך, ובזה ספר לנו הכתוב שהיו רעים וחטאים מאד, אכן המשחיתים החכמים בעיניהם והנבונים נגד פניהם, כחשו בה' ובדרכי הצדק, וקראו רשעותיהם בשם חכמה ודרך הצדק, ודומה לזה דברי פרעה שגזר חקים של רשעה גדולה, ונחשבו בעיניו לחכמה, כאמרו הבה נתחכמה לו, ויתבאר שם בעז"ה. ויש דמיון יקר בין מה שעשו המצריים לישראל למעשה סדום עם הגרים, למדתיו מספר חכמת שלמה שהעתקתי, שדבר על טביעת המצריים בים, ואמר שקרה להם באותה הלילה כמו שקרה לפנים לאנשים שנסבו על פתח בית צדיק והוכו בסנורים וילאו למצוא פתח ביתם, וקודם לכן אמר שנענשו המצריים בעבור הרעות שעשו עם הגרים שהן ישראל, ועשה ארבעה חלוקות בענין, האחד שלא נתנו חנינה לגרים שהיו ביניהם בלי מכיר, השני גם הרעו עמהם בכל מיני רעות, השלישית שרעה עינם באיש המרחם עליהם, הרביעית אחר שקבלום בשמחה ואחזו בתוכם חשבום כגרים ולקחום לעבודתם, ולא אפרש הנה הדברים, וארמוז רק מה נפלא שדומה אליהם מעשה סדום, כי בספור זה רמזה התורה על ארבעתן, האחד שאמרו לכלות הרגל מארצם, וכשבאו האורחים לביתו של לוט חרה אפם, ואין גם אחד שחנן אותם, השני מלבד שלא נתנו להם חנינה, גם בקשו להרע עמהם, שלישית רעה עינם בלוט שרחם עליהם ואמרו להרע עמו יותר מהם, והרביעית מזמן רב ישב לוט עמהם והיה כאזרח הארץ, ועתה חזרו ואמרו לו האחד בא לגור כאילו הוא גר ואין לו אחוזה בארץ, ודע כי מקור הרעות האלה הוא גבהות הלב, כשיגבר ויאמר מי אדון לי, לנו נתנה הארץ, ולנו לעשות ככל העולה על רוחנו, שכל מי שאינו חולק על מלכות השם, יודע כי לה' הארץ ומלואה, ושבני אדם גרים הם בארץ, כמו שאמר דוד כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו, ואמר גר אנכי בארץ, ואם לישראל אמר והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי, כל שכן שאר גויי הארץ, ועל כן הקפידה תורה על אהבת הגר מאד, וצותה לחונן כל הגרים בארצנו מבני הנכר, שנאמר גר ותושב וחי עמך, אבל הרשעים החולקים על מלכות השם והן כתות המינין והאפיקורסים, כמו אנשי סדום ופרעה ויועציו, הם האומרים לנו הארץ, ומושלים עליה כרצונם, ויצוו לעשות התועבות, על כן אמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו, ובסדום נאמר ויהי כמצחק בעיני חתניו, ועל כן קבעו חקים לא טובים לכלות הרגל מארצם, וצוו על מעשה התועבות הגדולות, כי גבה לבם עד להשחית, וכמו שהראה מתשובתם ללוט בעבור שאמר אל נא אחי תרעו, וכמו שפירשנו בעניננו. וזהו שמפורש בנבואת יחזקאל הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי, ופרושו מה שאמרנו, לפי שהיה לסדום ולבנותיה גאון העושר והשלוה, כי העושר והשביעה הביאן לגאון והשחת, כדרך חכם בעיניו איש עשיר,

ופרשנוהו בס' גן נעול, גם שחתו רחמיהם ולא חמלו על העניים והאביונים, ומרוב השחת גבה לבם, וזהו ותגבהנה כדרך תועבת ה' כל גבה לב, וכאשר באו לגבה לב ואמרו מי אדון לנו, אז ותעשנה תועבה לפני, כענין המפורש בפרשה זו, והכל בפרהסיא כי אמר נבל בלבו אין אלהים, וכאשר ראיתי בדינם שהוא הכתוב ארדה נא ואראה הכצעקתה וגו' הסירותי אתהן, כי נהפכו כרגע, ורמב"ן ז"ל כתב בענין זה שכוונתם היתה לכלות הרגל מביניהם כדברי חז"ל, כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבואו שם רבים, והם היו מואסים בצדקה, אבל לוט בעשרו ובממונו בא אליהם, או שבקש מהם רשות, או שקבלוהו לכבוד אברהם, והכתוב מעיד שזאת כוונתם שנאמר הנה זה היה עון סדום וגו', ומה שאמר רעים וחטאים לה' מאד שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובענוי האביונים והוא שאמר ותגבהנה וגו', ועל דעת חז"ל היו בהם כל מדות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים באותו עון יותר מכלם, וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם, ולא היו בכל הגוים כסדום באכזריות, ומדברינו תלמד שדברי חז"ל אמת, שבהיותם בעלי גובה לב וכופרים במלכות שמים, היו רק רעים כל היום. ויאמר רמב"ן ז"ל עוד כי משפט סדום היה למעלת א"י, כי היא בכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות, וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותיהם, הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכלם לשמים ולבריות, ושממו עליה השמים והארץ, והושחתה הארץ בלי רפואה לעולם, מפני שבעבור טובה נתגאו, וראה הקב"ה שיהיו לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר אמרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה וגו' כמהפכת סדום וגו', כי באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהן ככה, אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, ואם דבריו דברי טעם, שמעלת הארץ גם היא סייעה להרבות העונש, נבדל סדום מכל הגוים, שבכל הממלכות החטאות נמצאו בהן מעטים עושי טוב, וכאן העיד הכתוב שלא היו עשרה בכל המדינה עושי צדק, ואולי אין גם אחד כאמרו מנער ועד זקן כל העם מקצה, ועל כן גזר עליהן כלה להשחית הם והארץ שישבו עליה, ומפרטי דברים שבארנו בענין הפרשה בנקל תבין כי כבדה חטאתם מאד, אבל יותר מזה תדע שלא עשה ה' משפטים כאלה רק במבול ובדור הפלגה ובסדום, והכל קודם מתן תורה, וכן הנפלאות שעשה במכות מצרים, ולא עשה כן עוד אחר שנתנה תורה, אבל עולם כמנהגו נוהג, ושמור הכל לעת אחר ואז יעשה וישפוט תבל בכל נפלאותיו, וזהו הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי לי נקם ושלם וגו', ובספר השני אם יזכני השם לפרשו אכתוב בזה חדשות.

ויפצרו באיש בלוט מאד. כמו ויפצר בם מאד, שהרבו לדבר אליו פיוסים וטענות להעבירו מדעתו שיעשה רצונם, ואם לא יתכנו דברי פיוס אם אמרו לו עתה נרע לך מהם, לא היה רק לגזום ולאיים עליו, כלומר ראוי להרע עמך יותר מהם, כי אתה התחייבת עצמך בשתים,

אבל

אבל לא היו נוטים בחמת להרע עמו, כי הוא נכבד ובן אחי אברהם, ואין ספק כשהכה אברהם את המלכים אויבי סדום ועמורה, ויצא מלך סדום לקראתו והשיב לו השביה דבר עמו לטובת לוט היושב בעירו, גם היו חתניו לוקחי בנותיו מבני העיר, ומשפחות רבות קרובות אליו באהבה ורעות, ואשתו גם היא אולי היתה מבנות העיר, וכמו שפרשנו בפרשת לך לך, ומטעם זה לא נשמעו לו על בנותיו, ולכן אחר שבזוהו בדברים ואמרו גש הלאה, וראו שאיננו ירא גם עומד על דעתו, חזרו להפציר בו, וזהו באיש בלוט, ואיש תואר כבוד, כלומר לפי שהיה נכבד בעיר התחילו לפייסו, וכשראו שכל זה לא יועיל, נגשו לשבור הדלת, כי אמרו לו אם אינך רוצה להוציאם אלינו ולא הועילו כל דברינו, עשה כרצונך, וגם אנחנו נעשה כאשר בחנו לעשות ולקחנו אותם בחזקה, ואתה אשם בעצמך שנצטרך להקל בכבוד ביתך, וכן אתה נקי בעיני האנשים, כי לא מסרת אותם ברצונך, אבל ידינו עשו זאת. ורמב"ן ז"ל כתב ויפצרו לא מצאתי המלה רק בדברי פיוסים, אם כן נפרש זה שפייסו ממנו הרבה שיפתח להם הדלת וכאשר לא רצה לעשות כן, נגשו לשבור הדלת, או שהיה עומד בפני הדלת, ולא היה מניחם לקרבה אליו, והם פייסו ממנו לסור מפניהם, כי לא היו רוצים לפגוע בו, וזה טעם גש הלאה, שיגש למקום אחר, והאמת כדבריו שכל הפצרה דברי פיוס, שברוב דברים רוצה להמשיך דעת חברו לדעתו שיעשה כחפצו, ואם יקשה עליך כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר, אפרשנו בקצרה, שאול מרה את פי ה', וכשהוכיחו שמואל עליו בקש שאול להפציר ברוב דברים שיאמין הנביא שלא חטא, וזה רעה יותר כי הוא מדבר בשם ה', ואם כן לא יאמין כי לפני ה' גלוי לב האדם ומחשבותיו, וזהו שהוכיחו ואמר אם המרי שמרית את פי ה' דומה לחטאת קסם, ההפצר שתפציר בי לכסות על חטאתך יחשב כאון ותרפים שהן ע"ז החמורה מן הקסם.

(י) **וישלחו** האנשים את ידם. לא אמר ויביאו האנשים את לוט אליהם הביתה, אלא וישלחו את ידם, שהיא על גבורת המלאכים הנפלאה, כמו ויד אל תשלחו בו, כי בכחם הביאו את לוט מתוך קבוץ עם רב שסבבוהו אליהם הביתה, ונפתחה הדלת הסגורה, וכרגע היה אנלס בבית, ואת הדלת סגרו האנשים באותה הרגע שלא ידחקו ההמון הרב אתו אל הבית, כי לא פתחו הדלת ונכנס לוט כדרך הנכנסים, שא"כ היו רבים מהם נכנסים עמו, אבל בידם הביאוהו אליהם בדרך פלא ונסגרה הדלת, והכל ברגע טרם ירגישו הרואים שנעשה דבר.

(יא) **ואת** האנשים אשר פתח הבית. העומדים לשבור הדלת הכו בסנורים, פי' רש"י מכת עורון, ורשב"ם ז"ל אמר מכת עורון ושממון, וראב"ע ז"ל אמר מחשך העין והלב, והוצרכו להוסיף שממון ומחשך הלב כי גם העורים כשהם על פתח הבית יגששו בדלת וישברוהו, אבל בהיותם בשממון ומחשך הלב לא ידעו ולא יבינו דבר, אבל מצינו כמוהו באלישע הך נא את הגוי הזה בסנורים, ולפי שנא' לכו אחרי ואוליכה אתכם וגו'

וגו', ויולך אותם שומרונה, הנה איננו שממון ולא עורון או מחלת לב וחלי רע, כי איך יכלו ללכת, ונראה שהנאמר כאן ושם הענין שיתחדש בלבול בחוש הראות שיראה המוחשים כלם על אופן אחר ממה שהן, כדרך המראות המראים את המוחש להפך, וכשיביט איש בהן יראה ראשו למטה ורגליו למעל, גם קטן יגדילו וקטן יקטינו, והעין כדמות המראה, ובו נתחדש הסנורים, ופתאום לא ראו עוד בית לוט, וחשבו שנעתקו ממקומם, וצעקו לאחרים, וכשבאו עד שם הוכו גם אלה, וקרה להם מה שקרה לראשונים, וחזרו לשלוח אחרים קרה כן לשלשים, עד שבאו גם ראשיהם וגדוליהם באף ובחמה והוכו גם המה, וזה מקטן ועד גדול, כל העם הבאים אל פתח הבית הוכו בסנורים, ובמעשה אלישע פי' רש"י ז"ל חולי של שממון רואה ואינו יודע מה רואה ומה שפרשני נראה נכון.

למקטן ועד גדול. נכתב כן לפי שאמר ואת האנשים אשר פתח הבית, והם שנגשו לשבור הדלת, ואלה רק מעטים נגד ההמון שבאו מן העיר, והודיע שהוכו כלם מקטן ועד גדול, שהוא מנער ועד זקן הנזכר תחלה, והענין כי אשר נגשו לשבור הדלת כשהוכו בסנורים, ולא ראו עוד הפתח והדלת, והלכו ורחקו לבקש מקום הפתח, והוכו בסנורים.

וילאו למצוא הפתח. וכמו שפרשנו הוכתה העיר כלה, והנה טרחו ויגעו למצוא פתח בית לוט ולא מצאו, וזהו וילאו שהיו יגעים למצוא ולא מצאו, ורשב"ם ז"ל אמר פירוש וילאו לא יכלו עוד למצוא הפתח ולא בקשו אותו, וכן ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, לא יכלו לשתות מאחר שהיה דם, וכן מוכיח לבסוף ולא יכלו לשתות ממי היאור, גם ראב"ע ז"ל אמר בפרשת וארא שהוא כטעם לא יכלו, ואינו כן, כי אעפ"י שהטורח לבקש דבר עד שילאה ולא ימצאנו נאמר שלא יכול למצוא הדבר, איננו מבלתי יכלת, כי אולי אחרי כן בלי דעת ימצא מה שבקש, אבל כל מקום שנאמר לא יכול איננו ביכלתו, ולכן אם הסנורים יהיה מכת לב ושממון, היה לו לומר ולא יכלו למצוא הפתח, עכשו שאמר וילאו ידענו שבקשו ולא מצאו, כי ראו בכל מקום תמונות אחרות, ויגעו הרבה כל הלילה עד שנלאו, ובפי' ונלאו מצרים יש לי דבר יקר לא אכתבנו פה שלא אאריך, גם הכפל שאמר רשב"ם ז"ל נלאתי כלכל ולא אוכל, וכן והיה כי נראה כי נלאה מואב אל הבמה ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל וכן הנסה דבר אליך תלאה ועצור במלין מי יוכל, כלם מורים לשון ליאות, כי אין כפל ענין במלות שונות בכל המקרא, ובפי' ונלאו מצרים אם יזכני השם אפרש יותר, ומדעתנו נבין שלא היו יכולין לשוב אל ביתם, שאם הפתח שעמדו לפניו לא מצאו, כל שכן שלא מצא כל אחד ביתו ופתחו, ולא זכו עוד לשוב, ובבקר ספו תמו באש, וזה מדה כנגד מדה, לפי שרצו למשול ביד רמה על אחרים ולענותם ולהרע עמהם ולקחת את אשר להם, שאין להם משפט הממשלה עליהם, מלבד שלא השיגו מה שבקשו, גם מה שהיה להם נאבד

מהם

מהם ולא יספו עוד לראות ביתם וכל אשר להם, וכן המצריים שרדפו בלא משפט אחרי ישראל להשיבם אל עבודתם ולענותם, כשבא קץ אידם בליל טביעת י"ם, היו במחשך ולא ידעו איפה הם הולכים, כאמרו ויהי הענן והחשך, ואח"כ בקשו לנום ולשוב אל ביתם כמו שנא' ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל, אבל לא יספו לשוב כי טובעו בים הם והמונם.

(יב) ויאמרו האנשים אל לוט. אחר שעשה לוט כל מה שבכחו לעשות והתקוממם נגד אנשי סדום, גלו לו הסוד שהם מלאכי השם שלוחים להשחית את העיר ובנותיה כלם.

עוד מי לך פה. יותר ממה שאנו מוצאים בביתך שהן אשתך ושתי בנותיך, מי לך פה, מי האיש פה שהוא לך ממשפחתך, ולפי שמאמר מי לך פה כולל קרובים רחוקים ואוהבים שיש לו בעיר, על כן פרשו חתן ובניך ובנותיך, ולא זכרו האשה כי היא עמו בבית.

חתן ובניך ובנותיך. אמרו חתן תחלה, שאפילו התחתן עם אנשי העיר אנשי סדום ינצל החתן גם כן בעבורו, ואח"כ בניך ובנותיך, אם יש לך עוד בנים ובנות נשואים בעיר מלבד הבנות שבבית ינצלו, אבל לא שאר קרובים ורעים, ואמר חתן בלשון יחיד כלומר כל מי שהוא חתן שלך, אבל בניך ובנותיך בלשון רבים בעבור בני הבנים ובני הבנות, כי כבניך וכבנותיך יחשבו, ואולי חתן כולל לבנים ולבנות, שכן ינצלו נשי בניך ואם הן מבנות אנשי העיר, ומטעם זה זכר חתן בלי כנוי ובנים ובנות בכנוי, שבעבור כן תציל חתנים וכלות בעבור הבנים והבנות שהם בניך ובנותיך, ונאמר להם מן השם שיאמרו לו כן אעפ"י שגלוי לפניו שאין לו בנים, ללמדנו דרכיו, שכך המשפט שיציל עמו בנים ובנות חתנים וכלות. ונכתב בתורה ללמדנו זה, ורש"י ז"ל פי' ובניך בני בנותיך הנשואות, ועוד אפרש בסמוך.

וכל אשר לך בעיר. אעפ"י שנפש אדם לא ינצלו רק חתן ובנים ובנות, תוכל להוציא מן העיר כל אשר יש לך, ממון וכסף וכלים, בתנאי שיהיה לך, לא שתקח משלל העיר, כי הם וכל אשר להם יאבדו.

הוצא מן המקום. כמו ונשאתי לכל המקום שהן הערים והככר כלו כמו שפרשנו, וזהו שאמרו לו הוצא מן המקום, לא לבד מן העיר שזכרנו, אלא מן המקום כלו, ומזה ידע לוט כי מלבד שיגוע כל בשר, גם הבתים וכל אשר בהם יאבדו, וגם המקום עצמו השדות והמדברות, שהרי אין הצלה בכל המקום.

(יג) כי משחיתים אנחנו את המקום הזה. המקום עצמו והוא הככר כלו, על כן אמרנו הוצא מן המקום.

כי גדלה צעקתם את פני ה'. צעקת הצועקים אל השם מפני החמס שעשו להם בעיר הזאת, גדלה את פני ה', כמו גדול עוני מנשוא, ופני ה' הוא סוד חכמתו העליונה המנהגת הכל בצדק ובמשפט, כי שם פנים בארנו בפי' ויפח באפיו, וא"כ הודיעוהו כי יעץ ה' זאת על סדום ועמורה בצדק ובמשפט לפי שגדלה חטאתם, ולא יאבה להאריך להם

להם, ולמעלה אמר הכצעקתה הבאה אלי, ויאמר רד"ק ז"ל שהכנוי יבא עם הפועל והפעול, כמו ושמחתים בבית תפלתי עם הפעול, שמעתי את תפלתך עם הפועל.

וישלחנו ה' לשחתה. את העיר, ותחלה אמר את המקום הזה, ופירושו שהעיר בכלל המקום וזה דחוק בפשט הכתוב, גם צריך טעם שאמרו תחלה כי משחיתים אנחנו, ואח"כ וישלחנו ה' לשחתה, אבל יראה בעיני שהן שני דברים, ויתבאר בעז"ה לפנינו.

וישלחנו מבנין הכבד. ואעפ"י שכל שליחות של שלוחים החוזרים הוא בקל, באלו כתב משקל כבד לפי שהוא שלוח של השחתה, כמו ושן בהמות אשלח בם, ישלח בהם ערוב ויאכלם, כן פי' רשב"ם ז"ל ונראין דבריו, וצריך חקירה.

(יד) ויצא לוט. לא היו עמו בבית, והצטרך ללכת אליהן בעיר, ולא הסתכן עוד להראות בין אנשי העיר, כי כלם נעו בחוצות מוכים בסנורים ולא הכירוהו, וחתניו לא הוכו, כי לא הוכו רק הבאים פתח הבית, ולא יעשו כן חתניו.

וידבר אל חתניו. כל דבור קשה, שהיה מדבר דברי תוכחת, והגיד להם את כל אשר קרהו, ועד היכן הגיעו אנשי העיר ברשעיותיהם, ואמר להם קומו צאו וגו', וזהו ויאמר, והתורה לא כתבה הדברים שדבר אליהם.

חתניו לוקחי בנותיו. לפי הפשט יראה לי שאם היה אומר חתניו הייתי שומע שבנותיו נשואות להן ושהיו לו עוד בנות אחרות, לכן הוסיף לוקחי בנותיו שהיו בנותיו מיועדות להלקח אליהן, ואם כן לא היו ללוט כי אם שתי בנות ארוסות, אבל ראב"ע ז"ל אמר שתי בנות אחרות היו לו ומתו בסדום, ולדבריו מה טעם לומר לוקחי בנותיו, כי בהיותם חתניו ידענו שהם לוקחי בנותיו, ורש"י ז"ל פי' חתניו שתי בנות נשואות היו לו בעיר, לוקחי בנותיו שאותן שבבית ארוסות להן, ועוד אדבר בטעם זה בעז"ה בפסוק ותאמר הבכירה, ודעת רמב"ן ז"ל שהיו לו בנים גדולים נשואי נשים, ועליהן אמר בניך ובנותיך, ודבר עם חתניו תחלה כי סבור שבניו ישמעו לו, ואחרו הדברים עם החתנים עד שעלה השחר, ולא הניחוהו המלאכים לקחת רק הנמצאים אתו בבית, ודבריו רחוקים מדעתי.

קומו צאו מן המקום הזה. לשון זרוז, ומן המקום הזה הוא הככר כלו, ותחם דבריו כי משחית ה' את העיר, כלשון שדברו המלאכים וישלחנו ה' לשחתה, שהיא העיר, ויתבאר בעז"ה.

ויהי כמצחק בעיני חתניו. כאן פרסם הכתוב רשעת סדום ועמורה, כי לוט בן אחי אברהם שגודל בבית אברהם וידע את ה', אעפ"י שהרע לעשות שהתישב בסדום, הסברא נותנת גם מספוריו אנו רואים כי עודנו ירא אלהים, וא"כ כשהתחתן עם אנשי העיר עם הטובים שבהם התחתן, ובכל זאת כשהגיד להם דברי המלאכים ושקרובה עתם לבוא, ושימהרו למלט את נפשם, היה כמצחק בעיניהם, כמו קראו לשמשון ויצחק לפנינו,

שהוא

שהוא שם לעושה מעשה התול או מדבר דברי צחוק כדי שיצחקו הרואים או השומעים, ולמדנו כי נכרתה האמונה מהם, והיו מכת הכופרים הגדולים בפרהסיא ושנשפטו בצדק, והשם ידע כי הרשעים הללו לא ישמעו לעצתו, אלא שצוה למלאכיו לאמר לו חתן ובניך ובנותיך שידבר לוט אליהם, ויראה בעיניו שהן רשעים ככל אנשי סדום ולא יצטער כי יאבדו.

(טו) **וכמו** השחר עלה. בפי' ויהי השמש לבא הודענו שאין במקרא עליה וירידה על השמש, לפי שהוא סובב בעגולה, אבל השחר נקרא האור הזורח באדים העולים מן הארץ, שקורין אורזר"א, ולפי שהאדים שחורים נקרא שחר, ועל אלה האדים העולים אמר השחר עלה, ומלת וכמו כרגע שהחל השחר לעלות.

ויאיצו המלאכים בלוט. דחקו בו בדברים, כמו והנוגשים אצים, וכן ואץ להעשיר לא ינקה, שדוחק השעה במעשיו כדי להעשיר, ואמר רשב"ם ז"ל נכתב פסוק זה בשביל שכתוב לפנינו השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, להודיע שכל כך המתינו לו המלאכים בשביל חבתו של אברהם.

קום הזדרז וקח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות. ממלת הנמצאות הוכיח ראב"ע ז"ל שהיו לו עוד בנות בסדום, ולדעתי הנמצאות שב על האשה ועל שתי הבנות שהיו אתו בבית, והפירוש כי לוט עודנו מבקש משני חתניו שיצילו את עצמם, ואמרו לו המלאכים אל תחוש להן, הניחם בעיר, וקח הנמצאות פה אשתך ושתי בנותיך וצא מן העיר, כי אם תאריך למענם עוד וקרוב עתם לבוא שיגועו, תספה בעון העיר, ויראה שאמרו לו השמר לך מדבר עוד עם הרשעים האלה להצילם, כי שמעת מפיהם שהם מכחישי אל, והנך כמצחק בעיניהם, והלרשע תעזור ולאויבי ה' תאהב, ופן יחשב לך זה לעון לפני ה' שאתה רוצה ברשעים המכעיסים אותו, ותספה בעון העיר, באותו העון שהעיר תספה בעבורו, וכמו שאמרנו בפי' ותגבהנה ותעשנה תועבה לפני, וזהו מלת פן.

(טז) **ויתמהמה** אל תתמה איך התמהמה יותר אחרי שאמרו לו פן תספה בעון העיר, כי לוט האמין ולא הסתפק בדברי המלאכים, גם לא דבר עוד דבר עם חתניו, רק חשב אולי נחמו חתניו ועוד יבואו לביתו וינצלו, והתמהמה נגד רצונו, ולולי כן היה ממהר ללכת מיד, וזהו הוראת מלת ויתמהמה שהנחתה על המתעכב נגד רצונו בעבור סבה המצערת אותו, כמו ולא יכלו להתמהמה, ראו אנכי מתמהמה, וכן כלם ובארנום בפתיחתנו לבית ראשון מס' גן נעול, ואין כן מלת אחר שהנחתה על המתעכב ברצון, ולכן כתבה תורה ויתמהמה לכבוד לוט, להודיענו שלא הטיל ספק בדבר ה', ושהיה רצונו ללכת מן העיר מיד, לולי שהתעכב נגד רצונו בעבור חתניו, אבל האשה הטילה ספק אם אמת הדבר שישחית השם את העיר, אולי לא האמינה בדבר כלל, על כן לא נכתב ויתמהמהו על ארבעתן, כי האשה ואולי גם הבנות אחרו, ולא היו שמחים לצאת מן העיר.

ויחזיק

ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו. לדעתי פרושו כמו והחזקת בו, שאם ימוט מחסרון כל תחזיקנו בממונך, וכן מי שמחזק כח זולתו שיוכל לעשות דבר שלא היה תחלה בכחו לעשות נקרא מחזיק בידו, שמוסיף חוזק בכחו, וכן ויחזיקו האנשים בידו וגו', כי במלאכות השם הוסיפו בהם כח שעפו כרגע ממקום שהיו שם ובאו מחוץ לעיר, וזהו שפי' ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר, שההוצאה וההנחה היו כאחת, ואין זה ביד האדם. וראב"ע ז"ל אמר ויחזיקו, יבאר שפחד ואין בו כח לברוח, ואין טעם בפי' זה, ורמב"ן ז"ל דמהו למקרא ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם, אבל אין ותחזק מן הקל דומה בענינו למחזיק מן ההפעיל, ויתבאר שם בעז"ה, גם אין הכתוב מתבאר מדבריו.

בחמלת ה' עליו. אולי בעבור שהתמהמה חטא, כמו שאמרנו שלא היה לו לשום נפשו בכפו להעביר המועד בעבור חתניו הרשעים, ולא היה עוד פנאי רגע להנצל, ואילו יצא הוא ומשפחתו ברגליהם, טרם יבואו השערה יספו במכת העיר, אבל נעשה לו הנס הזה בחמלת ה' עליו, כדרך וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו, שיחמול עליו בעת צרה ויצילהו גם אם יש עליו עונש חטא, וכן ויחמול המלך על מפיבשת, אעפ"י שנלכד בעון אבותיו, וכן אעפ"י שחטא לוט, וכפי דבר המלאכים יש לו לירוא שיספה בעון העיר, בחמלת ה' עליו הפליא לעשות עמו להוציאו ע"ד פלא, וזאת החמלה עליו לבדו היתה, כי אשתו ובנותיו לא נעשה להם הפלא הזה כי אם למענו, ועל כן אמר הכתוב ויוציאוהו ויניחוהו, כי הכונה עליו לבדו.

(יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה. כאשר הוציאו אותם המלאכים בכח עליון החוצה, וראו לוט ומשפחתו כי נכון הדבר וממהר האלהים להשחית את המקום, אז צוהו המלט על נפשך, כלומר מעתה אין לנו עסק עמך להביאך הלאה מן המקום שאתה עומד עליו, אבל צריך שתמלט אתה על נפשך, וכזה וכזה תעשה.

המלט על נפשך. המלט בעבור נפשך, כלומר אל תחוש לשום דבר, כי אם להיות לך נפשך לשלל, ואם אינך עושה כן תתחייב בנפשך, ובפי' רש"י ז"ל דייך להציל נפשות אל תחוס על הממון.

אל תביט אחריך. פי' רש"י ז"ל כפי המדרש ב"ר אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה נצול אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה נצול, ורשב"ם ז"ל אמר בשביל צער חתניך שבעיר, ועוד כי המביט אחריו מתעכב בדרך, גם שלא להסתכל במלאכים ובמעשיהם שלא לצורך, שנאמר מות נמות כי אלהים ראינו, וכן ביעקב כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ורמב"ן ז"ל אמר שמסוכן לראות באויר כשיש דבר וחליים מדביקים, גם המחשבה בהם מסוכנת, כענין המצורע ונשוכי כלב שוטה, ולכן אשת לוט שראתה גפרית ואש היורד על סדום, חשבה במכה ונדבקה בה ונעשתה נציב מלח. ואלה הדברים רחוקים מן הפשט, ולפרושים הראשונים לא יתחייב שהיתה האשה נציב מלח כאשר הביטה ודי שתמות, לא שתשאר נציב קיים לדורות, כי שניהו

בברייתא

בבריאת שהרואה אשתו של לוט צריך לברך, ולדעתי כאשר התמהמה לוט תמהו המלאכים עליו שלא שמע לדבריהם ומהר למלט את נפשו, וחשדוהו שהטיל ספק בדבריהם היהיה כדבר הזה, אבל השם בוחן לבבות וראה כי מרחמיו על חתניו מתמהמה, ואולי גם אשתו התעגלה, כי היא לא האמינה בדבר, כי היתה מבנות סדום וכאחד מחתניו, וריחם על אשתו והתמהמה גם למענה, ולכן כשהוציאה השם בדרך פלא אמר בחמלת ה' עליו, כי הוא ידע את לבבו שאינו מכת מחוסרי אמונה, ולכן אחר שעזבוהו מחוץ לעיר אמרו לו עלה טובה ונאמנה אל תביט אחריך לראות מה יהיה בעיר, כדרך המסופק המבקש לראות מה ששמע, כי אם כה תעשה פן תספה בחטאתך זאת, ודבר זה הבנתי מספר חכמת שלמה שהעתקתי, ובפסוק ותבט בעז"ה יתבאר יותר. והנה המלאך דבר ללוט כי הוא העיקר, והאשה והבנות שמעו דברי המלאך וענתו, והדברים מגיעים ונוגעים להם כמוהו, כי כל הדברים שצוה להם המלאך הם הכרחיים להצלתם, כי ראב"ע ז"ל אמר אל תבט אחריך אתה וכל אשר לך כמו לא תאכל ממני, ויפה אמר עליו רמב"ן ז"ל שאין צורך, כי אין העונש בעבור שעוברים על דברי המלאך, אלא השומע ונזהר את נפשו יציל, דומה לאומר אל תלך למקום פלוני, כי ארי רובץ שם.

ואל תעמוד בכל הככר. בכל ככר הירדן אל תעמוד, לחשוב שככר הרחקת מן העיר הרבה, ואתה עומד בטח, כי הגזרה על הככר כלו, ורמב"ן ז"ל אמר שעור הכתוב אל תעמוד בכל הככר ואל תבט אחריך אחר שתנצל, כי עד היות לוט בהרה לא תרד עליהם רעה, ואומר אני שאין צורך להפוך דברי הכתוב, ואם כדבריו לא נתן המלאך זמן עד כמה האיסור ההבטה להם, ואם משמעות הכתובים נראין כן שאמר לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה, מדברינו בעז"ה תראה פשר דבר.

ההרה המלט. אל ההר תלך אם תרצה להמלט על נפשך, כי עד ההר מקום הגזרה, ומאמר פן תספה שב על מאמרי הכתוב כלם, אל הבט אחריך פן יראה ה' ורע בעיניו ותספה גם אתה, ואל העמוד בכל הככר פן לא ירחם עליך להציל המקום אשר אתה עומד עליו ותספה, אין לך אלא להמלט ההרה, כי ההר היה חוץ לגבול סדום ובנותיה, ולא נגזר עליו שיחת.

(יח) **ויאמר** לוט אליהם אל נא אדני. פי' ראב"ע ז"ל שהוא חול ובקמ"ץ בעבור שהוא סוף פסוק, וחז"ל אומרים שהוא קדש שנא' בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות, ודבריהם אמת, שאעפ"י שדבר עם המלאכים, ידע עתה שהם שלוחי השם, כאמרם וישלחנו ה' לשחתה, ובדברו אליהם התפלל אל השם הנראה אליהם, ואמר אל נא אדני, אדון הכל אדון לי ואדון לשלוחיך, הנני לעשות ככל אשר צויתני, רק לדבר הזה תסלח לי שצויתני ע"י שלוחיך אלה הסרה המלט, אל נא תעשה כן לעבדך, ואמר הטעם.

(יט) **הנה** נא מצא עבדך חן בעיניך. מכל בני המקום הזה, כי חרה אפך בכלם לכלותם, ואנכי מצאתי חן בעיניך להחיותני, כדרך ויאמר ה' אמחה את האדם וגו' ונח מצא חן בעיני ה', וכמ"ש פרשתיו.

ותגדל חסדך וגו'. זוהי טענה אחרת, אם היית רוצה למלטני כדרך העולם, היית משלח אותי מן המקום הזה למקום אחר ע"י סבה מן הסבות טרם יחרה אפך במקום הזה, אך אתה עשית עמדי נוראות ונפלאות להחיות את נפשי, כי באו מלאכים אל ביתי וישבו על שלחני, גם הצילוני מיד אנשי סדום, ובאחרונה הוציאו אותי ואת משפחתי מן העיר בחסד גדול, ואם כל אלה עשית להחיות את נפשי, רואה אני כי יקר דמי בעיניך, ואיך תצוני ללכת ההרה ולהמלט שם, ואנכי לא אוכל להמלט ההרה, כי בבואי שם אני במקום שמה, אין בית לחסות בו, ואין מחיה לי ולביתי, ורואה אנכי פן תדבקני שם הרעה ומתי, כדרך ידבק ה' בך את הדבר וגו', אשר יגורת מפניהם ודבקו בך, ומלת רעה כמו לא תאונה אליך רעה, שהן כלל הגזרות הרעות הנהוגות בעולם חרב חיה רעה ודבר ותחלואים, וכן חטאים תרדוף רעה, ועליהן אמר פן תדבקני הרעה, כלומר אחת מן הרעות הנהוגות במקום כזה, ואמות מיתה טבעית. ומה הועילו כל החסדים אשר הגדלת לעשות עמדי, ואתה לא הודעתני שבהיותי בהר תהיה עמדי ויהיה לי לחם לאכול ובגד ללבוש וכיוצא, אבל אמרת לי המלט על נפשך, שאהיה שומר את נפשי מכאן ואילך, וכמו שפרשנו, ואנכי לא אוכל להמלט מכל רע בהיותי בהר, לכן אנא אם חפצת להחיותני אמלט למקום שאוכל להחיות בו נפשי כבואי שמה, זהו פשוטו של מקרא. ולדעת רמב"ן ז"ל ירא שלא ישיג ההר קודם שתרד הרעה על סדום, ותדבקהו הרעה בהיותו בככר, וזה תמה בעיני, אם המלאכים אמרו ההרה המלט ידעו שיגיע שמה בשלום, ועוד יקשה לומר לא אוכל להמלט ההרה פן אספה, וכלשון זה אמרו המלאכים, ואין לשון רעה ודבקות הרעה בכל הענין, גם ומתי ללא צורך, שאם הוא בכלל הנשחתים בסדום ידוע שימות.

חסדך מלת חסד על הנפלאות שיעשה השם עם אוהביו. כמו ויבואני חסדיך ה', חסדי ה' עולם אשירה, ורבים כמוהם, והדברים ארוכים, וזכרנו רבות בספרים על יסודות הלשון, ונזכיר בכל פסוק בעז"ה הוכחתו.

ומתי דקדוק המלה בפי' ראב"ע ז"ל.

(כ) **הנה** נא העיר הזאת קרובה. ואם בעבור כן צויתני ללכת ההרה, לפי שהוא הקרוב ביותר, ואוכל לבוא שמה טרם יאבד הככר, בבקשה ממך הנה נא זאת העיר שהראה למלאך קרובה יותר לנוס שמה מסכנת המהפכה, אמלטה נא שמה, ואם היא עומדת בתוך המקום שנגזר עליו ההשחתה, אנא ה' אל תחוס למקום הקטן הזה שהעיר עומדת עליו ואל תשחיתנו, הלא מצער היא, העיר קטנה ואין מקומה גדול, וכיון שתעשה כלה בשאר הערים ובכל הככר, מה זה בעיניך להניח מקום העיר הזאת הקטן, ואם אנוס שמה ותחי

נפשי

נפשי, יהיה בידי להחיות את נפשי שמה, בית ומחיה וכיוצא, ולא שבקש להציל עיר ויושביה, כי אם כן מה יועיל אם היא מצער, ואנשיה רשעים ופושעים, רק בקש שלא ישחית העיר, כמו שבארנו בבקשת אברהם שבקש שיצילו הצדיקים את המקום ורשעים יאבדו, ובפי' רש"י ז"ל דרך אחרת בפסוקים אלו.

לנום כל נישה הוא מוקום סכנה להנצל באחד המקומות. ופרשנוהו בפי' ותברח מפניה.

מצער הוא תאר השם ובא בלא סימן נקבה כמו שגל, מפי' ראב"ע ז"ל. וענינו קטנה.

(כא) ויאמר אליו הנה נשאתי פניך. המלאך השיבו בשם ה' שנשא פניו גם לדבר הזה שאל, ומלת פנים בארנוהו שנופל על פני הנפש, והן חמש כחות פנימיות מנהיגי הנפש כלה, כי מחמש כחות אלו יהיה ההנהגה, והן פני הנפש כמו חמש החושים שהן פני הגוף, ובהיות ההנהגה רצויה ימצא האדם חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ויתנו לו משאלותיו, כי הוא ראוי להן, וזהו נשיאת פנים, שנושא פני זה האיש, ולא יחשוב לו עון שבגללו ישיבנו ריקם, כמו לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נושא, וכן כלם, אף כאן השיבו שנשא השם פניו גם בדבר הזה, כלומר כמו שמצא חן בעיניו להגדיל חסדו עמו להחיות את נפשו, ככה מצא חן בעיניו שישא פניו גם לעשות לו דבר זה כאשר שאל, והוא לבלתי הפכי את העיר אשר דברת, דוגמא למאמר גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני, ועוד יתבאר בעז"ה.

הפכי כמו שכתוב ויהפוך את הערים האל. והפכי כמו הופך אני, כמו עד בואי, אחרי רואי, מדי דברי בו, מפי' רש"י ז"ל, ואחרי רואי לפרושנו שם בכנוי, רואה אותי.

(כב) מהר המלט שמה, מהר ללכת מזה, והמלט שמה את נפשך. כי לא אוכל וגו'. לא נתן לי רשות וכח למלאות הגזרה עד בואך שמה, ולכן עליך למהר דרכך שלא תעכב גזרת השם, כי משפטו צדק ועושה הכל בעתו, ובדרכך תוכל ללכת בנחת, כי הודעתיך שמצות ה' עלי לבלתי עשות דבר עד בואך שמה, ועוד יתבאר בעז"ה.

על כן קרא שם העיר צוער. לפי שנצלה מן המהפכה בעבור שהיא קטנה, ונעשה הנשיאה למקום ההוא בעבור לוט שימלט שיה, לזכרון החסד קרא שמה צוער, וקודם לכן היה שמה בלע, ולכן כתוב ומלך בלע היא צוער, שנקראת אחרי כן צוער, והודיע בזה שהיתה מחמשת ערי הככר שמלכו עליהן חמשה המלכים.

(כג) השמש יצא על הארץ. אחר כן החמה בא לוט לצוער, ומלת יצא בלשון עברי איננו על יציאה מן הבית לרחוב, או מן החדר או משער העיר אל השדה לחוץ וכיוצא, רק כשסמוך למלת מן או אל שם, כמו ויצא יעקב מבאר שבע וכיוצא, ואם אין אחריו מן או מ"ם ענינו פארגעריק"ט, כמו ויצא אל המזבח אשר לפני ה', ושתי המקומות בהיכל, וכן הרבה, ומלבד זה נאמר והוא כחתן יוצא מחפתו, כי השחר

שפרוש

שפרוש בו זאת השמש דומה לחפה יקרה שהשמש מסתתר בה, וכשהשמש זורח יצא מחפתו, וזהו השמש יצא על הארץ, לפי שתחלה זכר השחר נכון לומר עתה השמש יצא, ועוד ענין שלשי לנו בזה גלינו אותו בפתיחה ראשונה מס' גן נעול, והכל נכון, ועל ביאת השמש נוכל לומר עוד שכל זמן שהוא זורח על האופק ירחק ממקום צאתו, וכשישקע מתחיל להתקרב אל מקום שיצא משם בבקר, והרי הוא חוזר ובא.

(כד) וה' המטיר על סדום ועל עמורה. כפי הנראה מן הכתובים אחר שבא לוט לצוער, אז המטיר השם על סדום ועל עמורה והפך את הערים כלם ואת הככר, כי בפרוש אמר המלאך כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה, ולא ראיתי לאחד מן המפרשים ז"ל שיאמר הפך זה, ורמב"ן ז"ל גלה דעתו כן בפסוק ויהי כהוציאם אותם החוצה, על כן הפך דברי הכתוב אל תעמוד בכל הככר ואל תבט אחריך, לפי שכל זמן היותו בככר לא נעשה דבר בסדום, אבל לא טוב הדבר להפוך דברי הכתוב, גם אחריו כתוב הסרה המלט, ויהי גם זה מאוחר, כי אזהרת אל תבט אחריך תתחיל בבואו הסרה, כי קודם בואו שמה לא יעשה דבר, ומה טעם אל תביט אחריך בהיותו מחוץ לככר, מבלי הגיד לו עד מתי יאריך האסור והסכנה. אבל לפשוטו של מקרא וכפי סדרו יפה אמר אל תבט אחריך כל זמן לכתך בככר לבוא אל המקום שתמלט, ואל תעמוד בכל הככר, ומעניו נשמע שבהיותו מחוץ לסכנה יוכל להביט לכל צד שירצה. וכאשר נתתי לבי לפשטי הכתובים שבפסוק זה אמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש, ובפסוק הסמוך אמר ויהפוך את הערים האל ואת כל הככר ואת כל יושבי הערים וצמח האדמה, נתחדש בדעתי דבר לא ראיתי רמז ממנו בספר, כי הכתוב האריך והיה לו לומר וה' המטיר על סדום ועמורה וכל הככר ועל כל יושביהן ועל צמח האדמה גפרית ואש ויהפוך אותם, ולפי שזכר המטר של גפרית ואש בפני עצמו, וההפכה בפני עצמה, ואצל המטר זכר סדום ועמורה, ואצל המהפכה כלל הערים והככר והאדם והצמח יחדו, יראה בעיני שהתורה הודיעה שני דברים שקרו למקום הזה, האחד פלא גדול שהמטיר מן השמים אש וגפרית, ולא ירד המטר המבהיל הזה רק על ערי סדום ועמורה, והמטר הזה שרף את האדם והבהמה והבעיר הבתים והשחית כל אשר בהם לא נותר דבר, והשני היא המהפכה, כי מתחת למקום הככר רעשה הארץ והתפוררה והמשיכה האש והגפרית שבבטן הארץ אל תחת המקום ההוא, וזה נהוג בעולם בעתות הרעש שתהפך הארץ באש, וכאן היה בהפלגה גדולה, ואז נבלה הארץ ושקעה ונהפך המקום כלו לאגם מים שתחתיהן אש בוערת, וזהו ים המלח הנודע שמעלה עשן כל ימי עולם, וכמו שאגיד בעז"ה לפנינו. ומיד שהיה לוט ומשפחתו מחוץ לעיר, כאשר כלה המלאך לדבר אליו ירד המטר על סדום ועמורה, ועל כן הזהירו שאל יביט אחריו לראות היהיה כן, ולולי לוט ומשפחתו היתה ג"כ מהפכת הככר כלו מיד, אבל השם חפץ להצילם, ונהפכו רק הערים ומקצת הככר לא

כלו

כלו עד בואו לצוער, אז נשלמה ההפכה כלה, ועל זה אמר המלאך כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה, ולא אמר לעשות מאומה, אבל לעשות דבר הוא דבר כלו, שישלים הדבר שבעבורו שלחו השם, כי גם בהיותו עדיין בדרך עשה במקומות שלא הזיק ללוט, וכמו שיתבאר עוד. ותבין כי לבד סדום ועמורה שהיו מושב הכיפרים הגדולים, שהטובים שבהם היה דבר ה' לצחוק בעיניהם, עליהם ירד אש וגפרית מן השמים הפלא ופלא, כי כן דרך ה' להעניש באופן זה כת החכמים בעיניהם כבוא יום משפטם, ולכן החל זעקת סדום ועמורה כי רבה, כי שם ישבו שריהם מנהיגי הככר כלו, והכפרים והככר כלו נשחת מהיות עוד מושב לבני אדם באמצעות ההפכה, וכזאת נהוג בעולם שיהפך יבשה ליס ברעש ובמהפכה, אלא שכאן היה בחמה שפוכה ובהפלגה גדולה, כי האש והגפרית שנמשכו מבטן הארץ להרעיש ולהפוך זה המקום עודנו בוער בתחתיתו עד היום, והים שנהפכה אליו מעלה לעתים עמוד עשן, כמו שהעידו על זה נאמנים רבים שראו אותו, ומה צורך לעדות והכתוב אומר ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית והיתה ארצה לזפת בוערה לילה ויומם לא תכבה לעולם יעלה עשנה וגו', וכן סדום ועמורה וכל הככר נהפכו מהתחיתן, ועדיין עולה עשנה, והים שנעשה ממנו מלא זפת הידוע בתהומות, ומליחותו אינו דומה לשאר ימים מלוחים, כי אי אפשר לסבול טפה ממנה על השפתים, כמו שנסו רבים, והגבעות שבסביבותיו מלאים מלח מעשן הים, וכל זה איננו מאש וגפרית שירדו עליה מן השמים, כי לא היו רק לפי שעה רגועה להלקות יושבי הערים ולדונם באש, וזהו שאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים, ובמ"ר שלש מחלוקות בדבר, וה' המטיר זה גבריאל, מאת ה' מן השמים זה הקב"ה, ר' אלעזר אומר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, ור' יצחק אמר בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שההדיוט מזכיר את שמו שני פעמים וכמו שהוא בפי רש"י ז"ל, ולפירושנו לפי שהשם פועל הכל בקרב הארץ, נותן מטר ומצמיח צמחים, והוא שופט עולמו במכות הנהוגות, ועל כלם יאמרו הכתובים כי ה' עושה זאת, וכן הוא ב"ה עושה נפלאות גדולות לבדו, לא נבראו בקרב הארץ, לכן הודיע הכתוב כי אש וגפרית שהמטיר על סדום ועמורה אינן ממין אש וגפרית שבארץ, אלא מאת ה' מן השמים, כדרך ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד, וזהו מן השמים, כי כל מטר יולד מן הרקיע שהוא השמים, וכמו שתבין מפרושנו על הנני ממטיר על הארץ ארבעים יום וגו', אבל אמר שלא היה כמהו בארץ, ובהן נדונו יושבי סדום ועמורה.

גפריה ואש. יראה שתחלה ירד מין גפרית על העיר על האדם ועל כל אשר בה, ועליו ירד אש מכלה, שבערה בגפרית ואין מכבה.

(כה) ויהפך את הערים האל. זהו ענין אחר, שאחר שנדונו באש וגפרית, אז הפך את הערים האל מתחת, כי רעשה הארץ ונהפכה, ותחתיה אש וגפרית ומים רבים ובאותה המהפכה נהפך גם הככר

כלו, ועל כן אמר המלאך לבלתי הפכי את העיר אשר דברת, ובכל הענין מצינו לשון השחתה רק בדבר המלאך ללוט, לפי שתפלת לוט היתה שלא תהפך העיר, ותהיה לו מנוח להמלט שמה, אבל על השחת האדם לא התפלל.

ואת כל יושבי הערים. אינו שב על סדום ועמורה לבד שזכר ראשונה, כי אם נהפכו המה ידענו שנהפכו גם האדם, ועוד כי גפרית ואש שירדו עליהם שמום למוקד את עורם ובשרם ועצמותיהם, ומה נשאר מהם שיהפך, אבל שב על שאר ערי הככר והכפרים שלא ירד עליהן גפרית ואש, והודיע שמהפכת הארץ היתה סבה שגם יושבי הערים נהפכו עמה מתחת לארץ, גם השדות והכרמים, וזהו וכל צמח האדמה, ולא נראה עוד סימן עיר או שדה או מקום מושב, ומזה ידענו שבמקום שהלך לוט ומשפחתו לא היה יכול להפוך עד בואו לצוער.

(כו) **ותבט** אשתו מאחריו ותהי נציב מלח. מתחלה ספר המעשה שכשהלך לוט לדרכו מיד ירד גפרית ואש על סדום ועמורה, ואשתו הביטה מאחריו לראות מה יהיה בעיר, כי לא האמינה בדבר, ולא הוציאה המלאך מן העיר באחרת פלא רק בחמלת ה' עליו, ואילו הניחה בעיר היה לוט מלטער, ועתה נודע לו כי אין אמון בה, ומיד שהביטה מאחריה מתה מגפרית שירד עליה, כי הכתוב לא אמר ותהפך לנציב מלח, כי לא היתה במהפכה, אבל מתה באופן שנהייתה עם הזמן לנציב מלח כשנהפך ונעשה רובו עם הארץ שסביבותיו מלח ובה גפרית, כי במותה נתקשה גופה ועמדה כאשר עמדה, ואידי גפרית ומלח הרבה נכנסו בה עד שהיתה לחתיכת מלח עומד כמצבה כתבנית גופה, ואידי המלח עולים תמיד ומתערבים בה, עד שהיא לעולם כמצבה, והפי' הזה שפרשנו על אל תבט אחריך למדתי ממ' חכמת שלמה שאמר לעד על פשעיהם תעשן הארץ ההפוכה לעולם, ונציב מלח מצבת נפש לא אמון, ובפרושנו שם הארכנו, ונרמז רק מעט שהורה לנו שמתה בעבור שלא היה אמון בנפשה, כי לא האמינה בה', ולכן הביטה מאחריה לראות אם יקרה לסדום מה שאמר המלאך, ושגופה לא נמחה אלא נעשה כמצבה, וכמו שנוהגים שעל הגוף הנקבר בארץ יקימו מצבת אבן לזכרון ולסימן שגוף פלוני קבור במקום ההוא, ככה היתה גוף האשה הזאת הוא עצמו מצבה, לזכרון על נפשה שלא היה אמון בה, ושבעבור כן היתה בה יד ה' לאבדה, להיות תוכחת מוסר לדורות, ואולי היה טוב לה שהוציאה המלאך מן העיר, שלא תאבד בין יושבי סדום שנדונו באש וגפרית מן השמים, כי אין להם חלק לעוה"ב, אבל אשת לוט אעפ"י שמתה בחטאתה יש לה חלק לעה"ב, ואל זה רומז לדעתי המתרגם הירושלמי שאמר והא היא קיימא עמוד דמלח עד זמן דתיתי תחיה דיחיון מתיא.

מאחריו של לוט. כי כשהלכו לדרכם הלך הוא תחלה והאשה הלכה אחריו והביטה, וזהו מאחריו, כי ההבטה באחריו מסתכלת בו, וההבטה מאחריו פניה כלפי העיר, ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכין

אותו

אותו, כי אילו הלכה לפניו, היתה בושה להביט כי לוט רואה, גם לא הניחה להביט, ובהיותה מאחריו הביטה והוא לא ידע, כי לא היה רשאי להפוך פניו ולהשגיח עליה. והנה בכל הדרך שהלך לא ידע מזה דבר עד בואו לצוער, והאשה איננה, ורמב"ן ז"ל פירש מאחריו מאחרי לוט שהיה הולך אחריהם מאסף לכל ביתו ממהרים להמלט, ואיני מבין דבריו, אם הוא הלך אחריהם יאמר מאחריה, שכן אמר אל תביט אחריך, ועוד יראה שקרה כן בלכתם וזה סותר מה שאמר שכל זמן שלא הגיעו לצוער לא נעשה דבר. ועיקר כמו שפירשנו.

(כז) וישכם אברהם בבקר. אמר ראב"ע ז"ל אעפ"י שכתוב וישכם אחר צאת השמש היה, כי לא נהפכה סדום בלילה, כי כן העיד הכתוב, וזה כדעת רמב"ן ז"ל שלא נעשה דבר עד שבא לוט צוערה, וזה דחוק, אבל זה הפסוק עד על פרושנו שמענו אחר עלות השחר ירד גפרית ואש על סדום ועל עמורה, גם החל רעש הארץ ואש יצאה מתחתיה ונהפכו הערים והשדות זולתי מקצת הככר שהלך עליו לוט לא נהפך עד בואו לצוער, וכשהשכים אברהם קודם נץ החמה, כבר ראה הקיטור עולה מן הארץ ההפוכה, ולא נעלים שנראה כן ממדרשי חז"ל, ורש"י ז"ל כתב המטיר על סדום, בעלות השחר כמו שנא' וכמו השחר עלה שהלבנה עומדת בהרים עם החמה, לפי שהיו מהם עובדים לחמה ומהם ללבנה, אמר הקב"ה אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים וכו' לכך כתוב וכמו השחר עלה, שנפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה עובדים, והילו חשבו גם הם שלא החלה המגפה עד שבא לוט צוערה, כבר יצא השמש על הארץ, ואין הלבנה נראית עוד ברקיע, גם מן המאמר שבפרקי ר"א הגדול ע"ה שהביא רמב"ן ז"ל שאמרו אשתו של לוט נכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום והביטה לאחריה לראות אם הולכות הן אחריהן וראתה אחורי השכינה ונעשתה נציב מלח, משמע שבלכתה בדרך קרה כן, או שתאמר שנגלה שכינה קודם רדת המטר מיד בעלות השחר, וזה דוחק.

אשר עמד שם את פני ה'. שהשקיפו משם המלאכים על פני סדום, אבל בהיות חברון וסמוך לו שעמד שם אברהם רחוק הרבה מסדום, מהלאה מכח ראות עיני בשר, יקשה איך רצה להשקיף ולראות משם את מקרה סדום ועמורה, אולי הלך אל המקום ההוא שזכה שם לשמוע סוד מעשי השם בחשבו שעוד יודע לו שם איך נפל דבר, או שהיה שם הדרך לבאים מסדום, והיה לבו חרד על בן אחיו, והנך שם אולי נמלט ובא אליו.

(כח) וישקף על פני סדום ועמורה, כבר פרשנו שמלת השקפה על המסתכל לראות פרטי הדבר ההוא להבחין בו היטב, וכן אברהם השקיף לנגד זה אם יראה סימן מה נעשה בסדום.

וירא והנה עלה קיטור הארץ. מלת קיטור כמו קטרת שהוא העשן העולה מן ארץ הנהפכת ברעש מאש וגפרית שתחת המקום ההוא, כמו שרגיל עד היום לעשות הר וויזוביאו"ם אצל עיר נאפולי,

ובמהפכת

ובמהפכת סדום ובנותיה היה כהנה וכהנה, ואולי כאשר תמרות העשן עולה הרבה יראה למשקיף מן המקום שעמד שם אברהם.

ועל כל פני ארץ הככר. כי רוב הככר נהפך בעת ההיא זולתי מקצת שהלך עליו לוט.

(כט) **ויהי** בשחת. מקרא זה נראה שלא הוצרך להכתב, ופרושו לדעתי לספר החסד הגדול שעשה ללוט בהצלתו, שזה היה בזכותו של אברהם ע"ה, שאעפ"י שהיה לוט הצדיק בין כל אנשי סדום, והיה כדאי שינצל בזכות עצמו, הנה כשאמרו לו המלאכים בתחלת הלילה שהם שלוחים להשחית את העיר ושיצא מן המקום, היה ראוי שימהר לצאת, והוא לא עשה כן, אלא טרח כל הלילה להציל את חתניו שלחקו עליו והתעכב עד שעלה השחר, וכבר הגיע פקודת העיר, וכשהזהירו אותו המלאכים שימהר לצאת התמהמה עוד, והוצרך שיעשה לו חסד להוציאו בדרך פלא, ולתת לו דרך לנום בעת שנהפך המקום, על זה אמר ויהי בשחת אלהים את ערי הככר, ולוט עודנו שם, אף עפ"י שבסכנה כזו לא היה זכותו גדול להנצל, זכר אלהים את עבדו אברהם, ולמענו וישלח את לוט ע"י מלאכיו מתוך ההפכה, בזמן שכבר הפך את הערים אשר ישב בהן לוט, וזהו בהפוך את הערים וגו', וזה ראיה למה שפרשנו שהתחלת המכה היתה מעלות השחר ואילך, ונגמרה בצאת השמש על הארץ, והערים שישב בהן לוט הן כל ערי הככר, כי פעם ישב באחת פעם באחרת, ולסוף ישב בסדום. ויאמר רמב"ן ז"ל ויזכור אלהים את אברהם, לפי שלוט נתחסד עם הצדיק ללכת עמו לשוט עמו באשר ילך, כאמרו וילך אתו לוט, כי לצווי שלו הלך, ולכן זכה שינצל בזכות אברהם, כי בעבורו הוא גר בסדום, ולולי אברהם עודנו היה בחרן עם מולדתו, ולא יתכן שתבא אליו רעה בעבור אברהם שיצא במצות קונו, וגם זה היה הענין ששם אברהם נפשו בכפו לרדוף המלכים בעבורו, ודבריו נאים.

(ל) **ויעל** לוט מצוער. לא זכרה תורה מתי עלה וכמה זמן התעכב שמה, וכפי הסברא מהר לצאת ממנה, כי סביבות העיר היתה מהפכה, גם יושביה ספו תמו וכמו שיתבאר,

וישב בהר. ולא הלך בארץ אחרת, כי סמך על דבר השם שאמר לו המלאך ההרה המלט, וחשב כי יהיה השם עמו ולא תדבק בו רעה.

כי ירא לשבת בצוער. פי' רש"י ז"ל לפי שהיתה קרובה לסדום, ורשב"ם ז"ל פי' שלא הניחה המלאך אלא שלא היה לו פנאי להמלט ההרה, ועכשו שהיה לו פנאי קייט דברי המלאך לשבת בהר אולי יהפוך העיר, ולפי מה שפרשנו לא בקש עליה בעבור שלא היה לו פנאי, אלא כי ירא לשבת בהר לבדו אין בית ואין מחיה, ועכשו שראה המהפכה סביבות העיר, ומות כל האדם שגרו בצוער, כי לא הבטיח לו המלאך רק שלא יהפוך העיר, לא שימלט אנשיה ממות, על כן אמר הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את העיר אשר דברת, וכשראה שהוא לבדו שם, ויושב בעיר שנגזרה עליה המהפכה, בחר יותר לעלות

ההרה

הסרה ולשבת שם, כי לקח מלוער עמו הדברים שלריכין להחיות את נפשו, ואם לא נזכר בכתוב הדעת נותנת כן, וכשילא מסדום שהלך ריקם היה מפחד אחד ללכת הסרה פן תדבקהו הרעה.

וישב במערה. לפי שלא היו להם בית ואהלים, הודיעה התורה שהיה בהר ההוא מערה לחסות בה מזרם ומקור, והשם שאמר לו הסרה המלט היה גלוי לפניו שיוכל להחיות נפשו שם.

(לא) ותאמר הבכירה. אמר ר"א ז"ל יתכן שהיתה לו אשה אחרת ומתה בתחלה, ואין לורך כי הבכירה הפך לעירה, כל גדול באחוה יקרא בכור וכל קטן ממנו לעיר לו, והפרי הראשון בשנה יקרא בכורים, וכן בכורי דלים המוקדמים בדלות שהן דלי דלים, וכן בבכורו ייסדנה ובלעירו יליב דלתיה מפי' הרמב"ן ז"ל, ויפה דבר, וראיה נרה כמבכירה, שיולדת הפעם הראשון, וכן הבכירה שנולדה בתחלה, וכתוב על ראש הלעיר, ויוסף אמר כי זה הבכור, וכן כאן בכירה ולעירה.

אבינו זקן. לא אמרו כן שלא יחפוץ עוד לישא אשה להוליד, כי לפי מחשבתם אין נשמה עוד בארץ, אלא כמו שפי' רש"י ז"ל שאמרו אם לא עכשו אימתי שמא ימות או יפסוק מהוליד.

ואיש אין בארץ. פי' רש"י ז"ל סבורות היו שכל העולם נחרב, וכן פי' רשב"ם ז"ל, וזה תמה כי נמלטה לוער, ובפי' רמב"ן ז"ל שחשבה כי בלאת אביה משם נשחתה לוער, אבל נראה כדברינו שאעפ"י שלא נהפכה העיר לא נמלטו יושביה, ולא נותר כל נשמה, וחשבו שכן הוא בכל הארץ כמו שהיה בדור המבול.

כדרך כל הארץ. לא נכתב כן בשאר ביאות, והתבוננתי כי לא נמלאה המליצה הזאת בכתוב רק בענין זה ועל המות, כמו אנכי הולך בדרך כל הארץ, לפי שראויה להכתב לבד על שתי אלה, על הילודים ועל המתים, כי הם דרך העולם הזה, וכמאמר קהלת דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, ושתי אלה דרכים, בדרך אחד יבואו, שהם הילודים, ובדרך אחד ילכו והן המתים, על כן נכתב כאן כדרך כל הארץ, שלא התכוונו לבעל שום זנות, אלא לעסוק בדרך כל הארץ להחיות זרע.

(לב) לכה נשקה את אבינו יין. הביאו עמהם יין מלוער למערה, כי מדרך שקול הדעת כשהסכים להתישב במערה הביאו לשם כל לרכיהם מאכל ומשקה, ורש"י ז"ל פי' יין נזדמן להם במערה להוליא מהן ב' אומות, אולי יאמר שסבב השם שקודם לכן ישבו במערה ההיא בני אדם שהיה להם יין ולסבה מן הסבות הלכו משם ונשאר היין.

ונחיה מאבינו זרע. באולי כי אמרו כעשה אנחנו המעשה הראוי לנו, כי ירחם האלהים ונוליד זכר ונקבה ויתקיים העולם מהם, כי לא לחנם הלילנו השם, והנה היו לנועות ולא רלו לאמר לאביהן שישא אותן, כי בן נח מותר בבתו, או שהיה הדבר מכוער אחד בעיני הדורות ההם, ולא נעשה כן מעולם, מפי' רמב"ן ז"ל, ויש דעות בתלמוד כל עריות שב"ד של ישראל ממיתין עליהן בן נח נזהר עליהן, וסוף סוף

כיונו הבנות לטובה להחיות זרע, שחשבו כי איש אין בארץ, ולתקנת העולם כלו מותר, ולוט ידע האמת כי לא השחית השם רק ערי הככר כי גדלה צעקתם, ואם היו דוברות לאביהן שישא אותן לא היה נשמע להן, ואולי הגיד להן האמת, ותשבו הבנות שאומר כן לנחמן, ולכן הוצרכו להשקותו יין.

(לג) **בלילה** הוא. מן היום שדברו לעשותו, ולא אחרו הדבר כלל.

אביה ובצעירה כתוב עמו. יש בפי' רש"י ז"ל טעם לדבר, אבל אם עשו הדבר לשם שמים, לא היה כאן ענין של גנות, וראוי לשבח את הבכירה שהיה זאת עם לבבה.

(לד) **ויהי** ממחרת. בבקר הודיעה הבכירה לצעירה מה שעשתה, לחזק לבבה שתעשה כמוה ולא תירא מאביה, כי בשכרותו אינו יודע כלום, ולכן חזרה לומר ונחיה מאבינו זרע, שראוי לה לסייע לדבר טוב כזה.

(לה) **ותקם** הצעירה. ובבכירה נאמר ותבא, גם אמרה לאחותה ובואי שכבי עמו, וזה הלשון נהוג, אבל ותקם נופל על המתאמץ ומוזרז, ונראה שהיה הדבר קשה בעיני הצעירה, והיה קצת נגד רצונה, והוצרכה להתאמץ לעשות הדבר,

(לו)**ותהרין** שתי בנות לוט מאביהן. דדכי התורה נשגבים מדעתנו, שיצאו שתי אומות הללו מהריון זה, והנחיל השם להם שתי ארצות בתוך הארץ שנתן לאברהם אבינו במתנה, והנוחלים הללו נולדו באותו הפרק שנולד בו סגולת העולם יורש אברהם, גם יצאו משתי אומות הללו שתי בנות קראו אותן חז"ל שתי פרדות טובות, רות המואביה אם המלכות, ונעמה העמונית וגם היא אם למלך רחבעם.

(לז) **מואב** זו שלא היתה צנועה פרשה שמאביה הוא, אבל הצעירה קראתו בלשון נקיה, וקבלו שכר בימי משה שנאמר בבני עמון אל תתגר בם כלל, ובמואב לא הזהיר רק שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו, מפי' רש"י ז"ל, ואעפ"י שכיונה הבכירה לשם שמים, היה לה לעשות בהצנע, שלא לפרסם ממי הולידה.

הוא אבי מואב. צריך טעם למה נכתב זה, ורמב"ע ז"ל אמר וטעם עד היום שלא התערב עמם גוי זר, או זה הדבר ידוע עד היום, ואין טעם בזה, כי לאיזו צורך הוכרח להודיענו, ואם בעבור ארץ מואב וארץ בני עמון שאסר עלינו, שם נאמר בפירוש בשניהן כי לבני לוט נתתי את ער ירושה, כי לבני לוט נתתיה ירושה, וברור כי מואב ועמון כשנתנה תורה היו מיוצאי לוט, ויראה לי בטעם הכתוב הזה והשני שסמוך לו, שאם השם מוציא אומה או אומות מאיש אחד ומנחיל להם ארצות, תקרא האומה על שם האיש ההוא, ולא על שם אבותיו שקדמו, כמו אברהם שיצא ממנו גוי גדול וקדוש, הוא האב וממנו מתחיל שלשלת האומה, לא מתרח אביו ולא מנחור אבי אביו, כמו שפרשנו בפי' לך אתנה, וכן מואב ועמון שלשלת יחסם מתחיל מאלה השני בנים, לא מלוט אביהם ולא מהרן אבי אביהם, וזהו שאמרה תורה

על

על בן הבכירה הוא אבי מואב ועל בן הצעירה הוא אבי בני עמון, ואמר עד היום בזמן מתן תורה ג"כ נקראת על שם שני הבנים האלה, ארץ מואב וארץ עמון, לא ארץ לוט, ואין כן בתולדות עשו, שאין המחוזות שנתלו נקראים על שם הבנים, אלא על שם עשו לבדו, לכן אמר ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם בשמותם וגומר, וחתם הוא עשו אבי אדום, שכל ארץ אדום נקראת על שם עשו, וזה טעם ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר וגו' אל התגרו בם וגו' כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, לא אמר כי ירושה לבני עשו נתתי, כמו שאמר בגבול אחיכם בני עשו, לפי שהיורש הוא עשו והוא המנחיל אותה לבניו, כי עשו אבי אדום, וממנו מתחיל היחס לא מאחד מבניו, ואח"כ כתוב אל תצר את מואב וגו' כי לבני לוט נתתי את ער ירושה, וכן וקרבת מול בני עמון אל תצורם וגו' כי לבני לוט נתתיה, לא אמר כי ללוט נתתיה ירושה, כמו כי ירושה לעשו נתתי וגו', אלא לבני לוט, לפי שאין המתנה ללוט ובזכותו, כי אם לבני לוט מואב ובן עמי, וכל אחד מהם אב וראש לאומתו, כמו שלמדה תורה אותנו בפרשה זו הוא אבי מואב עד היום, הוא אבי בני עמון עד היום, ויסוד דברים אלה ידוע לאלהי הרוחות לכל בשר.

עד היום. בימי משה, וכן כל עד היום עד ימי הסופר שכתב את הדבר, מפי' רשב"ם ז"ל.

פרשה כ'.

(א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב. הכתוב לא זכר טעם למה נסע מאלוני ממרא, ושם גר שנים רבות, והיו לו בעלי ברית, והלך לארץ אחרת שחזר ופחד בעבור אשתו. ורש"י ז"ל נתן טעמים מדרשות מ"ר, ולפי הפשט נתחדש בחברון מלחמה, אולי באותו הזמן בא שמה הענק ארבע והתישב בה, ונתבלבלו מנהגי המקום, ולא מצא עוד חפץ במקום ההוא והלך משם, ומה שהביאני לזה לפי שבבואו שם אמר וישב באלוני ממרא אשר בחברון, וכן וירא אליו ה' באלוני ממרא, ולהלן אמר ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון וגו', נראה שבתחלה לא היתה לארבע, ובאותו הפרק שנסע משם אברהם קרה כן.

וישב בין קדש ובין שור. לדעתי ישב עם באר לחי רואי, שהוא בין קדש ובין ברד, כמו שכתוב בספורו של הגר, ואם כאן נזכר שור הכל אחד, שהרי אמר וימצאה מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור, ועליו אמר הנה בין קדש ובין ברד, וכן ובין שור שאמר פה גם כן ברד, ולכן אונקלוס ז"ל תרגם שניהם בין רקם ובין חגרא,

וראה

וראה ללכת שם לפי שבאותו המקום שלח השם מלאכו אל הגר לבשרה על לדת ישמעאל, ועתה חכה שתהר שרה ותלד לו את יצחק.

ויגר בגרר. אעפ"י שקבע ישיבתו בין קדש ובין שור, בעבור צרכיו הוצרך ללכת לעיר הממלכה, והתגורר איזה זמן בגרר.

(ב) ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא. על שרה אשתו, כאשר שאלו אותו אנשי גרר מי היא, כי תמהו על יפיה ועל טוב טעמה, הסירה אברהם מחשש אם יאמר אשתי היא, ועשה התחבולה שהיה רגיל בה לומר שהיא אחותו, כמו שעשה כבואו למצרים, ויראה שקרה להם שם מה שקרה להם במצרים, שנודע הדבר למלך ולשרים, ונשאל גם מאת המלך, ואמר גם לו שהיא אחותו, כי אבימלך אמר אל השם הלא הוא אמר לי אחותי היא, אבל הכתוב יקצר בספורים כאלה. ורמב"ן ז"ל כתב לא היה זה כמו במצרים, כי שם בבואם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא ויהללו אותה אל השרים ואל המלך, כי אנשי זמה הם, אבל המלך הזה תם וישר גם אנשיו טובים, רק אברהם חשד אותם, והיה אומר לכל אחותי היא, ולדעתי כזה כן זה, ובשני המקומות ראו כי יפה היא ויהללו אותה השרים אל המלך, ואין רע בזה אם חשבו שהיא פנויה, אלא שהכתוב קצר כאן וסמך על המפורש למעלה.

וישלח אבימלך מלך גרר. גם פה נעשה לו נס שלא מלאו לבבם לגשת אליה, רק הללו אותה אל המלך, ושלח המלך וקרא לאברהם ושאל לו על אודות האשה, ואז אמר גם למלך שהיא אחותו, ולקח אותה לו לאשה, וכתב רמב"ן ז"ל פלא שהיתה שרה אחרי בלותה יפה עד מאד יקחוה המלכים, כי בהלקחה אל פרעה היתה בת ששים וחמש, אפשר שהיה עליה תארה, אבל אחרי בלותה וחדל ממנה אורח פלא הוא, ואולי חזרה לנערותיה כאשר בשרה המלאך כדברי רבותינו, ואין בזה ספק, כי היא אמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה, וכמו שפרשנו שם, ואברהם עשה את אשר ביכלתו לעשות להנצל מן המות, כי אמר והרגוני על דבר אשתי, ונשען על השם שיציל את אשתו מעבירה, וכמו שפרשנו בפרשת לך לך.

(ג) ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה. אין זה במראה נבואה, כי על הנבואות נאמר וירא או במראות הלילה, שנראה להם הכבוד ודבר עמהם, אבל ויבא אלהים נאמר על הגעת שפע לנפש החולם מאת האלהים, ולא נראה אליו הכבוד, אלא שחלם כן, ובחוזק השפע הנפש מתבהלת מאד, עד שלא יסתפק שהוא חלום צודק נשפע עליו מן השמים, ועליו נאמר ולא ענהו ה' גם באורים גם בנביאים גם בחלומות, וכן בלבן הארמי ובחלומות שר המשקים ושר האופים ובחלום פרעה.

הנך מת על האשה אשר לקחת. הנה כפי עדות הכתוב שבתום לבבו עשה זאת, והשם עצמו אמר גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת, אם כן למה אמר לו הנך מת, ולמה לא אמר האשה אשר

לקחת

לקחת היא בעולת בעל ועתה השב אשת האיש ואם אינך משיב דע כי מות תמות, והאמת שהיה חייב מיתה על הלקיחה, כי ידע השם שאם היה אברהם אומר שהיא אשתו היו מעלילים עליו עלילות להרגו ולקחת את אשתו, ומטעם זה עצמו אמר אברהם אחותי היא, ובעצת ה' עשה כן, וכמו שאמרנו אצל פרעה, ולולי זאת לא היה נענש הוא וביתו, ולא היה מצוה ויתפלל בעדך וחיה, וזה להפך מדעת רמב"ן ז"ל, והכתוב הזה עד על פרושנו.

הנך מת. לשון הוה ולא אמר מות תמות, כי מעת לקחה הוכה במכאוב על כן לא קרב אליה וכמו שאפרש, והוא חשב מקרה הוא ובנקל יתי ממכאובו, והודיעו השם בחלום כי מת הוא, שנחשב כמת, כי לא יחיה מחליו ושבא עליו בעבור האשה אשר לקח.

והיא בעולת בעל. פי' לו הטעם למה יתחייב עליה, שהיא אשת איש, ואמר בעולת בעל כלומר אשת אדם גדול שבעבורו אנקם ממך, כי בעל הוא אדון ונשיא, כמו לא יטמא בעל בעמיו, וכמו מבעלי יהודה, מבעלי הגוים הנכבדים שבהם, או האדונים כמו בעליו אין עמו, בעל הבית, וכן כאן, כי אולי חטא בזה פעמים אחרות, והודיעו למה הפעם הזאת ינקם ממנו, והנה אל פרעה לא בא השם בחלום הלילה להודיע דבר, אלא נגעו נגעים גדולים ואת ביתו שמבבו שהשיב את שרה, ואל אבימלך דבר בחלום, לפי שלא ירד למצרים רק לצורך בעבור כי כבד הרעב, ורצה להעשירו שם, סבב שידברו השרים אל המלך שיתחתן עמו, ונאמר ותלקח האשה בית פרעה, שיסבה בארמונו ממתנת ליום חתונתם, וכמו שפרשנו שם, וכאשר הוצרך להשיבה ידעו כלם כי לא קרב אליה, אבל אבימלך לקחה אצלו, הוצרך להתפרסם בין כל השרים ועבדיו שלא נגע בה, ועל כן אמר לו השם כל הדברים האלה בחלום, וכשספר לשריו ולאנשיו את חלומו אשר חלם נודע לכל שלא קרב אליה, ולפי שבחר לו אברהם הארץ הזאת לשבת בה, רצה לגדל כבוד אברהם בעיני המלך והשרים, ושייראו בעתיד להרע עמו, על כן הוגד לו כל זה בחלום הלילה, ועל כן בקש ממנו אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב, ומלך מצרים שלחו מארצו, כי כן חפץ השם, ולא היה עושה כן אם היה השם מגלה לו מענין אברהם מה שגלה לאבימלך, וכן בעבור שעוד מעט ותלד שרה את יצחק, היה צריך שיודע לכל כי טהורה היא, ושאברהם הוליד את יצחק, ועוד כי זאת הפעם היה אחרי שנכנסו אברהם ושרה בברית ונתקדש בקדושה יתירה, נדבק עמו הענין האלהי יותר, ולמען כבודו בא אל אבימלך בחלום הלילה, כמו שלמען קדושת יעקב בא אל לבן הארמי בחלום הלילה, ולמען קדושת ישראל בא אל בלעם בן בעור בחלום הלילה.

(ד) ואבימלך לא קרב אליה. לא נאמר כן בעבור הגוי גם צדיק תהרוג, שאפילו קרב אליה היה פטור כי שוגג היה כסבור שהיא פנויה, אלא הודיעו שמיד שלקחה אחזתו רפיון ולא קרב אליה כלל, לא שרצה לבוא אליה והיתה עמו במטה, ומנעו השם בחרדת חלומו,

וזהו

וזהו פי' על כן לא נתתיך לנגוע אליה, ולשון קרב אליה כמו לא תקרבו לגלות ערוה שהעתיקו חז"ל קורבה המביאה לידי גלוי ערוה, וכן כאן, כי חס השם על כבוד הצדיק והצדקת שלא יגע בה ערל וטמא. ורשב"ם ז"ל פי' שנכתב להעיד מה שהקב"ה אמר על כן לא נתתיך, ואיני מבין מה צורך לעדות על דבר ה', והמדבר הוא השם והמעיד הוא השם, ועיקר כמו שפרשנו וזה טעם הנך מת.

ויאמר אדני הגוי גם צדיק תהרוג. פי' רש"י ז"ל אף אם הוא צדיק תהרגנו, שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אך אני אומר שהרגתם על לא דבר, כשם שאתה אומר להרגני, ולפי זה ענין הכתוב הגוי כלו בהיותו אפילו גוי צדיק תהרגנו, ורא"ע ז"ל פי' שאמר כן בעד נפשו וביתו וממלכתו וכן כתוב, אבל כתוב כן ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך, ולא נאמר זה עדיין לאבימלך, ולדעתי כי זה מעט קרה מהפכת סדום ועמורה, ונשמע בגוים נקמת ה' ברשעים, ונפל פחד ה' עליהם, לכן כשמוע אבימלך אזהרת השם נפלה עליו אימתה. ואמר רבש"ע חלילה לך להרוג הגוי בהיותו צדיק, וזהו שאמר הגוי גם צדיק תהרוג, כלו' זה אי אפשר, כי אלה שהרגת היו חייבים כליה בפשעיהם, אבל אנכי צדיק בדבר זה ולמה זה תחפוץ להרגני, ויוכל להיות שככה נשמע בגוים שמבין רבבות רשעים נצל לוט בעבור היותו צדיק, ורמז גם על זה שאפילו אם תהרוג הגוי כלו חלילה לך להרוג צדיק אחד שביניהם, וא"כ למה תגזור עלי מיתה ואנכי צדקתי במעשה זה.

(ה) **הלא** הוא אמר לי אחותי היא, כששאלתיו על אודות האשה מה היא לו אמר שהיא אחותו, וכמו שפרשנו למעלה, אלא שהכתוב קצר בספור המעשה וסמך על המפורש בענין.

והיא גם היא אמרה אחי הוא. לאות ששאל גם את פיה והשיבה אחי הוא. כי כן היה מדובר בין אברהם ושרה שלא יגלו שהיא אשתו, מפחד המות שיעלילו עליו להרגו שלא יצעק על החמס הנעשה לו, וכמו שפרשנו בפרשת לך לך.

בתום לבבי. לא היתה מחשבת רעה בלבי, להתנכר כאילו איני יודע, ובלבי ידעתי שהיא אשתו, אלא כך האמנתי בלבי שהיא אחותו, וזהו לשון תום לבב, כמו קרואים והולכים לתומם, שלא ידעו בלבם שלרעה מתכוין אבשלום, ולא היה בלבי לשכב עם בעולת בעל, וכבר פרשנו מלילא תום לבב בפרשת נח.

ובנקיון כפי. כמו נקי כפים ובר לבב, שכפיו נקיים מגזל ומחמס, כלומר וכמו כן לא חשבתי לעשות חמס, ולגזול אותה בעל כרחו, ואילו אמר לי איני רוצה שתקח את אחותי לך לאשה, הייתי נמנע מקחת אותה, ואבימלך התפאר בשקר, כי השם בוחן לבבות, וידע שאם היה אברהם מעכב על ידו היה מסתכן, וכמו שיתבאר בעז"ה.

(ו) **ויאמר** אליו האלהים בחלום. הוצרך מלת בחלום, שלא נחשוב כשבא אליו אלהים ואמר לו בחלומו הנך מת, הקיץ אבימלך

והתחנן

והתחנן על נפשו, וחזר הדבור אליו בהקיץ ואמר גם אנכי ידעתי וגו' ויהיה זה נבואה גמורה, על כן אמר בחלום, שהיה הכל חלום אחד, וכענין שבארנוהו למעלה.

גם אנכי ידעתי וגו'. אל תחשוב שנעלם ממני מחשבת לבבך, ואמרתי שידעת שהיא בעולת בעל, אלא כשהוכחתיך במכאוב ידעתי גם אנכי כי בתום לבבך עשית זאת שלקחת את האשה הפעם הזאת, כי האמנת שהיא אחותו, ואעפי"כ הכאבתיך בעבור זה המעשה, כי חייב אתה, והשם העלים ממנו הטעם, אבל רמז לו עליו, כי ידע השם שגם אם היה אברהם ממאן לתת אותה, היה לוקח אותה בחזקה, על כן הזכיר רק שעשה זאת בתום לבבו, ולא זכר ג"כ שעשהו בנקיון כפים, כי רמז לו שאינו נקי כפים, שעל כל פנים היה גוזל אותה מיד אברהם, ועל כן נענש.

ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי. כמו שאני יודע כל מחשבות לבבך, כן אנכי חשכתי אותך מחטוא לי, כי לא חפלתי שתהיה הצדקת אשת הצדיק הזה עמך, ואילו נגעת בה היית חוטא לי, כדרך וחטאתי לאלהים, על כן הכאבתיך כאשר לקחת אותה, למנוע ממך שלא תיגע בה, וזהו על כן לא נתתיך וגו', כלומר לא נתתי בכחך לנגוע אליה, גם רש"י ז"ל אמר לא נתתי לך כח, כמו ולא נתנו אלהים להרע עמדי, וכן לא נתנה אביה לבוא, וכל זה על ידי המכאוב ששלחתיך.

(ז) **ועתה** השב אשת האיש. לפי שהיה השם מזהירו שישיבנה, ואם לא ישיב ימות הוא וכל אשר לו, ראינו מה בלבו של אבימלך, שהרי אמר שבתום לבבו ונקיון כפיו עשה כן, ועתה שנודע לו שהיא בעולת בעל ימהר להשיב אותה מרצונו, ומה צורך שיזהירנו עליו, אבל רמז לו כי לולי שיירא מפחד השם שיעשה כלה בו ובכל אשר לו לא ישיבנה מרצונו ביראת אלהים, וכמו שאמרנו שלא היה נקי כפים, ואילו אמר אברהם שהיא אשתו היה מתעולל עלילות לגזול אותה ממנו.

כי נביא הוא. קרוב אלי ואני נראה אליו, וקרוב אני אליו לשמוע אל תפלתו, ויתפלל בעדך שארפאך ממכאוביך, ואקבל תפלתו ותחיה ולא תמות מחולי זה, כי מה שהתפללת אתה לא נרצה לפני, כי לא לפני חנף יבוא, כי אני עד שאין לבבך טוב, והיית עושה רע עם אברהם בעבור אשתו, אבל כשיתפלל הוא אחר שתשיב לו אשתו, בזכותו ארפאך. ורש"י ז"ל אל תירא שמא תתגנה לעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך, כי נביא הוא ויודע שלא נגעת בה לפיכך ויתפלל בעדך, אבל אין כי נביא הוא טעם שלא ישנאך, ורשב"ם ז"ל פי' כי נביא הוא רגיל אצלי ומדבר את דברי ואני אוהב את דבריו ושומע תפלתו, וזה קרוב לדברינו וכפי הפשט, ויאמר עוד ויתפלל בעדך, שהרי היה צריך רחמים ככתוב לפנינו כי עצור עצר וגו', ואינו נראה כן, אלא שירפאנו ממחלתו שמנעו לנגוע אליה, ותחלה ישיבנה ואח"כ יתפלל עליו וירפא.

דע כי מות תמות. מחלי זה כי יכבד עליך עד לאין מרפא, וגם

וגם ימותו כל אשר לך אנשי ביתו ועבדיו היודעים מה שנעשה, ורעים כמותך.

(ח) וישכם אבימלך בבקר. כפעם רוחו מחלומו, והשכים שלא כמנהג המלכים.

ויקרא אל כל עבדיו. לספר להם חלומו, להזהירם שישתמרו מעשות נבלה, כי השם משקיף על מעשיהם, וכמעט יבער אפו, ובלי ספק נוה אותם שישגיחו הם על אנשי ממלכתו שישתמרו מעשות תועבה, גם חפץ לשמוע מה יפעלו דבריו בלבם, אם יש בהם אנשים זדים וייעצוהו שלא יחוש לדברי החלום.

וידבר את כל הדברים האלה באזניהם. כבר פרשנו שמלת וידבר קשה, ונופל על מי שמאריך בדבריו ומראה אמתתם בדברי שכל, וכן אבימלך לא לבד הגיד להם חלומו, גם דבר בארוכה דברים מה שראוי לדבר על חלום נורא כזה, והבינם עיקרי הדברים, ופירוש מענה השם וטעמו, ועל כן כתוב באזניהם, שהמלה הזאת בכל מקום על המדבר דברי טעם ודברי שכל הנכנסים באזן השומע, ויבין האמת מדבריו, כמו ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני, ויפה פי' רש"י ז"ל יכנסו דברי באזניך, וכן ואדברה באזניהם, כי משה באר להם על פה עיקרי הדברים, וכן באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך, כי דברי שכלך שאתה מטעים לאזניו, לא יתן לב להבינם, אבל יבזם בלבו, ועל כן סמוך דבור לאזנים ולא אמירה, ומלת אזן על ההבנה, והיא נגזרת מן מאזנים, כי כן הבינה שוקלת הדברים במאזניה להבחין בד אמת ובד שקר, ועל כן ואזן מלין תבחן, וכן להקשיב לחכמה אזניך.

וייראו האנשים מאד. מפחד השם פן יצא הקצף עליהם ועל מלכם, כי ידעו בנפשותיהם שהם אנשי מרמה, ושנקל להם לגזול אשה יפה ולהעליל על בעלה, וזה מעט יצא הקצף על שכניהם סדום ועמורה, על כן נפל פחד אלהים עליהם, וכמו שאמרנו שהיה זה נסבה מאת ה' למען עבדו אברהם שהתישב בארץ היא, שיוכל לשכון בטח ושאנן מפחד רשעת אנשי המקום, ובלי ספק ענו האנשים את המלך דבר שימהר לקרוא את אברהם וישיב לו את אשתו בכבוד, גם שלא אחרי כל עבדיו ודבר עמהם טרם קרא את אברהם, כי חשב לא לחנם אמר אברהם על אשתו שהיא אחותו, אין זה כי אם שקרהו דבר במלכותו ושהרעו עמו אחד מעבדיו, ושאל את פיהם האם נעשה עמו דבר לרעה, והם השיבוהו שלא הרע עמו איש, אבל מתחלת בואו במדינה אמר לכל שהיא אחותו, ואז קרא את אברהם והוכיחו.

(ט) ויקרא אבימלך לאברהם. אחר שהבטיחוהו כל עבדיו שנעלם מהם טעמו של אברהם שאמר על אשתו שהיא אחותו.

ויאמר לו מה עשית לנו. ולכל בני ממלכתי, למה אמרת שהיא אחותך לכל הבא אליך, וכל אחד מהם היה קרוב להכשל בחטאה גדולה, ולהביא עליו ועל משפחתו קללה, וכלם מבטיחים לי שלא עשו לך דבר שבעבורו תעשה כן.

ומה

ומה חטאתי לך. עלי ועל בני ממלכתי יחד לא אשאל מה חטאנו לך כי הבאת עלינו חטאה גדולה, כי אולי חטאו לך ומפני מוראי כחשו ואמרו שלא הרעו עמך, אבל אני ידעתי בעצמי כי לא חטאתי לך, ולמה בגדת בי ורמיתני לאמר אחותך היא.

כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה. כמו שאמר מה עשית לנו כן שיים כי הבאת וגו׳, שאם אמת שלא הרע לך איש, איך נתת מכשול חטאה גדולה כזאת לפניהם.

מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי. כי אנכי לא חטאתי לך, ואתה הבאת עלי את המכשול הזה, והנה עמדי עשית מעשה, כי אני לקחתיה, והיה לך לומר חדל ממנה כי אשתי היא, אבל עם בני ממלכתי עדיין לא עשית דבר, ותוכל להשיב אם היה אחד מהם מבקש אותה הייתי מגלה לו האמת, ומה תשיב על מה שעשית עמדי, וכזה לא יעשה לאחד העם אף כי למלך, וזה בהיותך עמדי ותחת רשותי.

(י) **ויאמר** אבימלך. ראה שאברהם מחריש ולא ענה דבר, דן בלבו כי אמת הדבר שהבטיחוהו עבדיו שלא הרע עמו איש, גם ידע בנפשו כי לא עשה אברהם זאת להחטיאם חלילה, כי כזאת לא יעשה אחד הרקים, וכל שכן להרע לעצמו להפקיר את אשתו. ועוד השם אמר לו שהוא בעל נביא וקדוש ה׳, וחלילה שיכבד השם את הנבזים, ויענים את השוגגים, ואולם החריש אברהם כי שאלת אבימלך היתה סכלות גדולה, וכי אם חטא לו הלמען הנקם ממנו יעשה אברהם נבלה כזאת להחטיאו באשת חיקו, והנקמה בעצמה גדולה מאשר ינקם ממנו, כי יחלל כבודו וכבוד אשתו. גם ראוי לעונש גדול להחטיא איש נקי ראוי להפטר כי שוגג הוא, על כן לא ענה על אולתו, כי ידע שלא יחריש אבימלך, אחר שהשם הוכיחו בחלום והודיעו גדולת אברהם וצדקתו, וזאת ישיב אל לבו, כי לא עשה אברהם זאת במרמה להחטיאם, גם לא להנקם מהם בעבור שחטאו לו, וכן היה, כי אבימלך בפעם השני שאל בחכמה כמו שאפרש.

מה ראית כי עשית את הדבר הזה. פי׳ כששב דעתו עליו, חזר ואמר לו, ידעתי כי נביא ואיש אלהים אתה, ולא לחנם עשית מה שעשית, ולכן אעפ״י שידעתי כי לא חטאתי לך, גם אנשי ממלכתי לא הרעו עמך, הנה בחכמת אלהים אשר בקרבך ראית בנו דבר שבעבורו צדקת לעשות מה שעשית, עתה הגד לי מה ראית, ולשון ראיה נופל על ראיית הלב, כי הנביא מטעם זה יקרא רואה, כאמרו כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה.

(יא) **ויאמר** אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה. על שאלת מה ראית השיבו מה ראה ברוחו ובלבו, והוא שאמר רק אין יראת אלהים וגו׳, ולא אמר כי ראיתי מפני הכבוד, כי נשמע שראה בעיניו שעושים תועבות, והיה שואל על הדברים שראה, ואם היה אומר שהוא ראיית הלב, היה גם כן גנות וחרפה למלך ולשרים, שיאמר הנביא השומע מפי אלהים הבוחן לב שאין יראת אלהים בם,

על כן אמר כי אמרתי שחשב כן בלבו, ואולי איננו כן, כדרך בני אדם החושבים ומדמים שהדבר כן והוא להפך, לחום על כבוד המלך והשרים, כי מדעתם יבינו, שאם אברהם אמר כן, בודאי נודע לו ברוח אלהים שבקרבו, כי השם העיד עליו שהוא נביא, גם מדבריו ניכר שידע שהם בלי יראת אלהים, כי לא אמר כי אמרתי אולי אין יראת אלהים, כמסופק בדבר, אבל החליט רק אין יראת אלהים, וזה אות שברור לו הדבר, ומלת רק למעט הכל, כמו רק בזדון יתן מצה, כלומר אין במקום זה יראת אלהים כלל, ולא יניחו מלעשות גם התועבה הגדולה במאד בעבור יראת אלהים, ולכן יראתי לומר אשתי היא, כי החומד אותה מלבד שלא ימנע מקחתה, גם יעליל עליו עלילות להרגו, שלא יצעק במדינה על החמס שנעשה לו, או יגלה הדבר למלך ויהרג עליה האיש שלקח אותה, וזהו והרגוני על דבר אשתי, וכמו שפרשנו בענין פרעה כשלקח את שרה, ולפרעה לא היה יכול לומר כן, כי יחרה בו אפו ויאמר לו למה תחשוב כזאת עלי ועל עמי, חלילה לנו מעשות זאת, אבל אבימלך שאמר לו האלהים בחלום כי אברהם נביא הוא, לכן לא מלאו לבו של אבימלך להכחיש דבריו, או להוכיחו עליהן, ועל כן החריש ולא ענה דבר, כי עתה ידע שבדין ובמשפט אמר לו השם הנך מת על האשה וגו׳, כי הוא יודע מחשבות לב, וגלוי לפניו שגם אם היה אברהם אומר שהיא אשתו היה לוקח אותה וגם היה לבסוף הורג את אברהם, ולטעם זה לא אמר לו השם גם אנכי ידעתי שבנקיון כפיך עשית זאת, וכמו שפרשנו למעלה, והנה אברהם פירש לו טעם דברי השם.

יראת אלהים. ענינה יראת רוממות האל, וכן כל יראת ה׳ ויראת אלהים שבכתבי הקדש, אבל יראת העונש המיועד מפי השם או מפי נביא תבא לפניה או מלאחריה אות מ״ם, כמו ויראת מאלהיך, ייראו מה׳ כל הארץ, כענין סמר מפחדך בשרי וממשפטיך יראתי, אבל יראת אלהים היא מאמונה בה׳ שהוא אל ורב ושליט ושופט וכיוצא, על זה כתוב אז תבין יראת ה׳, והמאמין כן עכ״פ לא יעשה התועבות הגדולות שהן חרפה וקלון, אבל שוכחי אלוה והכופרים בכבוד העליון לא ימנעו מלעשות הכל להשביע תאותם ורשעתם, ועל זה אמר שלפי שרק אין כאן יראת אלהים יודע שיעשו הנבלה הגדולה הזאת לגזול אשתו ולהרוג אותו למענה, כדרך הרצאת וגם ירשת.

(יב) **וגם** אמנה אחותי בת אבי היא. מקרא זה קשה בפרושו. רש״י ז״ל פי׳ בת אבי מותרת לבן נח, וא״ת והלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הם כבנים והרי היא בתו של תרח, וכן הוא אומר ללוט כי אנשים אחים אנחנו, אך לא בת אמי, הרן מאם אחרת היה, וא״ת אפילו א״כ גם אם היא בת אמו מותרת לו, ומה לנו אם הרן מאם אחרת, הוצרך לומר כן בעבור אבימלך שסבור שהיא אחותו בת אביו ממש, והיה צריך להטעותו כדי לאמת דבריו, כי זהו שפי׳ רש״י ז״ל וכדי לאמת דבריו השיבם כן, וכן פי׳ רשב״ם ז״ל. אבל קשה הדבר,

וכמו

וכמו שכתב רמב"ן ז"ל לא ידעתי טעם להתנצלות הזה, כי גם אם אמת הדבר שהיתה אחותו ואשתו, וברצותם באשה אמר להם אחותי היא להטעותם בדבר, כבר חטא בהם להביא עליהם חטאה גדולה, ואין חלוק והפרש כלל בין שהדבר אמת או שקר. ולדעתי יראה שכבר התנצל אברהם באמרו כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי, לא כמו שאמר רמב"ן שהוכיחו אבימלך מה ראית כי חטא או רשע שפחדת ועשית כן, כי אני לא נסיתי לקחת נשים מבעליהן, ואברהם ענה אני לא ידעתי אתכם אך חשבתי אולי אין יראת אלהים במקום הזה, כי רוב מקומות העולם אין בהם יראת אלהים, אלא כמו שפרשנו, שאברהם בדרך כבוד שאין יראת אלהים במקום זה, על כן לא נאמר אולי בכתוב, גם מלת רק לעד, גם שתיקת אבימלך ראיה שהדין עם אברהם, ואחר שהתנצל הוכיח עוד שלקיחתו את שרה שלא כדין הוא, כי אמנה אמת הדבר שאחותו היא, ואעפי"כ תהיה אשתו בהיותה לו אחות מן האב ולא מן האם, ולא יפה עשית שלקחת אותה טרם שאלתני אם היא ג"כ אשתי, וכן כתב רמב"ן ז"ל.

(יג) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קורא תועה, כמו ותלך ותתע, תעיתי כשה אובד, יתעו לבלי אוכל, מפי' רש"י ז"ל. ורשב"ם ז"ל אמר הגלני ממקומי שנאמר לך לך מארצך, וראב"ע ז"ל אמר הטעם שהוא נוסע ממקום למקום ולא ידע אנה ילך כמו והנה תועה בשדה, וזהו הנכון שכל הולך ואינו יודע המקום שילך שם נקרא תועה והוא כמו אובד, על כן צאן אובדות היו עמי רועיהם התעום, תעיתי כשה אובד, שאבוד מן העדר ואינו יודע אן ילך, ושב על מבית אבי, כי כשצוהו השם שילך מבית אביו, לא הודיעו המקום שילך לשם, כי אמר לו אל הארץ אשר אראך, והיה אברהם הולך כמו תועה, כי לא ידע אנה ילך לבוא אל הארץ שחפץ השם, והודיע לאבימלך כי לכתו מבית אביו היתה במצות אלהים, כי הוא צוה שילך ולא הודיעו אנה ילך, וזוהי התעיה שהתעהו, ובהיות שעל פי הדבור הלך ידע כי השם עמו להצילו ולשמרו, ועל כן אמרתי לה זה חסדך אשר תעשי עמדי, כי אני לא אוכל לעשות עמך חסד בענין זה, כי בין שאומר אשתי את או אחותי את הרשעים יגזלוך מידי, אבל את תוכל לעשות חסד עמדי, כי אני בסכנת מות, שאם נבוא אל מקום שאין בו יראת אלהים ויגזלו אותך ממני יהרגוני, ומזה אנצל אם תאמרי לי אחי הוא, שבהיותך ביד זרים אל תאמרי אגלה האמת שאני בעולת בעל להנצל מהטמאה, כי את לא תנצלי ואני אמות בעבור זה, אלא אמרי לי אחי הוא, שעל כל פנים אנחנו חייבים לעשות את שבידנו לתקן, והשם אשר התעני והלכתי על פי דבורו הוא יושיעך ויצילך מיד זרים, והנך רואה כי טובה היתה עצתי, כי הצלתי ממות נפשי, וה' עזרני שלא נטמאה אשתי, ולפי שהודיעו כי צאתו מבית אביו ולכתו ממקום למקום הכל על פי הדבור, ושאלהים קרובים אליו, ושעל כן בטח לבו באלהים שיציל את אשתו מיד כל הנוגע בה, ולא

יתן

יתן מכשול בזה להביא על אדם חטאה גדולה כזו. יפה תרגם אונקלוס ז"ל וסוי כד טעי עממיא בתר עובדי ידיהון, יתי קריב ה' לדחלתיה מבית אבא, שאין כונתו לפרש המלות, אבל גלה פשט המקרא שאין התעייה הזאת עונש כמו נאן אובדות היו עמי רועיהם התעום, אלא להפך שהתהלל אברהם כי האלהים נוהו כן לפי שבחר בו מכל בית אביו ומכל משפחות האדמה, שכלם עבדו אלהי נכר ואותו קרב לעבודתו, והוצרך להתהלל עתה בזה להתנצלותו, למה זוה על אשתו שתאמר אחי הוא, שסוף סוף היה אפשר שיחטיא עי"כ אדם כשר שישכב עמה, שלא היה עושה כן אילו ידע שהיא אשת איש, והוצרך להודיע שהיה בטוח בחסד עליון שיצילנה מעברה, ואילו נפלה ביד אדם הגון היה השם מודיע שישיבנה ולא היה מענישו, והעונש שבא אל אבימלך הוא בעבור שאין יראת אלהים במקום הזה, וגם בזדון היה גוזל אותה.

אל כל המקום אשר נבוא שמה, כבואנו טרם נכיר משפט הארץ ושריה, תאמרי אחי הוא, ובהיות דבר זה מדובר בינינו מעת נאתי מבית אבי, תדע כי לא עשינו כן פה בעבור שאתה ועבדיך חטאו לנו, גם לא להכשילכם חלילה, אבל להפך להציל אתכם לשפוך דם נקי, ואם עי"כ בשגגה יחמוד איש לקחתה, אין אשם עליו כי שגגה היא, גם השם ימלטנה מידו, כמו שאפרש בעז"ה.

(יד) ויקח אבימלך. הנה כל מה שדבר אברהם לאבימלך היתה תוכחת מגולה, כאשר ידבר איש אלהים, ואבימלך ידע בנפשו כי כנים דברי אברהם שאין בהם יראת אלהים, וראה עתה שמנהגי אברהם באמרו אחותי היא הכל בחכמה, כי אלהים קרובים אליו, על כן לא ענה דבר לחפות על כבודו, אבל לקח צאן ובקר ועבדים ושפחות ונתן אותם לאברהם להגדילו ולהעשירו, להעיד כי שר ונכבד הוא בעיניו, והיה זה כמו דורון לכפר פניו במנחה הזאת, וגם השיב לו את שרה אשתו.

(טו) ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב. הודיעו שקבל דברי אברהם ויודע כי ישרים הם, ושאיננו כועס עוד על מה שעשה, כי שואל ממנו שישב בארצו בכל מקום שייטב בעיניו, אם בעיר הממלכה, או באחד המקומות, ושאל יירא עוד ממנו ומאנשיו שיהרגוהו על דבר אשתו, כי נפל פחד אלהים עליהם, ויודעים כלם שהנוגע בו ובאשתו תבער בו חמת ה' ויאבד הוא וכל אשר לו, כי כשמוע אבימלך שהוא נביא וקרוב לאלהים היה חפץ מאד שישב בארצו, ויגן עליו ועל ממלכתו, וזה ענין ונברכו בך כל משפחות האדמה, וכמו שבארנו שם, ועל כן בטח לב אברהם בה' וגר בארץ הזאת ימים רבים.

(טז) ולשרה אמר. אחר שנכנע לפני אברהם, והודה כי ישרים דרכיו, חזר לדבר על לב שרה ולפייסה שלא תבוש בפני אנשי ביתה ולא בפני אנשי בית אבימלך והגבירה שלוקחה מאת המלך, כי יודעים כלם שלא נגע בה, ועל כן אמר הנה נתתי וגו', ולדעתי אין אלף כסף הללו שווי הצאן והבקר שזכר למעלה כמו שחשב רמב"ן ז"ל, ולא אלף כסף שנתן לאברהם בתחלה כשלקחה, כדרך שנא' בפרעה ולאברם

היטיב

היטיב בעבורה וגו׳, וזכרה עתה לדבר על לבה שהמתנה הזאת שנתן לאברהם תהיה לה כסות עינים לכל רואיה, שלא יאמרו מנהג הפקר נהג בה המלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה, זהו דעת רשב״ם ז״ל, אלא יראה שכשלקחה נוה שיתנו לה אלף כסף, ואולי קבע לה כן לחוק מדי חדש בחדש, ואמר לה עתה אותן אלף הכסף נתתי לאחיך, כלומר צויתי לתת לאחיך להיות לו לחוק, ובזה יוודע לכל שאיני נותן אותם בשכרך, כי לא לך אני נותן אותם, ולא בעבור שהוא איסך לפייסו על הקלון שמלא, כי יודעת את שלא נגעתי בך, אבל אתנם לכבודו בעבור שהוא נביא ואיש אלהים, וזהו שאמר לאחיך אפי׳ אינו בעלך.

הנה הוא לך כסות עינים. יראה שהיה הדבר הזה בפרסום, והיו שם אבימלך ואשתו הגבירה ועבדיו שקרא תחלה ואברהם ושרה, ועל כן אמר לה אינך צריכה להתבושש לפני אנשי ביתך ולפני גברתי המלכה ולפני עבדי ואנשי ממלכתי על שהיית אצלי, ושיסתכלו בך לגנאי לדבר עליך רעה, כי אחיך איש אלהים, והוא יודע כי לא נתנני אלהים לנגוע בך, וגם הוא יודע האמת שלא אמרת אחי הוא להעלים ממני שאת בעולת בעל, אבל במצות אחיך עשית כן, ולכן הוא לך כסות עינים, כמו מכסה על כל העינים הרואים אותך, שלא יראו בך לגנאי, וזהו לכל אשר אתך, והם כל בני ביתך, וכן את כל שאר הרואים והם אנשי ביתי ועבדי ואנשי ממלכתי, וכן ונוכחת, והיא הגבירה אשת אבימלך שעמדה נוכח פניה בחדר כדבר אבימלך דברים הללו, שאינך צריכה להכלם מפניה, כדרך הנשים הצרות השונאות הנשים היפות המתקרבות אל בעליהן המלך, כי גם היא יודעת שאין עליך אשמה, ושלא ברצונך קרה מה שקרה, ומלת ואת מוסבת אחרת עמה, וכאילו כתוב ואת כל ואת נוכחת, וכן דרך המקרא בכמה מקומות, ומלת נוכחת כמו שם ישר נוכח עמו, נוכח השלחן, ולנקבה יאמר נוכחת, ובסוף פסוק נקמץ כדין, כך נראה לי. אבל רש״י ורשב״ם ז״ל פירשו ונוכחת לשון ברור דבר שע״י המתנות הללו מתברר הדבר לכבודך, והנגינה המפסקת במלת אתך מכרעת פרושנו, שלדבריהם היתה ראויה להיות תחת מלת כל, ולפרושנו יפה הפסיק בין אנשי ביתה לבין אנשי משפחתו והגבירה, וראב״ע ז״ל אמר ונוכחת דברי משה שנתוכחה שרה מתוכחת אבימלך ולא אמרה עוד על אברהם אחי הוא, ואין טעם בפי׳ זה, כי הדין עם אברהם ושרה לאמר כן בהיותם בממלכה חטאה ומטעם שפרשנו, גם בעבור ארץ אבימלך מה יועיל ומאז נתפרסם שהיא אשתו. ואם המדקדים ז״ל אמרו ששורש המלה יכח והוא הנפעל כמו נודע נודעת, אין ראיה על זה, כי לא מצינו הנפעל רק כאן ועוד שם ישר נוכח עמו, ואולי שורש המלה נכח ולנקבה נוכחת, עוד כתב הראב״ע ז״ל והגאון אמר שהוא מן נוכח ואין דבריו נכוחים, ואין בידנו פירוש הגאון, ואם פירש כמו שפרשנו אפשר שדבריו טובים ונכוחים, גם אם שורש המלה יכח יש מקום לפרושנו, שעל המלכה אמר ונוכחת לרמוז לשרה שהאשה שתבוש ממנה, שהיא המלכה שתכעס עליה שרימתה את המלך

לאמר

לאמר לו אחי הוא, היא נוכחת, כי ברור לה שצדקה במעשיה, והתוכחה היתה כי פגעה בה מדת הדין. כמו שכתוב וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו, וכמו שאבאר בעז"ה, ואין הוכחה גדולה מזאת שהרה צדקה, אם בעבורה הוכתה במכה זו, על כן קראה ונוכחת, כי מכל הנשים שנענשו היתה היא לבדה עם המלך כשדבר הדברים האלה לשרה, ורמב"ן ז"ל אמר שעם כל זה לא נתפייסה שרה וזהו ונוכחת, שעוד התווכחה עמו בטענות לאמר שלא תמחול לו, ודבריו רחוקים.

(יז) ויתפלל אברהם אל האלהים. כמו שאמר השם ויתפלל בעדך וחיה, ואעפ"י שהשיב את שרה, חפץ השם שבתפלת אברהם ירפא, לגדל כבוד אברהם ולהראותו כי אהוב הוא לאלהיו, ועי"כ יגדל שמו בארץ וישמחו להושיבו בארצם, ויאמרו בעת צרה נושע בתפלתו, ועוד לגלות חסידותו של א"א ע"ה, שגם על המצערים אותו יחמול ויעתיר בעדם, וידע אבימלך שאין טינא בלב אברהם עליו ועל ביתו, גם ללמד שהמצער לחברו אינו נמחל לו עד שירצה את חברו.

ויתפלל שורש פלל על הדין והמשפט. כמו ופללו אלהים, כלו' יעשה בו משפט, וכן ונתן בפלילים, ועל התחנה והבקשה נכתב בהתפעל ופי' רד"ק ז"ל שיבקש ממנו שישפטנו ברחמיו ולא יפנה לרוב הרעות שעשה, כי המשפט הוא שיעזוב לו מעונותיו ולא יזכרם לו כלם, כמו שאמר הנביא יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני, וזה רחוק מטעם המלה שיהיה המתפלל מבקש משפט, ולדעתי לפי שהמתחנן יאמר אנא ה' חטאתי עויתי וכזאת וכזאת עשיתי, ונכון אני לפורענות, אבל סלח לי כגודל רחמיך וכיוצא בזה, הוא שופט את עצמו בדבריו ומחייב עצמו, וזהו ההתפעל שהוא על הפועל והפעול יחד.

וירפא אלהים את אבימלך וגו'. ממה שכתוב למעלה ואבימלך לא קרב אליה, גם ממה שאמר השם אליו על כן לא נתתיך לנגוע אליה, ידענו שהוכת במכאוב שלא יכול לנגוע אליה, והיה צריך לרפואה שלא ימות ממכה זו כאמרו והתפלל בעדך וחיה, אבל ממכת אשתו ואמהותיו לא נזכר למעלה דבר, וזכרו הכתוב עכשיו שגם הם היו מוכים במכאובות, והוצרך להתפלל גם עליהם, או בהתפללו על אבימלך נרפא הוא וכל ביתו האשה והאמהות, ואמרו וילדו איננו שהמליטו מיד, אלא שאחרי כן כאשר מלאו ימיהן ללדת הולידו, ובכתוב הסמוך יבאר הדבר, ושם יתפרש בעז"ה.

(יח) כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. אמר רמב"ן ז"ל אם לשון וילדו כפשוטו, ושב לאשתו ואמהותיו כי עצר ה' בעד רחמם, תמה הוא, כי נראה כי גם בלילה הראשון שלוקחה שרה לבית אבימלך ולא קרב אליה עדיין, בא אליו האלהים בחלום, ובבוקר השכים וקרא לעבדיו גם לאברהם, ומתי היה להם עוצר רחם, ואולי היה על פרקן ואחזום חבלי יולדה ולא יוכלו להוליד, ואולי איחר אברהם תפלתו ימים, ואלה התשובות אינן מיישבות הדעת, ואמר עוד שהנכון בעיניו כי מיום אשר נלקחה שרה לקה אבימלך באברי התשמיש ולא יוכל לשמש,

ואשתו

ואשתו ואמהותיו שהיו מעוברות עצר בעד רחמם ולא יכלו להמליט, כי עצירת רחם הוא שלא תהר, ועצירה בעד רחם היא שלא תלד, ועמדה שרה בביתו ימים, לא שב אבימלך מדרכו כי לא הבין, עד שבא אליו האלהים בחלום והודיעו, וגם תשובה זו לא תתכן, כי אין זכר בכתוב שעמדה בביתו ימים רבים, ויאמר עוד כי רש"י ז"ל פי' וילדו ואררוהו נפתחו נקביהם והוציאו והיא לידה שלהן, בעד כל רחם כנגד כל פתח, ואין זה נכון כי אם נאמר בוילדו שהוא יציאת חוץ, מלת רחם לא תבא על פתח אחר, ויפה טען ולמד זכות על אונקלוס שתרגם ואתרוחו, כמו שכתוב על ספרו. ולדעתי פשוטו של מקרא כך הוא, כי העצירה בעד הרחם היא שלא תלדנה, וכדברי הרמב"ן ז"ל, אבל לא שעצר בעדן כשעמדו על פרקן לילד, וכדרך אשה שתקשה בלדתה, כי מתי היה זה והכל היה בן לילה אחד, אלא שנלקו אבימלך ואשתו ואמהותיו במכות גדולות לא זכרן הכתוב, אבל נשמעים מאמרו וילדו כי עצור עצר וגו', שהוא נלקה באברי התשמיש, והן נלקו מכת רחם, שנדחקו כותלי הרחם זו לזו, והמעוברות אם לא נרפאו כשיגיע זמן כל אחת ללדת לא תוכלנה להמליט, מפני עוצר בעד הרחם, והן הרגישו כאב המכה וידעו שכבוא עד לדתנה ימותו מעוצר שבעד רחמם, וזהו שאמר וירפא אלהים וגו' וילדו, שכלם לא יכלו להוליד, הוא לפי שנלקה באברי התשמיש, ולא הוצרך להתפרש כי מפורש למעלה על כן לא נתתיך לנגוע אליה, והן נרפאו ג"כ וכל אחת מן ההרות כמלאת ימיה ללדת ילדו, והאחרות יכלו לקבל הריון ולהוליד, ולפי שלא רמז עדיין שנלקו, הוצרך לפרש כי עצור עצר וגו', שכלן נלקו במכה שעצרה בעד רחמן שתמנע מהן ההמלטה כמלאת ימיהן, וכן לדעתי היה, כונת אונקלוס ז"ל שתרגם על וילדו ואתרוחו, שאין זה פתרון המלה, אלא פרושה שלא ילדו מיד כנראה ממשמעות המלה, אלא שהרפואה היתה שרות רחם כל אחת כמו שהיה בתחלה, וילדו על ידי כן כשהגיע זמנן ללדת, וזהו שתרגם עוד אחרי מיחד אחיד ה' כל פתח ולדא לבית אבימלך, כלומר שהיה צריך להרחב, לפי שהכה אותם בעצירת הרחם שקמט והתקצר ע"י מכה שלא היה אפשר למלט מתוכן הולד כשיבוא העת ללדת, זהו פשוטו של דבר.

על דבר שרה אשת אברהם, בעבור לקיחת הצדקת שרה, אשת איש האלהים אברהם, שלמען כבודו וכבודה היתה בם יד ה', וכמו שבארנו בפרשת לך לך.

פרשה כ"א.

(א) וה' פקד את שרה כאשר אמר. בהריון, כאשר דבר בלידה, ואין פקידה אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד, כגון פקד יפקד אלהים אתכם, פקד פקדתי אתכם, ויפקוד שמשון את אשתו בגדי עזים,

אף

אף כאן וה' זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר, וכן הלשון בכל העקרות היולדות, ברחל ויזכור אלהים את רחל, בחנה ויזכרה אלהים, וכך אמרו פקדונות הרי הן כזכרונות, דברי רמב"ן ז"ל. וזה כשטת רד"ק ז"ל בשרשים שאמר שכל פקידה ענין זכירה והשגחה על הנפקד, ואין הכתוב מתפרש בדבריו, כי מה טעם לכפול כאשר אמר כאשר דבר והכל אחד, אבל לדעתי יבדל לשון זכירה מלשון פקידה, כי הזכירה הסמוכה אל השם תורנו כי בא מועד שיזכור מעשה האיש לשפוט עליו ולהשיב לו גמול, שכל זמן שיש ארך אפים נדמה כביכול כשוכח מעשה הרשעים, וכל זמן הנסיון נדמה כשוכח מעשה הצדיק, ולכן כבוא יום משפט וגמול יקרא זכירה, ובארנוהו בפרשת נח, ואין צורך להזכיר אללו פעולת הזכירה בפרט, כמו זכרתי לך חסד נעוריך וגו' ואחרי קדש ישראל לה' וגו', וזה כלל להודיע שהזכירה תהיה לטובה, וכן וזכרתי את בריתי יעקב וגו' והארץ אזכור, ולא נזכר מה יגזה כשיזכור אותם, אבל ידענו שיבא מועד שיזכור כל אלה לטובה, וכן כלם, אבל לשון פקידה הוא על הדבר שיגזה במשפטו מה שיגיע לאיש בעבור זכותו או בעבור רשעתו, כמו ואלהים פקוד יפקוד אתכם, ופי' והעלה אתכם מן הארץ הזאת, וזוהי הפקידה שפקד אותם אלהים, שינחלו את ארץ כנען, וכן פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי וגו', כלומר גזיתי עליכם ועל העשוי לכם, ופירש מה גזה ואומר אעלה אתכם מעני מצרים, כלומר על העשוי פקד שיגאל אותם מענים, ואותם פקד שיבואו ויירשו את ארץ כנען, וכן ויפקד שמשון את אשתו, ופי' בגדי עזים שהסכים לתת גדי עזים, וכן ואת אחיך תפקוד, ופי' לשלום, כלומר תגזה להם שלומי, וכל פקידה כמו גזוי שיפקוד עליו דבר, או יפקדהו לדבר, וכן כלם, ולכן לא נאמר כאן וה' זכר את שרה, שכבר כתוב בפרשת המילה שבא זכרונה לפניו, אבל הודיע הדבר שפקד עליה, והוא הדבר שאמר לאברהם אבל שרה אשתך ילדת לך בן, וכמו שיפרש הפסוק השני, ולפי שאי אפשר לפקידה שיפקור טוב או רע על איש קודם שישפטנו אלהים שהיא הזכירה, יפה אמרו פקדונות הן כזכרונות, שכל נפקד נזכר תחלה.

ויעש ה' לשרה כאשר דבר. כבר בארנו למעלה שלשון דבור הרחבת דברים ופרושם בטעמם, ותחלה אמר השם לאברהם סתם וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן, וכשנפל אברהם על פניו, דבר אתו אלהים ופירש לו שלא יאריך הדבר, ואמר למועד הזה בשנה האחרת, וחזר להבטיחו במראה אלוני ממרא למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן, שלא תקשה בלדתה ושלא תצטער כמבכירה וזקנה, כי כרגע תמליט בן, כי השם יעזרנה, ועל זה אמר כאן ויעש ה' לשרה כאשר דבר, שמלא דבר קדשו וברגע המועד ילדה בלי צער.

(ב) ותהר ותלד שרה. זכר גם ההריון שהיה דומה ללידה, הכל בלי צער.

לזקניו שלא היה בכחו עוד להוליד. וזהו מלת לזקניו, והשם חדש לו נעוריו ונתן לו כח להוליד, ונשאר לו הכח והוליד מקטורה

עוד בנים רבים, שלא נאמר כי אברהם טעה בעצמו כשאמר הלבן מאה שנה יולד, ושמתחלה נולד חזק שיעמוד בכחו שנים רבות, אלא שהיה באמת זקן וחדל כח, וזהו לזקניו.

למועד אשר דבר אתו אלהים. זהו פי' של ויעש ה' לשרה כאשר דבר, והוא מועד שרמז עליו השם כשצוהו על המילה, ועליו אמר למועד אשוב אליך, וזהו המועד שנזכר כאן, ואין פי' ראב"ע ז"ל נכון.

(ג) **ויקרא** אברהם. יגיד הכתוב שאברהם קרא את שם בנו הנולד לו, להיות יורש ביתו וברכתו, אשר ילדה לו שרה גברת ביתו, יצחק לשון צחוק, ואע"פ שכפי הנראה אין ערך השם למעלת הנולד, הנה קראו כן בעבור שנצטוה על זה בנבואה, שנאמר וקראת את שמו יצחק, ומה שאמר בסמוך כאשר צוה אותו אלהים שב על המילה ועל קריאת השם, שעל שתיהן נצטוה.

(ד) וימל אברהם. הוא עצמו קיים המצוה בבנו בן שמונת ימים, אבל שמו קרא ביום הולדו, לפי שכן נאמר לו אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, והתחייב שיקראנו כן בהולדו, וזה הטעם פי' הר"ן ז"ל ונכון הוא.

(ה) **ואברהם** בן מאת שנה. להגיד שנתקיים דבר השם שאמר לו למועד הזה בשנה האחרת, ובעת הדבור היה בן צ"ט שנה, ולמעלה אמר למועד אשר דבר אותו אלהים, וזהו היום והרגע שבו היה הדבור, ואפשר שיהיה אחר כמה שנים, על כן פירש שהיה בן מאת שנה.

(ו) **ותאמר** שרה. אחר שהשלים מעשה אברהם שעשה כאשר צוהו אלהים בקריאת השם ובמילה, סיפר שאמרה שרה צחוק עשה לי אלהים, ולכבוד השם אמרה כן שהפליא לעשות עמה חסד לא האמינו ולא עלה על לב שניהם, כי מלבד פלא לידת בן למאה ולתשעים, גם הניקה בנים שרה, וכמו שאפרש בעז"ה, ולמה קראת אתה שמו יצחק, לי נאה לקרות שמו כן, כי לי עשה אלהים צחוק, שעשה לי חסד שיצחק על כל השומע, וגם בעיני אברהם אהיה לצחוק.

(ז) **ותאמר** מי מלל לאברהם. זהו פי' צחוק עשה לי אלהים, עכשיו אני רואה דבר לא עלה על לבי שיהיה כן, וגם אברהם שהוגד לו מפי השם שאלד לו בן, לא האמין שאניק אני את הילד, כי לידתו היתה על פי הדבור שיתן לו זרע ממני שיירשנו, אבל אמרתי אחר שיולד אשוב לזקנותי, ואקרא לו מינקת שתניקהו, כי מה צורך שאיניקהו בעצמי, ומאין חלב בשדי הזקנה, וזהו שאמרה מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה כי ילדתי בן לזקוניו, ומלת כי כמו אעפ"י, כלומר אעפ"י שילדתי בן לזקוניו כאשר דבר אליו אלהים, מי מלל אליו ששרה תניק בנים, הוא לא האמין כן.

מי מלל. לא אמרה מי דבר, לדעתי זה ההבדל שביניהן, דבור ואמירה הם דברים כהוגן שיאמר או ידבר כדרך בן דעת, אבל מלל גם על המגזם והומר דברים רחוקים משקול דעת כל אדם, והשם מלה וברבוי מלין, והן תיבות כמוציא מפיו מלין בלי טעם, כמו מי זה

מעלים עלה במלין בלי דעת, והוצאת מפיך מלין, ומדרך המדברים לריעיהם לגזם, ויברכוהו בדברים ובברכות הרחוקים מהשיגם, אבל מי מבני אדם מלל לאברהם בדרך גוזמא ואמר היניקה בנים שרה, זה לא עלה על לב איש, ולפי שכל מה שנגזם במעשה השם יותר הוא באמת, כי גדלו מעשיו על כל מחשבת חושב, אמר המשורר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, כלומר כשיהללוהו בכל המלין שיגזם ויגדיל בהן, האם ישמיע כל תהלתו, כי אין לנו די מלין לבוא עד תכונתו.

בנים מהו בנים לשון רבים. ביום המשתה הביאו השרות בניהן עמהן, שהיו אומרות לא ילדה שרה, אלא אסופי הביאו מן השוק, והיניקה אותם, לשון רש"י ממדרש ב"ר. ולפי הפשט יראה לי שנגזר עליה חסד השם, שהיה החלב מתרבה בדדיה הרבה מצורך הנקת הילד, והוצרכו להביא בנים רבים להניק מחלבה שיתמעט ולא תסתכן, והיה פלא גדול שזקנה בת תשעים שנה תצטרך להניק בנים שלא תצטער ברוב החלב שבדדיה, וזהו פי' כל השומע יצחק לי, האמות השומעות שמבקשין מהם בניהם שישלחום לבית שרה שתיניקם יצחקו עליה, והשם עשה כן לסימן כי באה ברכה לרגלו, ושיתברכו בו גויי הארץ, כך נראה בעיני פי' המקראות הללו. אבל רש"י פי' מי מלל לשון שבח וחשיבות הוא, ראו מי הוא וכמה הוא גדול ושומר הבטחתו מבטיח ועושה. ורמב"ן ז"ל השיב שלא מצינו מלת מי בערך כזה למעלה וכבוד רק לבזיון מי אבימלך ומי שכם מי דוד ומי בן ישי, ויפה שאל, ואל תטעה לתשובת רי"א ז"ל שהרבה מצינו לכבוד ושכח בהם הרב ז"ל, כי לא דקדק בדבריו שאמר בערך כזה שהוא מי הוא וכמה הוא גדול, ולא שכח הרב גם אחד, כי הכתובים שזכר רי"א ודומיהן הן לבד על דרך השאלה. ורמב"ן ז"ל פי' מלל מי בכל השומעים שאמר לאברהם בתחלה תיניק בנים שרה, אין בעולם שיאמר אליו כן אפילו לנחמו, כי לא עלה זה על לב איש מעולם, ולא ידעתי מה חדשה בזה, והיא עצמה כששמעה הבשורה אמרה האף אמנם אלד, כל שכן שלא יחשוב כן אדם אחר, ומה שפירשנו נאות כפי הפשט.

(ח) ויגדל הילד ויגמל. כתוב ויגדל הילד שלא נדמה לפי שנולד מזקן וזקנה היה חלש בגופו, אבל גדל בגופו, ויגדל מהניק משדי אמו, כי הילד הבריא כשאין לו צורך עוד אל החלב יחפוץ לאכול הדגן והזרעונים, ואז ימנעו ממנו ההנקה, וזהו לשון ויגמל שנופל על שלמות הדבר שאינו צריך עוד לתקון, וכן גמולי מחלב, שהן שלמים ובריאים ואין צריכין לחלב, וכן ויגמול שקדים, שהיה שלם להוציא הפרי, וכן כל גמול שבמקרא המצאת דבר עד שעומד על שלמותו שיגיע לפועל, הן לטוב הן לרע, וזהו גומל נפשו איש חסד, שמוציא כחות נפשו אל הפועל לעשות פרי כשרון המעשים, ובפי' ועל גמילות חסדים רמזנו על זה.

ויעש אברהם משתה גדול. אעפ"י שקודם לכן החל הילד להיות נפרש מעט מעט מן השדים כדרך התינוקות, הנה ביום שנפרש מהן בהחלט, ושגזרו שלא יניק עוד עשה משתה גדול, וביום המולו לא עשה,

ואנחנו

ואנחנו נוהגין לעשות סעודת מילה לשמחת המצוה, ואמר ר"ן ז"ל שבעוד התינוק יונק הוא מעותד לסכנות, על כן עשה משתה ביום הגמל, וטעמו נכון ומסכים עם הוראת מלת ויגמל, שהיה נשלם בחוזק אבריו, גם רשב"ם ז"ל אמר שעשה משתה כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקרבנות עמו, ורי"א ז"ל אמר שעשה משתה על הנס שגדל מחלב שרה שהיה מעט ודק כדרך הזקנות, ועל הלידה לא עשה משתה לפי שהבטיחו עליו, ואין דבריו נכונים כמו שפרשנו על הניקה בנים שרה, ועוד וכי בעבור שהבטיחו על הלידה לא יודה לה' חסדו אחר שראהו בעיניו, ועיקר כדברי ר"ן ז"ל, ויראה שבהמולו עשה ג"כ משתה, אבל בהגמל עשה משתה גדול, לפי שאין איש שיקרא על שמחת משתה מילתו, כי עמו לבדו נכרת הברית, ובשמחתו לא יתערב זר, מה שאין כן משתה הגמלו מן החלב, בטעם זה יש חלק לכל גויי הארץ, וקרא למשתה זו כל גדולי הדור, להגיד נפלאות השם לבני אדם, ולהודיע בעמים עלילותיו, שראו בן יקיר בריא וחזק נולד מאם אחרי בלותה, ומאב בזקוניו, ויונק משדים צומקים בימי ילדותו, ואעפי"כ היה תפארת בנים במראה ובקומה, וא"כ ע"י המשתה הגדול הזה היה פרסום אלהותו ית', שאמרו כלם ברוך ה' אלהי אברהם לעולם, ומטעם זה נכתב בתורה שעשה משתה גדול ביום הגמל את יצחק, כי המשתה שעשה ביום מילתו היה קטן, כי נעשה לבני ביתו לבד שחתם אות קדש בבשרם, על כן דורשי רשומות יפה אמרו הגמל ה"א גימ"ל עמד לסעודת ברית.

(ט) ותרא שרה את בן הגר המצרית. דברי המפרשים ז"ל ידועים, כי רש"י ז"ל הלך בדרך המדרש ותרגם מצחק לשון ע"ז ולשון ג"ע ולשון ש"ד, ומריב על הירושה עם יצחק, ורא"בע ז"ל אמר שכן מנהג כל נער, ותקנא בו שרה בעבור היותו גדול מבנה, ואין נחת בפי' זה, אבל רמב"ן ז"ל אמר שהיה זה ביום הגמל את יצחק, וראתה אותו מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול, ואמרה שרה עבד הוא ומלעיג על אדוניו חייב הוא למות, לכך כתוב את בן הגר המצרית, ולא אמר את ישמעאל מצחק, וכן גרש את האמה הזאת, אלא שאינה רוצה רק שיגרש אותו ולא יירש בנכסי אברהם עם בנה יצחק שהוא בן הגבירה, ואמרה שיגרש גם אמו, כי לא יוכל הנער לעזוב את אמו ועזב את אמו ומת, ואין דעתי נוחה מדבריו, ואומר אני שלא היה צריך לומר ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו', אלא ויצחק ישמעאל ותאמר שרה גרש וגו', והיינו שומעים שראתה או ששמעה אותו מצחק, וכל מקום שנזכר ראייה שלא צורך איננה ראיית עין אלא ראיית הלב והשכל, וכן כאן כאשר היה ישמעאל מצחק, ראתה שרה בשכלה שלא מדעת עצמו עשה זאת, כי היה בעת ההיא בן שבע עשרה שנה, וכל השנים הללו שהיה בבית אביו הלך בדרך טובים, ולא היה להם מרת רוח ממנו, וחלילה לאמנו שרה שתקנא בבניו, אבל הגר נתקנאה ביצחק ובשרה, לפי שעשה אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק, והיו שם גדולי הדור הקרואים אל המשתה, וכלם שמחים ומברכים את

אברהם ושרה שזכו לבן הזה, ובהגמל בנה ישמעאל לא נעשה כן, ובקנאתה הסתה את ישמעאל שיצחק, ולמדה אותו מה יעשה ומה ידבר דברי לעג וללצון להפוך השמחה והגילה לצחוק ולהוללות, כי הכתוב לא פי' את הדברים שדבר ואת המעשים שעשה, והבינה שרה כי הגר נתנה הדברים בפיו, וזהו שאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית, ולא ישמעאל לרמוז כי לא ישמעאל העושה, אלא בעבור שהוא בן הגר המצרית, ואמו גרמה לו שלמדתו לצחק, והוסיף אשר ילדה לאברהם, שלא היה בן אחר שילדה אחרי כן מאיש אחר, אלא הבן שילדה לאברהם, ונדע שהיה ישמעאל, ועוד רומז טעם קנאתה על המשתה והשמחה, לפי שגם היא ילדה בן לאברהם, ולא היתה בהגמלו שמחה כזאת.

(י) ותאמר לאברהם. כשראתה שרה כי הגר בקנאתה הסתה את ישמעאל לעשות זאת, ידעה שאם תניח אותה בביתה מרה תהיה באחרונה, כי מי יעמוד לפני קנאה, ומרעה אל רעה תבוא, ואין טוב כי אם שיגרשנה מביתו, על כן אמרה לאברהם גרש את האמה הזאת ואת בנה, הקדים גרוש האמה שהוא העיקר, כי לולי קנאת האם לא היה הבן מצחק, אבל גם את בנה יגרש עמה, והנה קראתו בנה, והוא בן אברהם, הודיעה בזה שלא יחשב לבן אברהם, ולא יתיחסו בניו על שם אברהם, וכמו שיתבאר.

כי לא יירש וגו'. על גרוש האם לא נתנה טעם, לפי שהודיעה לאברהם מה עשתה, ושאם תשאר עוד בבית יתחרט על רחמיו שרחם עליה, אבל על גרוש הבן אמרה, על כן בקשתי ממך שתגרשהו גם הוא, לפי שאין לו חלק ונחלה בכל אשר לך, כי לא יירש עם בני חלק בנחלתך כלל. והנה כבר אמר השם לאברהם בנבואה ואת בריתי אקים יצחק אשר תלד לך שרה וגו', ולא נתחדש עתה לאברהם דבר שלא ידע, אלא שהדבור היה שאעפ"י שאין ישמעאל נכלל בברית ההבטחות שפרשנו בפרשת המילה, שהן כלם נחלת שדי ממרומים וענינים קדושים, מ"מ יהיה חלקו עם אחיו במטלטלין וקרקעות והטובות שהן תחת השמש, ואם אמר לו במראה ברית בין הבתרים כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, ולא אמר לו אשר יצאו ממעיך, חשב אברהם שענינו על כל אחד שיצא ממעיו, והודיעו עתה שרה שאין הדבר כן, שאינו נחשב לבנו כלל לענין הירושה, כי אם בן האמה, וכמו שאין לו חלק בברית, כן אין לו חלק בכל אשר ימצא לו, לא כדרך בני אב אחד שחולקין בנכסי אביהם, ולכן כפלה בלשון עם בני עם יצחק, כי שם יצחק מורה על ההבטחות הכלולות בברית, שעל כן צוהו שיקרא שמו יצחק, וכמו שבארנו שם, ומלת בני מורה שלא ישוה עמו בתורת בן היורש בנכסי אביו, כי הבן הנולד ממני הגבירה נקרא בנך, לא בן האמה.

(יא) וירע הדבר מאד בעיני אבריהם על אודות בנו. יגיד כי התרצה אברהם בדברי שרה שאמרה על האמה, אעפ"י שכפי מחשבתו אין לדאוג מהגר, ואם עשתה זאת הפעם, כשיוכיחנה לא תוסיף עוד לעשות כזאת, בכל זאת לא הרע בעיניו כל כך מה שאמרה שרה, כי

ראה גם הוא אולי לא טוב יהיה אם יניחנה בביתו, אבל היה רע בעיניו מאד מה שאמרה לו על אודות בנו, כי הוא אהבו ונחשב לו לבן, ואיננו אשם על הצחוק, כי שרה עצמה אמרה שעשה על פי אמו, והיא אמרה שהוא בן האמה ולא יחשב כבנו כלל, וחשב אברהם ששרה בשנאתה את האם והבן, היא יועצתו לעשות זאת, והיה רע בעיניו המעשה מאד, כי איך יגרש בנו מעל פניו, ולא חטא לו מקדם, וגם תמה על שרה שתגדל כל כך שנאתה על בנו שתסכים על הרעה הזאת.

(י) ויאמר אלהים אל אברהם. במראה הנבואה בחלום הלילה, וזהו שכתוב אחריו וישכם אברהם בבקר.

אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך. גם השם רמז לו שלא יחשב לו כבן, על כן לא אמר על בנך ועל אמתך, אלא על הנער.

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. לא אמר אשר אמרה אליך שרה, אלא אשר תאמר, כי על מה שאמרה כבר שיגרש אותה ובנה, כבר אמר אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך, שענינו הדבר שנראה בעיניך רע איננו רע אלא בדרך הצדק הטוב והישר, והוסיף כל אשר תאמר אליך עוד בנדון זה שמע בקולה, וכשתשלחם אל תעניק אותם מגרנך ומיקבך כאשר לבך חפץ לעשות, אלא שאל את פיה, וכל אשר תאמר לך תעשה, אל תסור מדבריה ימין ושמאל, ויראה שעל כן בענין זה נגלה לשרה האמת יותר מאברהם, לפי שבצדקתה נתנה שפחתה בחיק בעלה להבנות ממנה, והיתה מגדלתם בביתה ומטיבה עמהם שנים רבות, ולא התקנאה בהם, ועתה שברך השם גם אותה, הרעה מאד שקנאה בגברתה הטובה ממנה מאד, ושלחה את בנה לצחק ביום שמחתה, ע"כ גזר השם ששרה תשפוט את משפטה ואת משפט בנה.

כי ביצחק יקרא לך זרע. פי' רשב"ם ז"ל בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען כדכתיב כי גר יהיה זרעך וגו' על יצחק הבטחתיך, ואיני מבין זה, כי אברהם ידע זאת, שאמר לו בפירוש ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד וגו', ולדעתי פרושו כמו הוא אבי מואב עד היום, הוא אבי בני עמון, וכמו שאמרנו שמהם התחלת יחש האומה, לא מלוט אביהם, וכן אברהם התחלת יחש האומה, וכלם נקראים זרע אברהם, לא תרח ולא נחור, כמו שכתוב זרע אברהם אוהבי, לזרע אברהם אוהבך, והזרע שנקרא על אביהם אברהם יצא מיצחק לא מישמעאל, כי הבנים שיוליד לא יתיחסו לאברהם, ולא יקרא אברהם אבי הישמעאלים, ולכן בכל המקרא נקראו בני ישמעאל, ואינן מיוחסים גם במקום אחד לזרע אברהם וזהו כי ביצחק יקרא לך זרע, ולפי שאינך אב להם, והבנים אשר יוליד לא יקראו זרעך, לא יירש עם יצחק כלום, ועל כן יפה אמרה שרה בן האמה, וכמו שיכנהו השם עצמו בסמוך.

(יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא. שמא תאמר אם לא יירש כלום מה יהיה סופו, ואיך אראה הבן אשר ילדתי ברעה ולא תחמול נפשי עליו, לזה הודיעו שעל כל פנים רק ביצחק יקרא לו זרע, וישמעאל לא יקרא זרעו, אלא בן האמה, אולם בזכותך לגוי

בפני

בפני עצמו אשימנו, והבנים אשר יולדו לו יהיה הוא אביהם לא אתה, וזהו לגוי אשימנו כדרך מואב ועשו שנעשו לגוים, והם ראשיהם שיתיחסו אליהם, וכן יהיה בן האמה ראש לאומתו, והטובה הזאת אעשה לו בגללך, כי זרעך הוא שיצא מחלציך, על כן אברכהו וארבהו. והנה הגיד לו חדשות, כי בפרשת המילה כבר אמר לו ולישמעאל שמעתיך הנה וגו' עד ונתתיו לגוי גדול, וסבור היה אברהם ששמו יקרא עליו ועל זרעו, כמו בני יעקב שהם קהל גוים, וכלם על שם אברהם יקראו זרע אברהם, וכן יהיו בני ישמעאל, ועתה הודיע שלא יקראו זרעו, אבל ישימנו לגוי בפני עצמו, כך נראה בעיני. והתבונן כי כל אלה האומות שיצאו מאבותינו הקרובים לנו ביותר, ולא נקרא שם אבותם עליהם, היו מאז ועד ימי גלותנו לאויבים לנו, ושמחו בצרותינו, כמו עמון ומואב אדום וישמעאל, כמו שתמצא בספרי הנבואה שהיו תמיד נלחמים עם ישראל, ומחשבות השם עמקו מאד.

(יד) **וישכם** אברהם בבקר. להודיע צדקת אברהם, שכששמע מפי השם שיעשה כדבר שרה, לא רחם עוד על שלוחי בנו, והשכים בזריזות למלאות מצות השם.

ויקח לחם וחמת מים. לצורך חייהם, ולא נזכר שנתן לה כסף וזהב ומתנות, אולי צותה כן שרה, והשם אמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, גם לא שלח אתה אחד מנעריו להורות לה הדרך מטעם שאמרנו. ויאמר ראב"ע ז"ל רבים יתמהו מאברהם איך גרש בנו וגם שלח בן עם אמו ריקם, ואיה נדבת לבו, והתימה מאלה שיתמהו, כי אברהם עשה ככל אשר צוהו ה' ואילו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה לא שמר מצות השם, ויפה דבר.

שם על שכמה. לפי שלא אמר ויקח לחם וחמת מים וישם על שכם הגר ואת הילד וישלחה, גם לא אמר וישם על שכמה, אחשוב שמלת שם ואילך איננו שב על אברהם, אלא אברהם לקח הלחם והמים ויתן אל הגר, ואחד מהנערים שם הלחם והמים על שכמה, והביא את הילד ואמר לה במצות אדוניו שתלך היא והילד מביתו, וזהו וישלחה, כי יהיה זה כאב לאברהם שהוא עצמו יעשה זאת, ושיצוה בפיו את אשתו ובנו שילכו מביתו, ומלת שם על המשים שלא נזכר. וראב"ע ז"ל אמר שאברהם שם על שכמה הלחם והמים ואמר לה קחי את בנך וישלחה, ואין דבריו נראין לי.

הילד יקרא כן גם הגדול בשנים. כמו הילד איננו, והיה בן י"ז שנה, אחד עשר ילדיו, ונקרא כן בעבור חביבותו על מולידו, שסוף סוף אברהם הולידו.

ותלך ותתע במדבר באר שבע. מקום צמאון אין מים, ולא ידעה את הדרך לבוא אל מלון או עיר, ותעתה הנה והנה, ועי"כ כלו המים מן החמת, ואילו הלכה בדרך ישר, היתה מגעת למקום מים טרם יכלו מי החמת, כי אברהם נתן לה מים שיספיקו לה עד מקום מושב.

(טו) **ויכלו** המים מן החמת. ובא הילד לכלל צמאון וחלה מטורח

הדרך

הדרך באין מים ולא יוכל ללכת, והיא השכיבה אותו בחיקה או לקחתו על זרועותיה, והלכה עמו לבקש מים, וכשראתה כי גדל כאבו לא יכלה עוד שאתו מהגבורת רחמיה עליו כמפורש בסמוך, ואז השליכה אותו תחת אחד השיחים שבמדבר.

(טז) **ותשב** לה מנגד. נגד הוא לעומת ונוכח לו, ומנגד להפך שהרחיקה ממנו שלא תראנו.

הרחק כמטחוי קשת. לא שהרחיקה מאד, כי בדעתה אחר לאת נפשו תשוב אליו לקברו, רק לא רצתה לראות אותו, והרחיקה ממנו כמטחוי קשת, ועל מלת מטחוי כתב ראב"ע ז"ל בדד ישב וטעמו ידוע כהשלכת החץ, אבל רש"י ז"ל אמר כשתי טיחות, והוא לשון יריית חץ כלשון משנה שהטיח באשתו על שם שהזרע יורה כחץ, ומשפט הוי"ו ליכנס לכאן כמו בחגוי הסלע מגזרת לחגא ומגזרת יחוגו וינועו כשכור, וכן קצוי ארץ מגזרת קצה, ונראין דבריו.

ותשב מנגד. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק. מפי' רש"י ז"ל. כי ממרחק מטחוי קשת היתה יכולה להסתכל בו, וכשראתה שגברה המחלה עוד התרחקה יותר במקום שלא תוכל לראותו עוד, או במקום שישבה שמעה צעקתו, ועל כן התרחקה יותר, ותשא קולה ותבך עליו.

(יז) **וישמע** אלהים את קול הנער, לא קול בכיית הגר, כי היא אשמה כמו שפרשנו, והנער נקי כי לפנים לא המר רוח אביו, ובמקרא זה יקראהו נער בעבור שבא על וישמע אלהים, ובעיני השם לא נחשב לתולדת אברהם.

ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים. הפעם הזאת קרא מלאך קול מן השמים, ולא נראה אליה כבן אדם לדבר אתה כמו שקרה לה בברחה מבית אברהם, כדי שלא תטיל ספק בדבריו, ותדע שכן הסכימו מן השמים, כי לדעתי ספור מעשה זה ושקרה כן היה לצורך, כי מה צורך היה שירפא הנער, ושידבר אליה מלאך מן השמים, אם לא היתה תועה בדרך היו המים מספיקים לרוות צמאונו עד בואה לעיר או לשדה, והיה השם עמו שיגדל ויצליח מבלי הגיד לה שכן יהיה, אבל הוצרך לכל זה לכבוד אברהם ושרה, כי גרש אותה ואת בנה מביתו, שנראה אכזריות גדולה, וחשבה הגר כי שרה עשתה זאת בשנאתה אותה ואת בנה, ושמתקנאת בהם, והטתה לב אברהם לעשות רצונה, ושהם חוטאים לה' מאד במעשה זה, וכה תדבר גם אל ישמעאל ותיטע בלבו שנאת עולם על אביו אברהם ועל שרה ויצחק אחיו, ולכל המקום אשר תבא שם תגלה חרפת אברהם ושרה, ותתן בהם דופי, על כן סבב השם שתתע במדבר ושיכלו המים מן החמת, ותמר רוחה בצרתה ובצרת בנה שיגיע עד שערי מות, ותבכה ותצעק אל השמים גם היא גם בנה, ושיענה מלאך מן השמים ויגיד לה כי צדקו אברהם ושרה, ושמאתו ית' יצאו הדברים, ולכן אין עונש עליהם בעבור מה שעשו, ותדע הגר כי בחטאתה בא אליה כל זאת, ושאברהם ושרה נקיים, וידע ישמעאל כי אם אביו אהבו, הוצרך לעשות מה שעשה על

פי

פי הדבור, ולא ישנאהו בעבור זה, גם לא ישנא את אחיו יצחק, ולא יערער עמו על הירושה, באשר דבר ה' הוא, ומי יאמר לו מה תעשה, וראיה לכל זה שלא מצינו שהתגרה ישמעאל עם אביו או עם אחיו, לא בחיי אביו, גם לא אחרי מותו, אבל נהג עמהם אהבה ואחוה, שהרי במות אביו כתוב ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו וגו', ולכן בא הקול מן השמים, שתתן אל לבה שמאת ה' יצא הדבר.

מה לך הגר. בפעם הראשון אמר לה המלאך הגר שפחת שרי, וכאן אמר הגר סתם, כי שם הוכיחה על שהקלה בכבוד שרה, וכאילו היא גברת כמוה, על כן אמר לה שפחת שרי, שעודה שפחתה כמו לפנים, וכאן הודיעה שהיא מגורשת מבית אדוניה, ואין לה ולבנה עוד עוד דבר עמו ועם ביתו, על כן קראה בשמה, שאיננה עוד שפחת שרה, כי לא תשוב לביתה עוד, ולא ששאל מה קרה לך שאת בוכה לפני, כי לא המתין לשמוע מה תענהו, והיה לו לומר מיד אל תיראי הגר, אבל ענין המאמר מה לך הגר לבכות ולהתעסק בעזרת הנער, אין לך צורך לזה, כי אנכי מגן בעדו.

אל תיראי. אל תחשוב שאחרי הפרדך מבית אברהם סר צלי מעל בנך, ומלאיהו צרות רבות ורעות.

כי שמע אלהים את קול הנער. לא שמעתי את קולך, ועל החמס שצעקת אלי לא אענך, כי אברהם ושרה נקיים, וממני יצאו הדברים, אבל שמעתי את קול הנעד, בעבור היותו זרע אברהם.

באשר הוא שם. פי' רשב"ם ז"ל לפי שלא היתה רואה אותו, שהרי נתרחקה מאותו המקום, הוצרך לומר במקום אשר הוא שם נתן לו את המים, ולפירושו למה לא אמר אל תירא כי אראך מים באשר הוא שם, ואין ענין לשמיעת קול עם באשר הוא שם, ורש"י ז"ל פי' בדרך מדרש חז"ל שאמר לפי מעשיו שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מעשיו שהוא עתיד לעשות, ולמדו מזה שאין דנין את האדם אלא לפי מעשיו עכשיו, וזה הדרש נאמן אבל איננו פשט הכתוב, ואם נצחק האמור למעלה ע"ז וג"ע וש"ד גם לפי מעשיו של עכשיו יהיה נדון למות, גם לאומר שערער על הבכורה והירושה, רע מאד שיחלוק על השכינה ועל אביו ששמע מפי השם, אבל נראה כי הדורש לפי מעשיו של עכשיו הוא נדון, סובר כדברינו למעלה שלא צחק מרוע לבבו אלא שהסתה אותו אמו. ורמב"ן ז"ל פי' בדרך הפשט הודיעה שלא תצטרך ללכת משם, כי במקום ההוא ירוה למאוכו מיד, וכמוהו כרע שם נפל שדוד, ובאשר חללים שם הוא ירמוז למקום, וגם לפי' זה יקשה שאין זה התחברות עם כי שמע אלהים, ועוד מה צורך להודיע זאת, והשם פקח עיניה וראתה בעיניה מקום הבאר. ולדעתי הודיע להגר שאל תירא מרעה שתדביק את הנער בעבור שאיננו עוד בבית אביו, כי אין לו צורך לאביו, ואין לו חלק ונחלה בביתו, כי מעתה יהיה ראש למשפחותיו בפני עצמו, וכמו שאבאר בעז"ה בסמוך, על כן שמעתי את קולו בהיותו המקום שהוא שם במדבר ערבה ושוחה, ואם איננו עוד

עם

עם אביו, ואולי רמז לה עוד שמע קולו בעבור אותו אברהם אשר הוא שם, וכמוהו באשר ה' אתו, בעבור אשר ה' אתו, וכן לפי' הראשון יתפרש שמע קולו, בעבור אשר הוא שם במקום שהשלכת אותו, כי רוצה אני לשמוע קולו בהיותו לבדו במקום סכנה, ואין אביו יודע צרת נפשו, לפי שאין לו חלק באביו ובתפלתו, אבל אני אושיענו בפני עצמו.

(יח) קומי שאי את הנער. לפי שהשליכה אותו בלי תקוה, כאילו אבדה תקותה, צוה אותה שתקום ותשא אותו. ואין הכונה שתלך עתה ותקימנו ותשאנו על זרועותיה, כי צריכה היא ללכת למלאות מים ולהשקות את הנער, ואחר שירוה צמאונו תשוב נפשו אליו ויקום מעצמו וילך על רגליו, אבל הוא הבטחה שלא אבדה תקותו, כי יחיה אחרי נפלו, והשב והשגיח עליו אחר שפנתה אליו עורף, כי לשון זה נופל על המשגיח בעניני זולתו, כמו כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא האומן את היונק, ורמב"ן ז"ל אמר קומי שאי את הנער אחרי שתיתו, ולא ידעתי למה, והוא בן שבע עשרה שנה, אולי יחשוב שהיה ג"כ חולה ואינו יכול ללכת ברגליו.

והחזיקי את ידך בו. לא כפעם הראשון כשברחת מפני גברתך והתעני תחת ידיה, אבל מעתה אין לנער עם אביו עוד דבר, ולא יהיה לו להחזיק בידו, אבל בנך הוא, ואת תחזיקי בו את ידך ותנהלהו בעצתך ותשגיחי עליו, כמו כי ימוך אחיך וגו' והחזקת בו, אין מחזיק בידה, וכן כאן את תחזיקי בו.

כי לגוי גדול אשימנו. אשמור לו מה שהבטחתיך כשברחת מבית גברתך הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרוב, ויתקיים בבנך זה, כי לגוי גדול אשימנו, וכמו שהבטיח לא"א ע"ה בפרשת המילה, ולא יחשב הגוי הזה לזרע אברהם שיהיה אבי הגוי הזה אלא הוא אביהם ועל שמו יקראו בני ישמעאל וישמעאלים, ולכן הוא משולח מבית אביו.

(יט) ויפקח אלהים את עיניה. רמב"ם ז"ל בס' המורה פי' שכל פקיחה היא גלות ידיעה לא ראיית עין, והשיבונו על דבריו בפי' ותפקחנה עיני שניהם, ולפירושו נגלה לה שיש שם באר מים, ואמרו כי ע"י נביא נגלה לה, ואלה דברי רוח, כי מי הביא נביא במדבר באר שבע, ומי הוא הנביא הזה, ואחשוב שכיון הרב שהמלאך הדובר אליה פקח עיניה שגלה לה מקום הבאר, ורא"מ ז"ל חשב כי השם בקע באר בארץ ויצאו מים ע"ד הפלא, וזה רחוק, גם לא יתכן שעל זה יאמר ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים, שאם חדש השם באר אין צורך לפקיחת עין שתראנו, אלא כמו שאמרנו שם שכל פקיחה נופל על הסרת מכסה המכסה על העין או על האוזן, גם על הלב, ומונע הראות והשמע וההשכלה, והיה כאן אחד משתים, או שהיה הבאר קרוב למקום שהיתה שם, והיא לא ראתהו, כי השם בלבל ראות עיניה כדרך הסנורים, ועתה שהסיר המכסה מעל עיניה וראתה את הבאר יאמר ויפקח אלהים את עיניה, וכמו שכתוב באלישע פקח נא את עיני הגוי הזה ויראה,

או שהיה הבאר במקום שלא כלה לראותו בטבע החוש, והשם הסיר המונע וראתה הרבה ממה שנטוע בעין לראות, וגם זה פקיחה דומה לנער אלישע שבקש עליו פקח נא עיני הנער, וכשנפקחו עיניו ראה ההר מלא רכב אש וסוסי אש, והלכה ומלאה את החמת מים להשקות את הנער ולהיות לספוקם בדרך. ויראה שכשפקח השם עיניה וראתה הדרך שנטתה ממנו ושהיא צריכה ללכת עליו לבוא אל עיר מושב, ובאותו הדרך היה באר מים חפור לעוברים ושבים, והשקתה את הנער, וגם ידעה עתה את הדרך אשר תלך עליו.

(כ) ויהי אלהים את הנער. שהשגיח עליו שלא יאונה אליו רעה, והמציא לו צרכיו, ויגדל, כי היה הולך וגדל בכח הגוף ובנכסים.

וישב במדבר. אחר שבא עם אמו אל עיר מושב, לא רצתה נפשו לשבת בעיר, אבל ישב לו במדבר והרגיל עצמו לצוד חיות ועופות ואוכל הבשר ומוכר העורות, וזהו שפי' ויהי רובה קשת, ללמדנו מה עשה במדבר שהיה רובה קשת והורג חיות ועופות בקשתו שיורה בה חצים, כמו ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה, ויצחק אמר לו ועתה שא נא כליך וגו' וצודה לי ציד, ומאומנותו יראה שהיה איש גבור יודע להלחם בקשת ובחצים, ועל זה אמר לה המלאך בפעם הראשון והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו, כי כשהוליד בנים למד גם לבניו קשת, והרגילם למלחמה, וכשרבו יוצאי חלציו לקחו להם מקומות בחרבם ובקשתם.

רובה קשת. פי' רש"י ז"ל יורה חצים בקשת, וקשת על שם האומנות כמו חמר גמל צייד לפיכך השי"ן מודגשת, ולפירושו ענינו שהיה קשת ועוסק באומנותו לירות חצים, ולא עושה קשתות בשכר ממון לאחרים, גם רשב"ם ז"ל אמר רובה קשת מושך בקשת, ורובה מגזרת רבה כמו עשה בנה קנה שיאמר עושה בונה קונה, וכן ראב"ע ז"ל אמר כמהו השמיעו אל בבל רבים ואם הם שני שרשים כמו סרר ושרה גם רוב ורבב מגזרת רבה וקשת שם תואר כמו גנב, ורד"ק ז"ל אמר שיש מפרשים אותו מתרגום נער רביא, ורמב"ן ז"ל אמר לפי שרובה הוא המורה ויאמר על מורה החצים ומשליך האבנים וזולתם כמו אשר יריתי ביני ובינך לכן יתאר אותו פעם אחרת כי הוא קשת, ולדעתי אין רובה מורה חצים, אלא מן ענין הגידול, נער המגודל אצל קשת ללמוד מלאכת מעשה הקשתות, כמו אשר טפחתי ורביתי, תרבות אנשים חטאים, ורובה עומד, תלמיד מגודל בבית קשת ללמוד אומנותו, או רובה תואר לקשת, ופירושו ויהי אצל רובה קשת, אצל איש המגדל והמלמד נערים להיות קשת, שידעו לעשות קשתות, ובתרגום התורה כתוב והוה ילף רבי קשתותא, נראה שתרגם כמו שפרשנו.

(כא) וישב במדבר פארן. אחר שלמד האומנות וידע למשוך בקשת הלך ממדבר באר שבע שישב שם רבו, והתישב במדבר פארן, וזאת הישיבה היא תפישת אחוזה, כי בהיות אלהים עמו הצליח ועשה חיל, ושם נשאר הוא ובניו למשפחותם.

ותקח

ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים. הודיע הכתוב כי אמו בחרה האשה שיקח לו, ללמדנו שמאז הלך מבית אביו לא היה עוד לאביו עסק עמו, ולא השגיח עוד על עניניו, אבל היה מסור להשגחת אמו, כי הוא בנה, וכמו שאמר אליה המלאך והחזיקי את ידך בו, ולכן גם בנישואין שהוא העיקר, ומצינו שעל יצחק השגיח אברהם מאד בענין זה, וכמו שיבא בפרשת ויהיו חיי שרה, וכן השגיח יצחק על יעקב בענין זה, ועל ישמעאל לא השגיח אברהם בנשואיו, כי אמו לקחה לו אשה, והכל בעצת השם ובמאמר שרה, ולמדנו כי הגר שמה על לבה דברי המלאך, והסכימה להשגיח עליו בעצמה, ולא חרה אפה באברהם ושרה, גם שבחרה לקחת לו אשה מצרית מארצה, ולא אחת מבנות הכנעני, כי ידעה מבית אברהם כי אררם הזקן נח מפי השם.

(כב) **ויהי** בעת ההיא. שנולד יצחק משרה, וידע אבימלך ניסים שעשה לו הקב"ה, לכן באו עתה לכרות ברית עמו, וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע, מפי' ראב"ע ז"ל. אבל כתוב ויהי בעת ההיא וירד יהודה, ולפי פשוטו אין טעם לענין המאורע, ועוד יצחק כבר נגמל בעת ההיא מחלב אמו, ולמה לא בא בהולד לו הבן, ויותר נראה כי בראותם שאברהם שלח מעל פניו את בנו הגדול אשר אהב ואת אמו שוכבת חיקו, וכפי הנראה גורשו על לא חמס בכפם, פחדו לנפשם אם שקר באהבת בנו ובאמו, מה נקל לו שישקר באמונתו עם זרים שהטיבו עמו, אלא שנודע להם שעל פי מצות השם עשה מה שעשה, וכן כל מה שעשה עד הנה כמו רדיפת ד' מלכים, ושאמר על אשתו אחותי היא, הכל היה בעצת השם, וזהו שאמרו לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה, כלומר ידענו שכל מעשיך בעצת השם, כי תמצא בנפשך הענין האלהי אם לעשות או לא, על כן באנו אליך לכרות עמך ברית, ושנשבע איש לרעהו על החסד ועל האמת, ואם תעשה זאת בטוחים אנו שלא תעשה עמנו שקר ורעה, לפי שמה' יצא הדבר, כי מבלעדי רצון השם לא תכרות עמנו ברית חסד ואמת, כאשר ראינו שלא נשאת פנים לבנך ולאמו בעבור שצוך כן ה' אלהיך, וגם אנחנו נדע מה נעשה בענין החסד שאנו עושים עמך.

אבימלך ופיכול שר צבאו. להוציא מלבנו כי אבימלך רך לבב, ופחד פן יתגברו עליו אברהם ואנשיו, כי הוא ידע בחלום אשר חלם כי אברהם נביא וקרוב לאלהים, אבל גבוריו לעגו עליו, על כן הודיע כי שר צבאו גם הוא ראה כי אלהים עם אברהם בכל אשר הוא עושה, וכל אשר עושה אלהים מצליח בידו, ועל כן הלך עם אבימלך להשביע את אברהם על חסדו.

אלהים עמך וגו'. ראו כל מעשיו מצליחים בהפלגה, שלא כמנהג העולם, כמו שנאמר ביוסף וירא אדוניו כי ה' אתו וגו', גם במעשיו ובמנהגיו אלהים עמו, ולא יניחהו האלהים לעשות דבר שלא כרצונו, כי אם גלה סודו אליו.

(כג) **ועתה** השבעה לי באלהים הנה. כלומר אחר שלבנו שלם

עמך

עמך, ראוי לך להשבע לי באלהים הנה, במקום הזה שאנו נועדים יחדו, ואל תדחה הדבר למועד אחר שתשוב אל עירנו, ואם כה תעשה נבטח עליך, ואם לאו נדע שאין לבבך שלם עמנו, ושהאלהים אמר להרע עמנו.

אם תשקור לי ולניני ולנכדי, אמרו המפרשים שהן בני בנים ובני בני בנים, ויראה מזה שלא התכוון אבימלך לכרות הברית עם אברהם לבדו, כי לא יחיה לעולם כל זמן שנין ונכד קיים, אבל רצה לכרות ברית ביניהם ובין זרעם לעולם, ומלת שקר על ההפך מן האמת, ומצאנוהו תמיד בבנין הכבד, ולא תשקרו איש בעמיתו, וגם נצח ישראל לא ישקר, ולא אשקר באמונתי, וכולם על העושה או האומר להפך מן האמת או מהבטחתו שהבטיח באמת, וזהו ענין הכבד שמשקר באמונתו, וכן כל עושה נגד הצדק והיושר הולך בדרך שקר, כי הצדק והיושר הם דרכי האמת, על כן על התורה נאמר תורת אמת היתה בפיו, והשפך שקר, וזהו דרך שקר הסר ממני ותורתך חנני, מפקודיך אתבונן על כן שנאתי כל אורח שקר, וכן אנשי אמת, שהולכים בדרך אמת, ולכן כאן נאמר אם תשקור לי בבנין הקל, כי אברהם לא הבטיחו עדיין דבר, ואיך יאמר אם תשקר בכבד שהוא כמו ולא אשקר באמונתי, אבל אמר בדרך אמת אתה חייב להיטיב עמדי בעבור הטובה שעשיתי עמך, ויירא אנכי פן בימים הבאים תלך עמי בדרך שקר ותשלם לי רעה תחת טובה, על כן השבעה לי באלהים הנה אם תשקור, אם תעשה לי מעשה שקר, ותט מדרך האמת והצדק, ובפי' ראב"ע ז"ל אם תשקור לי מהבנין הקל ואין לו אח, ומפרושנו התבאר הטעם למה הוא במקום זה בבנין הקל, אבל רמב"ן ז"ל אמר בעבור היותו מלך והוא גר בארצו, כלומר ומשקר במורא המלכות שחייב בו, ופי' עוד שיהיה משקר באהבתו כי אוהב נאמן היה לו לכבדו ולעשות כרצונו, והוצרך לזה לפי שלא הבטיח אברהם לאבימלך דבר שיאמר עליו אל תשקר, אבל זה שנכתב בבנין הקל יורנו שאיננו כמו משקר בהבטחה או באהבה ובחיוב, אלא על הולך בדרך שקר.

אם תשקור לי. יפה פי' רמב"ן ז"ל שמלת אם באה ברוב המקומות בשבועה, אם תשקור לי, לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר וגו', אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב, אשר נשבעתי באפי אם יבואון, ויקצוף וישבע לאמר אם יראה איש, והענין שבעבור היות השבועות באלהים, יאמר השבעה לי לאמר כה יעשה לי אלהים אם אשקור, וכן הוא אומר תהי נא אלה בינותינו, ובענין הנבואה אם לדוד אכזב אם יתכפר עון בית עלי הכוונה אם יהיה כן אין דברי אמת, וכיוצא בזה שאינו מפרש התנאי מפני הכבוד. ומצינו ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל, וחסר התנאי כלו, וכן אם יראו את הארץ יחזור לפסוק ראשון חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ ונקצרה השבועה, אלו תוכן דבריו ז"ל. וכן אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי, שאם יבואון יש מציל מידי חלילה, ויקצר מפני הכבוד.

כחסד

כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי. כ"ף כחסד יורה שיעשה עמו כאותו החסד שעשה הוא עמו, וזה תמה, כי אבימלך אמר לאברהם הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב, ואיך יעשה כזאת הגר הגר למלך אדוני הארץ, ואמר הנה עשיתי עמך חסד ועשית גם אתה עמדי חסד, ויראה שכראות אבימלך את כל אשר אלהים עושה לאברהם חסדים וגדולות, ויכול להיות שנודע לו קצת מדברי הברית שכרת עמו השם והבטחת מתנת הארץ, התירא שבדורות הבאים יהיו מזרע אברהם מושלים בארץ, וזרעו יירשוה, ויגרשו זרע אבימלך מן הארץ וכל יושביה, על כן השביעו באלהים שאם יעשה השם אתו הגדולה הזאת, כחסד שעשה הוא עמו יעשה גם אברהם עמו, שאעפ"י שזרעו יהיו אדוני הארץ, יניחו זרע אבימלך ואנשי ארצו לשבת ביניהם, ולא יעשו עמהם רעה, וזהו ועם הארץ אשר גרתה בה, שלא אמר אשר אתה גר בה, כי ידבר על הזמן הבא שלא יהיה עוד גר בארץ כי אם מושל ומצוה, אז יעשה חסד אם אנשי הארץ שמקדם היה גר בה וישב בין עם הארץ לבטח, ככה ישבו לבטח בצלו, וזה הפי' מיישב הכתוב כפשוטו.

(כד) **ויאמר** אברהם אנכי אשבע. לפי שהקדים אלהים עמך בכל אשר אתה עושה, ולא יניחהו לעשות דבר שלא כרצונו, ידענו שבעצת ה' נשבע לו, ואילו היה עדיין גר בין אנשי כנען לא הניחו השם להשבע על הדבר הזה, כי גלוי לפניו שיצוה את ישראל לא תחנם, לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, לא תחיה כל נשמה, אבל לאבימלך מלך פלשתים הורשה לו להשבע, כי פלשתים מזרע מצרים, כמו שבארנו בפרשת נח, ואילו זכו ישראל בכניסתם לארץ לרשת גם ארץ פלשתים, כמו שאמר להם יהושע לכנעני תחשב, היו נוחלין הארץ, ועושים חסד עם זרע אבימלך, ומניחים יושבי הארץ לשבת ביניהם, אם ידרשו שלומנו, אלא שלא הורישם ישראל כלל, כי בחטאת ישראל הניח השם את הפלשתים לנסות בם את ישראל, ככתוב בס' שופטים, והיו הפלשתים לצנינים וצוררים את ישראל, וכשעברו על שבועת אברהם נפטרנו גם אנו מן הברית שכרת אבינו אברהם עמו, אולי מטעם זה חפץ השם שיסע מחברון וילך ארץ הנגב אל פלשתים, כי ידע השם שאחרי הכנסו בברית, יהיה השם עמו לעיני כל, ומלכים יראו וקמו שרים וישתחוו, ויבקשו ליכנס עמו ועם זרעו בברית, והם מן העמים שיאמר עליהם לא תכרות להם ולאלהים ברית, על כן שלחו לארץ פלשתים שגם היא ארץ כנען, אבל מלכיה ושריה מבני מצרים.

(כה) **והוכח** אברהם את אבימלך. פי' רש"י ז"ל נתוכח עמו על כך. ובספרנו מעין גנים יסדנו שכל לשון תוכחה נופל על ברור דבר צריך בעל הריב להודות, וכן כאן שברר אברהם בעידי אמת שקרה הדבר הזה שגזלו עבדיו מידו את הבארות שחפר, כי מה טעם שיתוכח עם המלך על מה שעשו עבדיו הרשעים.

אודות באר המים. מלת אודות ענינו על משפט הדבר ופרטיו, ואיננו כמו בעבור או על דבר, וכן על אודות ישראל על משפט ישראל

סגולת

סגולת השם, וכן על אודות האשה אשר לקח, וכן על אודות הבאר, ואינו בעבור שוויו בדמים, אלא על משפט הבאר, שגזלו ממנו משפט חפירת באר מים, וכמו שפרשנו.

(כו) **ויאמר** אבימלך לא ידעתי וגו'. לפי שסתם אברהם את דבריו, ואפשר שחושד את המלך, שעל פיו נעשה הדבר, שבסתר צוה את עבדיו שיגזלו הבאר ממנו, לפי שאינו רוצה שישתרר אברהם בארצו ויגדל כאחד משרי המלכות, לכן אמר תחלה לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה, ואילו נעשה על פיו, היה הדבר ידוע לו בבירור שיעשה ומי העושה.

וגם אתה לא הגדת לי. ואם תוכיחני בעבור שלא עשיתי משפט להשיב לך הגזלה, אילו הגדת לי העול שנעשה לך, והייתי מברר הדבר שהדין עמך, ותצעק אלי להושיעך, הייתי דן דינך בצדק, אבל אתה לא הגדת לי זה המעשה.

וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום. ואם תאמר אעפ"י שלא צעקתי נגדך, היה לך לדון דיני מעצמך, כי מלך במשפט יעמיד ארץ, ומטעם זה לא הגדת לי, כי אמרת בלי ספק נשמע הדבר למלך, ואם חפץ בכבודי ינוה עלי חסדו, דע כי אנכי לא שמעתי מכל המאורע הזה דבר עד היום שהוכחתני על אודותיו, ואילו שמעתי אעפ"י שלא נתברר לי אם באמת גזלוהו ממך, לפי שאתה שותק, הייתי דורש ברבר לעשות דין אמת, ואולם תבין כי העלימו הדבר ממני, כי פחדו שאכעום על מעשיהם, וזה לך האות שיודע כל שער בת עמי כו לבי טוב עליך וחפץ בשלומך ובטובתך.

(כז) **ויקח** אברהם וגו'. לדעתי אין זה מנחה לכבד את המלך, כי לא נכון שיכבד הגר את המלך בצאן ובקר, וכלום חסר מבית המלך, אבל אברהם לקח צאן ובקר בעבור הברית, כי מדרך כורתי ברית לבתר צאן ובקר בתוך ולעבור ביניהן, כמו שנאמר העוברים בין בתרי העגל, וכדרך ויבתר אותם בתוך, וכמו שבארנו שם, ולפי שהיה אבימלך אצל אברהם, הוצרך אברהם לקחת הבהמות מעדרו, כי לא היו לאבימלך צאן ובקר במקום ההוא, ואילו היתה כריתת הברית בעיר מלכות אבימלך היה הוא לוקח אותם מעדרו, ולפי שלכונה זו נתן אברהם לאבימלך אמר ויכרתו שניהם ברית, שאנשי אבימלך בתרו אותם ועברו בין בתריהם לכרות הברית.

(כח) **ויצב** אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן, אילו הם שבע כבשים אחרים מלבד הצאן שזכר בפסוק שלפניו, היה לו לומר שבע כבשות צאן, עכשו שאמר הצאן, יראה לי שהן אותן הצאן האמורים למעלה, כי הבקר נתן כלו לבתר אותן לכרות ברית, ורמז לדבר העוברים בין בתרי העגל, אבל הצאן שנתן לו לא היו בעבור הברית אלא לעדה על חפירת הבאר, ולכן אחר שנתן לו הצאן והבקר, חזר והציב הצאן לבדנה, כי הפרישם מן הבקר, והודיע שהיו הצאן שבעה, והיה המספר הזה נהוג אצלם לכריתת ברית ולקרבן, כמו שכתוב בבלעם שבעה

פרים

פריס ושבעה אילים, ובתרגום ראיתי ואקים אברהם שבע חורפן בלחודיהון ואפרשנון מן תורי, וזה כפרושנו.

(כט) ויאמר אבימלך. כשראה אבימלך שאברהם חוזר ומפריש הצאן, ומציב אותן בפני עצמן שאל מה הנה וגו', כלומר הואיל והפרשת אותם מן הבקר, גלית דעתך שאין אלה לצורך כריתת הברית, ואם כן מה הנה, לאיזו צורך נתת אותם.

(ל) ויאמר כי את שבע וגו'. כלומר אלה אינן לבתר אותן כמו הבקר, אבל תקח לך אלה מידי חיים, ויראה בעיני שלא נתן אותם מתנה למלך, כמו שבארנו שלא יתכן לגר לכבד את המלך אף כי במעט הצאן הנה, אבל היה המנהג לקיים כל דבר היה המקיים לוקח איזו דבר מיד רעהו, ומשיכה כזו עדות על הקיום, וכדוגמתו מלינו לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, וזהו שאמר בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת, שהלקיחה הזאת עדות שקיימת לי שאני חפרתי את הבאר הזאת, ושיש לי משפט ואחוזה במלכותך כאחד השרים לחפור בארות מים, וכמו שכתבנו למעלה שחפירת בארות היה בימים ההם סימן שררה וחרות, ועדה לשון עדות כמו עדה המצבה.

(לא) על כן קרא למקום ההוא באר שבע. לפי שבא אבימלך ושר צבאו אל המקום הזה אל אברהם בעבור השבועה שבקשו ממנו, ונשבעו שם שניהם על החסד שיעשו זה לזה, גם שם הוכיח אברהם את אבימלך על אודות הבאר, וקיים שם אבימלך בלקיחת הכבשות שאברהם חפר הבאר, קרא למקום ההוא שישב שם אברהם, העיר והשדה וכל אשר בו באר שבע, לא שקרא כן שם הבאר, אלא למקום כלו, באר בעבור קיום חפירת הבאר, ושבע בעבור השבועה, וטעם באר לא הוצרך לפרש, כי ממנו הפסיק כי חפרתי את הבאר הזאת, גם לולי כן מה טעם לקרא המקום כלו באר, אבל שבע פי' כי שם נשבעו שניהם, שלא נטעה שנקרא כן בעבור מספר שבע כבשות, גם הודיע שנשבעו שניהם, כי למעלה אמר אנכי אשבע, ולא נזכר דבר מאבימלך, גם לא נזכר אם נעשה כן, ועתה זכר שבאותו המעמד היתה השבועה, וכאמרו השבעה לי באלהים הנה.

(לב) ויכרתו ברית בבאר שבע. כבר נאמר למעלה ויכרתו שניהם ברית, אבל לפי שאמר כי שם נשבעו שניהם, ומטעם זה קרא למקום ההוא באר שבע על שם השבועה, והייתי אומר שהברית לא נכרת שם, אלא שלקח הבקר לגרר, ואחר ימים הלך אברהם לגרר וכרתו שם הברית, על כן אמר שגם כריתת הברית היה בבאר שבע, וכריתת הברית ענין אחר מן השבועה, כי השבועה פי' על איזו דבר היתה, אבל כריתת הברית הם תנאים שהתנו ביניהם מה שיתחייב זה לזה.

ויקם אבימלך ופיכול וגו'. ענינו ששבו אל עירם אשר בארץ פלשתים, כי בארץ פלשתים היו, אבל הם יושבים בגרר שהיא מדינת המלך, והוא יושב בבאר שבע שהיא בארץ פלשתים בנחל גרר, כן פי'

רמב"ן

רמב"ן ז"ל, אבל יקשה למה לא אמר וישובו לגרר, ולדעתי כי המקום שהיו שם עם אברהם לא נקרא עוד ארץ פלשתים, אבל קנאו אברהם ותהי לו לאחוזה, ועל כן לקח אבימלך שבע הכבשות מיד אברהם, שיהיה המקום הזה קנינו של אברהם, ושהוא יחפור בו בארות המים, וזהו באר שבע, והיתה על ספר מדינת פלשתים, וראיה כי בלכת יצחק מעל מלך פלשתים, ישב תחלה בנחל גרר, ואחר כן עלה לבאר שבע שהיתה נחלת אביו, אלא שאחרי מות אברהם חזרו פלשתים ותפסו במקום ההוא וסתמו הבארות שחפר אברהם, שלא תקרא הארץ עוד על שמו, והבטיח השם ליצחק שישב שם בטח, וכן היה כי שם באו אליו מלך פלשתים ושריו וחדשו השבועה והברית, ויפה אמר שאבימלך ופיכול אחרי שעשו הברית עם אברהם ונשבעו לו שבו אל ארץ פלשתים.

(לג) ויטע אשל בבאר שבע. לאחר שהחזיק במקום ההוא והיה אדוני הארץ, נטע שם אשל, ומלת אשל לא מצאנו דוגמתו בכתוב, אבל בלשון תלמוד תליא באשלי רברבי, שהן אילנות גדולות, וזהו ויטע שנטע שם מיני אילנות, ויראה שהיה המקום ההוא מדבר, ככתוב ותלך ותתע במדבר באר שבע, ואברהם תיקן המדינה ונטע כל עצי מאכל, ועץ נחמד למראה, וגם אם אשל בנין יתכן אצלו ויטע, כמו ויטע אהלי אפדנו. ורשב"ם ז"ל פי' פרדס היה להתפלל שם, ויש לשאול על זה למה לא בנה מזבח לבית תפלה כמו באלוני מורה וכמו בחברון.

ויקרא שם. בבאר שבע, כי בעבור שהתקין המקום למושב, התאספו אליו רבים, וקרא בשם ה' אל עולם, כמו שעשה בבואו לארץ ללמד לבני אדם דעת ויראת ה', וטעם אל עולם פיי' רמב"ן ז"ל השם המנהיג בכחו הזמן, או שנקראו השמים והארץ עולם כלשון חז"ל, והענין שהודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה', ורמב"ם ז"ל אמר שרומז כי השם קדמון לזמן, ולכל הפירושים יקשה שלא נאמר כן אצל ויקרא בשם ה' בפרשת לך לך, ואחשוב לפי שכרת השם עמו ברית, והודיעו שיהיה לו ולזרעו אחריו לאלהים, ולמדו חדשות דברי קדש שבינו ובין זרע ישראל, הנה כשקרא בשם ה' ולמד דעת ליושבי הארץ, לא דרש לפניהם באלה הדברים הקדושים, אלא הודיעם אמונות ודעות שצריכין כל בני נח לדעתם, מלכותו והשגחתו בעולם, ושייראו מלפניו, ויעשו צדק ומשפט וכיוצא הנוהגים בעולם, לא שהודיעם דברי נפלאות, וזהו בשם ה' אל עולם, וכבואו לארץ שלא נתן לו השם עדיין דברי הברית, לא הוצרך שם לפרש כן, ואולי לפי שזכה עתה שבאו מלך ושריו לבקש ממנו ברית, ולפנים היה ירא מהן, גם גזלו אשתו בחזקה, קרא שם בשם ה' אל עולם, שליט על הזמן ומהפכו לטוב או לרע כרצונו, כמו והוא מהשנא עדניא וזמניא מהעדה מלכין ומהקם מלכין.

(לד) ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים. הודיע שאעפ"י שהיתה לו באר שבע למושבו, והיה שם כאדוני הארץ, נסע פעמים רבות לגרר עיר המלוכה ולשאר המקומות שבארץ פלשתים, והתעכב שם ימים רבים כגר בארץ, ושנתקיים בו כי גר יהיה זרעך בארץ לא

להם

לשם, שהתחיל מיום נאתו מאור כשדים, כמו שבארנו בפרשת ברית בין הבתרים, ולכן אעפ"י שכרת עמו אבימלך ברית, נחשב תמיד בעיניו לגר מתגורר בארץ לא לו.

פרשה כ"ב.

(א) ויהי אחר הדברים האלה. נכתב אחר הדברים האלה, לפי שהצדיקים הולכים ממעלה למעלה, ויכולים לעשות באחרית מה שלא יכלו לעשות בראשיתם, כי כמה דברים צריכים לאדם שתזדכך נפשו עד שתמשול ממשלה גמורה ביראת ה' לעשות מעשים מפליאים לשומעיהם, ולכן דרך ה' הוא כשרואה טהר לב מוכן למעלה גדולה, להביא עליו מוסר ותוכחות להרגיל נפשו מעט מעט להתעלות על דרכי העולם, ולמאוס במחמדי הבל בעבור רצון השם ותורתו. וזהו כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, עד שיגיע לקצה המעלה שאפשר לאדם להגיע אליה. וככה נהג עם א"א ע"ה, ידע השם את לבו כי נאמן הוא, כי מנעוריו עד שנגלה אליו השם בחרן, היה טהור לב ומתאמץ ביראת ה', על כן מתחלת דבר השם אליו צוהו לעשות מעשים קשים ללב האדם להרגילו יותר ויותר ללכת בדרכי השם לאהבה וליראה אותו בכל לבבו ובכל נפשו, וראשונה צוהו לעזוב אבותיו ומשפחתו וללכת בארצות לבדו, וזה קשה מאד, אחרי כן נגעה הצרה עד אשת בריתו ולוקחה ממנו ע"י מלך גדול, אחרי כן צוהו לגרש את בנו אשר אהב ואת אמו שוכבת חיקו, וזאת היתה קשה בעיניו מאד, כמו שאמר וירע הדבר בעיני אברהם על אודות בנו, וכשעמד בכלן גם בשאר המקרים הקשים אשר קרוהו, היה לבו נכון לעשות לכבוד השם גם מעשה יחריד לב כל שומעיו, שהוא לשחוט בידיו בנו יחידו הנשאר לו, על כן אחר הראשונות צוהו השם על המעשה הנורא הזה.

והאלהים נסה את אברהם. חז"ל במשנה אמרו עשרה נסיונות נתנסה א"א ע"ה ועמד בכלן, ודבריהם אמת, שכל הצרות שארעו לו לא בחטאותיו באו עליו, אבל היו נסיונות, כדרך הצדיקים שהשם מנסה אותם׳ ולא נכתב באחד מהם לשון נסיון רק כאן, לפי שכלן באו עליו ממש, כי הלך נדוד מבית אביו, ולוקחה אשתו פעמים ממלכים מושלים, וירד מצרים מפני רעב ומחסור, ומלחמת ד' מלכים, וגרש בנו ושפחתו, וכל אלה נסיונות הן ועמד בכלן, אבל כאן לא נעשה מה שגזר עליו, שלא שחט את יצחק, לכן כתוב בתחלת הענין והאלהים נסה את אברהם שהיה נסיון ממש, ונחשב לפני השם כאילו שחטו ממש, שהרי נזדרז לעשות כאשר צוהו, וכבר שלח ידו אל המאכלת לשחוט את בנו, והבוחן לבבות יודע שאם לא קרא מלאך שלא יעש לנער מאומה היה שוחטו בידיו.

נסה את אברהם. ידענו שאין השם צריך לנסות דבר לדעת מה

טיבו, כי לפניו ית' גלוי הכל, וכמה כתובים מוכיחים על זה, כמו נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן, שאול ואבדון נגד עיני ה', אף כי לבות בני אדם וכיוצא, ומפרשה זו עצמה אנו למדין שגלוי הכל לפניו טרם יעשה, שהרי לא הניחו השם לעשות המעשה, ואילו היה צריך לנסיון, מאין נתברר שעמד בנסיון, אולי כשהגיעה המאכלת אל הצואר היה מתנחם ונסוג אחור, אין זה אלא שמתחלה היה גלוי לפניו שיעשה אברהם כאשר יצוהו, ואולי מטעם זה צוויו כתוב כאן נסה, ללמדנו שבכל מקום שנאמר נסיון אצל השם, איננו על התעלם הדבר ממנו חלילה, אלא כענין שאפרש בעז"ה. ויאמר רמב"ן ז"ל הוא שענין הנסיון בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, ויקרא נסיון מצד המנוסה, אבל המנסה ית' יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ולדעתי שורש נסה הנחתו על הבחינה לראות איך יפול דבר, כמו נס נא את עבדיך, והשואל גם על הרגילות לדבר, כי הרגיל בתחלה נסה אם יוכל לעשות כן אם לא, כמו לא נסיתי ללכת באלה, כלומר לא הורגלתי להתלבש בכלים כאלו, ועל הטעם הזה באים לשונות של נסיון סמוכים אל השם ויאמרו שינסה את האדם, כי ירגילהו לאותו הדבר, וכמו שאמרנו למעלה שהשם מביא על האדם תוכחות להרגיל נפשו מעט מעט שתתעלה על דרכי יצר העולם והדבק בו בסוף לעשות המעשים היותר קשים ליצר הלב, ולא כטעם הרמב"ן ז"ל שיהיה לו שכר מעשה הטוב, שגם במקום שאין מצוה ומעשה יקרא נסיון, אבל הוא להרגיל ביראת השם, ושורש נסה על המתחיל בדבר שלא עשהו קודם לכן, פעמים מפני הספק מנסה אם יוכל עשוהו אם לא, ופעמים יודע שיוכל לעשותו, אלא שרוצה לעשות מה שלא עשה להבחין מה ענינו, כי מי שלא שתה יין או לא אכל תאנים מעולם, ונכסף להבחין טעמיהם, כששתה יין או יאכל התאנים בפעם הראשון, יאמר שנסה את הדבר, אעפ"י שקודם עשוהו ידע שיוכל לשתותו ולאכלם, וזה קרוב לענין נס, כי הפלא יורגש ויובחן בנפש כמו עומד לנס עמים, ואם נסיון שרשו נסה ונס שרשו נסס, קרובים הם בענין, כמו בר ברה וברר שפרשנו למעלה. וראיה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ, ויודעת שתוכל להציגו ככל אדם, אבל לא נסתה גם פעם אחת לעשותו ולא הרגישה עדיין בדבר זה, וכן ויואל ללכת כי לא נסה, ויאמר עוד לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי, ופרושו לדעתי שרצה ללכת בהן אעפ"י שלא הורגל, וכשהרגיש כבדם אמר לא אוכל ללכת באלה, לפי שלא נסיתי מקדם להרגיל עצמי ללכת בהן, וכן כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור וגו', ושם לא היה נסיון לדעת הן או לאו, אבל אמר כי השם רוצה להרגיל אותם שירגישו בנפשותם הדברים העליונים והמבהילים, וזה ביאור יקר, ועל דרך זה יתבארו כל הלשונות של נסיון שהן מהשם לאדם כל אחד על מקומו בעז"ה. וכן כאן והאלהים נסה את אברהם, שצוהו דבר חדש לא הרגילה נפש

אברהם

אברהם מוקדם בענין כזה, ורצה השם לנסותו שירגיל בו ויקיימנה, וטעם הנסיון יתבאר בעז"ה בפרשה זו.

ויאמר אליו אברהם. אח"כ קראו אברהם אברהם לזרזו לשמוע שלא ישלים מעשהו, וכן משה משה לזרזו שלא יקרב הלום, אבל כאן לא זרזו, אבל דבר בלשון רכה כמבקש ממנו דבר גדול, ועם כל זה נזדרז אברהם לעשות מיד כאשר צוהו, ולא התחנן לפני השם שינחם על הדבר, וזה שכר גדול לאברהם.

הנני הנני עומד פה על מקומי לשמוע מה תצוה עלי. וכן כל הנני שבמקרא, וכבר פרשנו מזה בפי' ואני הנני מביא את המבול.

(ב) **ויאמר** קח נא את בנך. אעפ"י שהשם נסה את אברהם, כי רצה שירגיש בעשיית מעשה כזה שלא נסה אותו מקדם מטעמים שנאמר, היה במעשה זה עצה עמוקה בדעת העליונה, להורות כי קדש ישראל לה', כי הבן הראשון שנולד אחר שנכרתה הברית עם אברהם, שמן הבן הזה יצאה סגולת השם, יקדישנו אביו לשמים, וירצה להעלותו עולה כליל לאישים, וזכה האב זכות גדול במעשהו שרצה לעשותו, ואם השם מנעו, מכל מקום הקדישו אברהם לה', ולכן יצא ממנו הזרע הנכבד יעקב שנכרתה גם אתו ברית, והיו הוא ובניו קדש לה', ועל כן אמר את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, רמז הכתוב שאין הנסיון לבד להרגיל אברהם למעשה זה, שלא ירחם על יוצא חלציו לכבוד השם, שככה ינוסה גם בבן אחר, אבל היה גם הנסיון לכוונה עליונה צריכה לו ולזרעו אחריו, והיא לא תתכן לבד בבן הזה יצחק, לפי שעמו נכרת הברית, וזהו את בנך, לא ישמעאל שנקרא בן האמה, כמו שפרשנו בפרשה שלמעלה, וכן את יחידך אעפ"י שהיה לו בן אחר, מלת יחידך פירושו המיוחד אצלך לדבר גדול, והוא הבן המיוחד לברית שכרתי עמך ושאמרתי עליו ואת בריתי אקים את יצחק, וראיה כי בן הייתי לאבי רך ויחיד לפני אמי, והיו לבת שבע ארבעה בנים, שנאמר שמעא ושובב ונתן ושלמה ארבעה לבת שוע בת עמיאל, לפי שהיה מיוחד לה לגדולה, וכן אשר אהבת, ודרך האב לאהוב כל בן, אבל אשר אהבת גם אם לא יהיה בנך, כי יאהבנו בעבור היותו נכבד בתארו ובשכלו ובמדותיו הטובות, וכן את יצחק, הבן שנקרא שמו יצחק בעבור פליאת לידתו לאביו ולאמו, להורות על זרעו שיעשה השם עמהם נפלאות כמו שפרשנו שם, לכן בבן הזה חפצתי שתקדישנו ותעלהו לעולה.

ולך לך. פרשתיו בתחלת פרשת לך לך.

אל ארץ המוריה. רשב"ם ז"ל פי' האמורי', ארץ האמורי והרבה אלפי"ן חסרין, ואין זה נכון, שארץ כנען כלה נקראת ארץ האמורי, כמו כי לא שלם עון האמורי עד הנה, ושם פרשנוהו, ואם יחשוב שירושלים וסביבותיה היתה מושב לאמורי בן כנען, גם זה אינו שנאמר ואת היבוסי יושב ירושלים, גם כתוב באתם עד הר האמורי, והיו אז בקדש ברנע. והאמת שירושלים וסביבותיה נקראת ארץ המוריה, ואיננו על

שם

שם אדם, ואין בידנו לפרש טעם השמות. ובדברי הימים מפורש ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה, והנה הארץ נקראת מוריה וגם ההר, ורבותינו דרשו שמשם יצאה הוראה לעולם, עשאו מן מורה צדק, ואונקלוס תרגם ארעא פולחנא, וביאר רש"י ז"ל על שם הקטרת שיש בה מור וסמים, ורמב"ן ז"ל אמר שאין לשונו סובל לומר פולחנא על שם אחד מסמי אחת העבודות, אבל עשאו מן מורא שמשם יראו אלהים ויעבדו לפניו, ונוכל לומר שדעת המתרגם גם כן מן מורה, כמו יורה חטאים בדרך שהוא עבודת השם ללכת בדרכיו, ועל דרך הפשט אמר רמב"ן ז"ל שהוא כמו אל הר המור ואל גבעת הלבונה, כי ימצאו שם בהר ההוא מור ואהלים וקנמון, והביא ראיה שהיה קנמון גדל בארץ ישראל, אבל לא מצינו שהיה מור ולבונה בא"י, ונאמר ולבונה משבא תבוא, ומה צורך בחקירה הזאת לדעת טעם שם הארץ.

והעלהו שם לעולה. לא אמר לו שחטהו, לפי שלא היה חפץ הקב"ה לשחטו, אלא להעלותו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו, מפי' רש"י ז"ל, וזהו ממדרש רז"ל, אבל זה מתמיה, כי לא אמר והעלהו שם על אחד ההרים, שיתכן לומר העליתהו חזור והורידהו, אך והעלהו שם לעולה, אין ענינו רק שיעשהו עולה כליל לגבוה, שכן משפט עולה בכל המקומות. ולדעתי ענין אחר בזאת הפרשה, כי לא מצאנו בכל המקרא למ"ד אחר העלאה אצל עולה רק במקום הזה, ואם הכונה שיקרב עולה כליל היה משפטו להיות והעלהו שם עולה, כמו ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלהו עולה כליל לה', וכן ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה, וכן ולקחת את הפר וגו' והעלית עולה בעצי האשרה, וכן והיה היוצא וגו' והיה לה' והעליתיו עולה, וכן ואת הפרות העלו עולות לה', וכן ועתה קחו לכם שבעה פרים וגו' והעליתם עולה בעדכם, והעלו אותו עולה לה', אבל והעלהו שם לעולה ענינו שיעלהו שם בעבור העולה שיקריב במקום ההוא, כמו וזה מזבח לעולה לישראל, כלומר מזבח בעבור העולה שיקריבו ישראל, וכן לבנות את המזבח לא לעולה ולא לזבח, וכן כאן היה דבר השם סתום, כי נוח לאברהם שיעל את בנו יחידו על אחד ההרים שיאמר אליו בעבור העולה שיעלה שם לה', ולא צוהו שיקח עמו פרים אילים וכבשים להקריב, גם לא פירש למה צוהו ליקח עמו את יצחק, ומה יהיה שם עבודתו, לפי שהניח הכל סתום עד בואו שמה, ושם ידבר אליו עוד ויורהו מה יהיה העולה, ומה יהיה עבודת הנער שמה, ואם כן בלכת אברהם מביתו לא ידע עדיין שיעלה את בנו על המזבח עולה, ואל תאמר אם כן יקטן נסיון אברהם, כי מפירושנו תלמד שכפי הפירוש הזה יהיה מעשה אברהם יותר להפלא ביראת השם ואהבתו ממה שפירשו בו כל זולתנו.

על אחד ההרים אשר אומר אליך. לא הגיד לו המקום מיד, כמו שלא הגיד לו מה יהיה העולה, ומה יעשה יצחק, וגם זה מכלל

הנסיון

הנסיון, כי לא גלה לו דבר עד בואו לארץ המוריה, ואז דבר אליו וכמו שאפרש, כי רצה לדבר אליו עוד, ושיהיה אברהם בספק עד בואו שמה.

(ג) **וישכם** אברהם בבקר. להזדרז לקיים מצות השם, ויראה שהיה הדבור הזה במראות הלילה, ומיד השכים לקיים המצוה.

ויחבוש את חמורו. הוא בעצמו, ולא צוה לאחד מעבדיו, לפי שהניח על החמור תכשיטי הקרבן העצים והאש והמאכלת והמקודשים לעבודת השם, ולא רצה שיגעו בהם עבדיו, גם משום חבוב המצוה, או להעלים מן הנערים ויצחק מה שטוען על החמור, שלא יקשה בעיניהם למה אינו לוקח גם העולה, וכמו שיתבאר.

ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו. לפי שהקדים הנערים ליצחק, גם לא אמר את שני נעריו ואת יצחק בנו אתו, יראה בעיני שמלת אתו שב על החמור, כי אחר שחבש את החמור, קרא לשני נעריו שיכינו ללכת עם החמור להנהיגו ולהשגיח על החפצים הטעונים עליו, ומלת ויקח מוסף עצמו ואחר עמו, שלקח גם את יצחק בנו והכינו ללכת עמו, ונזכר הכל על הסדר, תחלה חבישת החמור, ואחריו פקודת שני נעריו בעבור החמור, ואחרון חביב שפקד גם את יצחק שילך עמו.

ויבקע עצי עולה. יראה שעצי עולה הם עצים מיוחדים לעולה, המינים שהיו ידועים להם, ולא ידע אם ימצאם במקום שיבוא שם, ובתרגום כתוב וקטע קיסין דקיתא ותאינתא ודיקלא דחזיין לעלתא, ולולי זה יאמר ויבקע עצים, ורמב"ן ז"ל אמר זריזותו במצוה אולי לא ימצא שם במקום ההוא עצים, או שהיה אברהם פוסל לקרבן עץ שנמצא בו תולעת כדין התורה, ולקח מביתו עצים טובים לעולה, ולכן אמר ויבקע עצי עולה.

ויקם וילך. ויקח הנאמר תחלה כמו קח לך את יהושע, שזירזם שיכינו עצמם למסעם, וכן זרז את יצחק, ואחר שלקחו כל אחד מה שצריך להם, אז קם אברהם והלך לדרכו, ואין צורך להזכיר עוד שהלכו גם הנערים ויצחק, כי מפורש בענין.

אל המקום אשר אמר לו האלהים. אל ארץ המוריה, כי ידע אברהם את הארץ, רק לא ידע את ההר מבין שאר ההרים.

(ד) **ביום** השלישי. מארץ פלשתים עד ירושלים כמו ט"ו פרסאות, וצריך שני ימים להולכים ברגליהם, וביום השלישי לפי הסברא הוא בבקר, ויראה כשהשכים ביום השלישי במלון שלנו שם בלילה ההוא, ורצה ללכת לדרכו, נשא את עיניו וראה את המקום מרחוק, ומלת מרחוק יראה לי שרומז על רחוק גדול מאד שבכח החוש לראות, כי השם הראהו כן, כמו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם, וכאשר נעריו לא ראו ידע כי ממקום הזה ואילך לא ילכו הנערים עמו, רק הוא ויצחק לבדו, על כן אמר שבו לכם פה עם החמור, ורמב"ן ז"ל אמר וירא את המקום מרחוק, ראה ענן קשור על ההר ונתקיים בזה אשר אומר אליך, ויתכן על דרך הפשט שראה ארץ המוריה,

כי

כי כל הארץ ההיא היה יודע, וזה כדברנו, ואולי ראה ענן קשור על ההר אבל אשר אומר אליך ענין אחר, כי האמירה היא נבואה, וכמו שאפרש בעז"ה.

(ה) **ויאמר** אברהם אל נעריו. גוה שיבו במקום הזה עם החמור וישגיחו עליו ועל משאו, ואני והנער נלכה עד כה, שלא יתרחקו מהם מהלך כמה ימים, רק עד כה שנראה להם הארץ הסמוכה, גם לא נשב שם ימים רבים, אלא נשתחוה להדום רגלי אלהינו, ונשובה אליכם ככלות העבודה. ורש"י ז"ל פי' עד כה כלומר דרך מועט, למקום אשר לפנינו, וזה כדברנו. ומדרש אגדה אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום כה יהיה זרעך, וזה נראה חלילה כמהרהר על המקום ב"ה, גם פי' ונשובה נתנבא שישובו שניהם, וזה תימה, אם ידע זאת בנבואה אין מקום לנסיון, או נבא ולא ידע מה נבא, אולי לדעת הזאת גמר אברהם שיצחק ישחט ויהיה עולה, ואחרי נפלו יחיינו השם ויקויימו שני המאמרים, גם ישובו שניהם, וזהו אמרם אראה היכן הוא וכו', כלומר אראה נפלאות שיעשה השם עמי לקיים הבטחת כה יהיה זרעך, ובאמת הכתוב הזה מתמיה. וראב"ע ז"ל כתב י"א איך אמר אברהם ונשובה, ואחרים ענו כי היה בדעתו להביא עצמותיו, וזה רעיון רוח, ולפי פרושנו על והעלהו שם לעולה, לא ידע אברהם שיהיה יצחק העולה, אלא יעמד חי אצל העבודה, והשם יגיד לו בבואו שמה מה יעשו, על כן אמר בתום לבבו ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה, שעל כל פנים ישתחוה שם יצחק לה' בהדרת קדש, שעל כל עבודה השתחויה, ויותר מזה לא ידע עדיין, ואח"כ נשובה אליכם, והכל כפשוטו, ועוד יתבאר בעז"ה.

(ו) **ויקח** אברהם את עצי העולה. מעל החמור שהיו טעונין עליו, וישם על יצחק בנו, הטעינן על כתפיו, ועשה כל זה בידיו הפריקה והטעינה, בעבור שהם דברי קדש, לא רצה שיעשו זאת הנערים, וכמו שבארנו למעלה.

ויקח בידו את האש. לפי שאמר האש בה"א, יראה שגם הדברים שיוציא מהן אש להבעיר על מזבח העולה לקח מביתו, כי היו מעותדים להוציא מהן אש לקדש, ולא נשתמש בהן לאש חול.

המאכלת סכין מיוחד לשחיטת קדשים. וזהו סימן הה"א, ובפי' רש"י ז"ל מאכלת סכין על שם שאוכל את הבשר, כמו וחרבי תאכל בשרי ושמכשרת בשר לאכילה, ודרשו שנקראת במקום זה מאכלת ולא סכין, לרמוז שמאכלת לישראל משכר מעשה זה.

וילכו שניהם יחדו. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמח כיצחק שלא היה מרגיש בדבר, מפי' רש"י ז"ל, ולפרושנו גם אברהם עדיין לא חשב זאת, ופי' המקרא כפשוטו שהלכו בשמחה יחדו לעבוד את ה' ולעשות כאשר יצוה, כמו ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה.

(ז) **ויאמר** יצחק אל אברהם אביו. כל שלשת הימים לא שאל

יצחק

יצחק דבר, אולי כשהלכו מביתם לא גלה לא אברהם עדיין שהוא הולך להעלות עולה, אלא שהולך עמו לעבוד את ה׳, ולא ראה יצחק שאברהם בקע עצי עולה, גם שמה על החמור שלא בפניו, וכן היה לבדו כששם על החמור את האש ואת המאכלת, והיו כל אלה הדברים טמונים בשקים שעל החמור, ואיש לא ידע מזן דבר, כי הוא חבש חמורו לבדו, ועתה שפרקם ראום יצחק ומפני הכבוד לא דבר מאומה מיד בפני הנערים, וכשהלך עם אביו לבדו אז שאל הנה האש והעצים ואיה השה לעולה, ויוכל להיות שגלה לו הכל טרם הלכו מביתם, וחשב יצחק כי השה יקח אברהם באחד המקומות, וכשראה שכבר הם קרובים אל המקום, ושאין במקום ההוא מקום מושב ומרעה צאן, ולא לקח עדיין שה, תמה ושאל איה השה לעולה, וכפל האמירה בפסוק זה יראה שהודיע כי יצחק הלך בהכנע ובכבוד, ולא דחה וחקר באביו שיודיעהו טעם לכתו שם, כי ירא יצחק את אביו מאד, ועתה החל לדבר אליו, וזהו ויאמר יצחק אל אברהם אביו, ושלא נחשוב שאמר אליו רבות שלא נזכר בכתוב, פי׳ הכתוב ויאמר אבי, כלומר תחלת מה שאמר לאביו היה אבי, וזה אות שקודם הקריאה הזאת היה יחיל ודומם, כי ידע יצחק שאביו איש אלהים ודבק במחשבת הדעת, וחלילה לו להטרידו בדברים, ולדבר עמו תחלה, רק עתה שתמה על מעשיו, קראו אבי לבחון אם יענהו, וכשירצה לשמוע ידבר אליו, ואם אין יחריש, ואביו השיבו הנני, כלומר הנני במקום זה מוכן לעשות בקשתך, אז שאלו הנה האש והעצים, כלומר אילו לא לקחת עמך ואש ועצים, הייתי אומר שתעבוד את השם על ההר ההוא בהשתחויה ברנה ובתפלה, ותקרא שם בשם ה׳, אך הנה האש והעצים שהן לבד צרכי העולה, ואיה השה לעולה, הזכיר הפחות, שלכל הפחות צריך שה אחד מן הצאן לעולה, ואין לנו אפילו שה אחד.

(ח) ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה לעולה בני. כלומר יראה ויבחר לו השה ואם אין שה לעולה בני לשון רש״י ז״ל, ולפי הפשט הכל מאמר אחד, שהשיב דע בני כי לא הוגד לי מה יהיה העולה שאקריב שם, על כן לא לקחתי עמי פרים אילים וכבשים, והשם יבחר לו לעולה השה אשר אמרת, וכבואנו שמה בלי ספק יהיה מוכן לפנינו השה או מה שיהיה אשר בחר בו השם, ואין בכתוב שנוי לשון לדרוש אם אין שה לעולה בני, שכן משפט הלשון בכל מקומם תבוא מלת בני באחרונה, כמו מה זה מהרת למצוא בני, גשה נא ואמושך בני, גשה נא ושקה לי בני, גם אלהים יבחר לו השה תימה, כי אברהם ידע שלא יקרב שה, ותמה עוד למה העלים עצת השם מיצחק ולא אמר לו את המצוה, ועוד נדבר על זה בסמוך, ולפרושנו היה אברהם באמת הושב שימצא במקום ההוא העולה שראה השם מכל מכלאות בקר וצאן להעלותו במקום הזה לעולה.

וילכו שניהם יחדו. אעפ״י שהבין יצחק כי הוא הולך להשחט וילכו שניהם יחדו בלב שוה, מפי׳ רש״י ז״ל, ולפרושנו שניהם לא ידעו

עד

עד כה מה חפץ השם מהם, הודיע הכתוב שכששאל יצחק וענה אברהם לא היו אז קרובים מאד אל המקום ההוא, אבל אחרי השאלה והמענה עודם הולכים יחדו לבוא אל המקום, ללמדנו שעדיין לא אמר לו השם את המקום, ועל כן חשב אברהם שימצא שם העולה, וכמו שיתבאר בעז"ה.

(ט) ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים. לפי שנאמר דרך הענין אל אחד ההרים אשר אומר אליך, ועתה שבאו שמה הוסיף אשר אמר לו האלהים, למדנו שכשהלכו שניהם יחדו אחר שענה אברהם אלהים יראה לו השה לעולה בני, בא אליו הדבור להודיעו ההר אשר בחר בו אלהים, ומקום מיוחד עליו שיבנה שם מזבח ויערוך עליו עצים ויעקוד עליו את יצחק בנו, וכששמע אברהם כך מפי השם גם בא אל המקום שאמר לו ולא מצא שם בקר וצאן לעולה, ידע כי יעלה את בנו לעולה, והגיד ליצחק דבר השם, וקבל על עצמו לעשות רצון אביו שבשמים, ועקדו אברהם כעקדו צאן, והוא פשט גוארו לשחיטה, והכתוב קצר והוא למד מענינו, על כן כתוב ויבן שם אברהם את המזבח, בה"א הידיעה, ובכל המקומות נאמר ויבן שם מזבח לה', ויראה כפי הפשט, שלפי שכאן צוהו לבנות מזבח ולעקוד עליו את יצחק, יפה אמר את המזבח שנצטוה עליו בנבואה לבנותו שם, כמו ועשית את המזבח, כלומר שצויתיך עליו, והשם לא אמר לו בנבואה הזאת השנית שיקח גם את המאכלת וישחטנו, כי לא חפץ השם בזה, רק כמו שאמר לו בתחלה והעלהו שם לעולה, לא עולה, וזוהי עלייתו שיעלה על המזבח עקוד כשה אחד מן הצאן, ושהעוקד והנעקד יסכימו זה לשחוט וזה להשחט, להורות כי נתקדש הוא וזרעו לגבוה, וידע השם שיזדמן לו שה עולה, ויהיה יצחק עולה לעולה ולא עצמו עולה, ובפסוק הסמוך אפרש יותר בעז"ה.

ויעקוד את יצחק בנו. תחלה בנה המזבח וערך עליו העצים, וכל הזמן ההוא יצחק עומד אצל אביו ומחרים, ולא ירא אברהם שיסרב ויברח, כי האב והבן קדושים לאלהיהם, וכשגמר מעשהו עקד את יצחק במקום שעמד, ואחר שעקד אותו הגביהו ושם אותו והניחו על המזבח שבנה ממעל לעצים.

(י) וישלח אברהם את ידו ויקח וגו'. הכתוב היה יכול לקצר ולומר ויקח אברהם את המאכלת, גם המלאך אמר אל תשלח ידך אל הנער, ולא קצר אל תעשה לנער מאומה, ולדעתי יורה הכתוב על דברינו, שבנין המזבח ועריכת העצים ועקדת יצחק ושישימנו על המזבח עקוד ממעל לעצים על הכל צוה השם, ולא יותר, כי לא צוהו שבהיותו עקוד על המזבח ישחטנו, רק אבו"הם דמה כן בלבו, והשם ידע שידמה כן אברהם, וימסר לעשותו עולה, וזהו הנסיון הגדול, כי בנה המזבח וערך העצים בדעת צלולה ומיושבת, גם עקד את בנו ושם אותו על המזבח בלב טוב, ומיד שלח ידו אל המאכלת, ואילו רצה היה לו להתפלל לפני השם ולומר, הנה השם עשיתי כאשר צויתני בניתי לפניך מזבח וערכתי העצים ועקדתי את בני והעליתיו על העצים,

ועתה

ועתה מה אעשה עוד, חלילה לך שתאוני שיהיה עולה כליל לאישים, כי הבטחתני כי ביצחק יקרא לך זרע וכיוצא בזה, אבל מרוב יראת כבודו של מקום ב"ה שהיה בלב אברהם לא הירהר דבר, ולא התפלל, אלא כשהבין לפי מחשבתו שיצחק יהיה העולה, הזדרז ומהר לעשות רצון קונו, ולפי שעל כל האמור למעלה נגטוה, לבד על לקיחת מאכלת לשחטו שלא צוהו השם עליו, על כן כתוב וישלח אברהם את ידו, הנופל על העושה מדעת עצמו ומרצונו, אפילו שלא ברצון אדוניו, כמו אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, ושלחה ידה והחזיקה במבושיו, וכיוצא שעושים בזדון ובכח. וכדוגמא לזה כתוב וישלח אברהם את ידו, שעשהו בכחו בכח יראת השם אשר בקרבו, לא שנצטוה עליו מפי השם, והיה זה זכות גדול לאברהם, שכל כך גברה בלבו יראת אלהים שלא הרהר אחר מצותיו, ולא התמהמה אם לעשות או לא לעשות, כי מיד שדן בלבו שעצת השם היא שיהיה יצחק עולה, שלח ידו אל המאכלת לשחטו.

לשחוט את בנו. הכתוב מעיד עליו שתפס בידו המאכלת לשחוט את בנו, ולולי שקרא אליו המלאך ומנעו לגמור הדבר, היה גומר מעשהו.

(יא) ויקרא אליו וגו'. זהו קול מגיע לאזניו, כדרך ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים.

ויאמר אברהם אברהם. לשון חבה לשון זרוז, שימהר לשמוע ואל יעש עוד דבר טרם ישמע.

ויאמר הנני. מוכן לשמוע ולעשות כאשר תצוני, וזה אות שלא עשה מעשיו בבהלה ובחפזון, כי אם ביישוב הדעת ובהשכל, שמח לקיים מצות השם, כי אילו היה מעורבב ונבהל, לא הטה אזנו ולא השיב בנחת הנני. וכדומה לזה אמר רמב"ן ז"ל כפי שטתו שמיד ידע אברהם שהמצוה עליו להקריב בנו עולה, שרצה השם שיעשה זה אחרי מהלך שלשת ימים, כי אילו יעשה כן בפתע פתאום במקומו היתה פעולתו במהירות ובהלה, אבל כשיהיה אחר מהלך ימים רבים כבר נעשה ביישוב הדעת ובעצה, וכן אמרו בב"ר ר' עקיבא אומר נסה אותו בודאי שלא יהו אומרים המהו וערבבו ולא היה יודע מה לעשות. ולפרושנו כבר אמרנו כי אחר שצוהו השם לעקוד את יצחק, לקח מועד לבנות מזבח ולערוך עליו העצים ולעקוד את יצחק ולהעלותו על המזבח, ולכל זה צריך דעת ועצה, ויותר מזה גם ברגע שהמאכלת בידו לשחטו, ענה כהוגן לקריאת המלאך ואמר הנני, וידענו שלא היה במהומה פנימית וערבוב הדעת.

(יב) ויאמר אל תשלח ידך אל הנער. כלומר אמה שצויתיך לבנות מזבח ולעקוד את יצחק ולהעלותו על עצי המערכה, אבל לא צויתיך שתקח המאכלת לשחטו, ואתה מדעתך שלחת את ידך אל המאכלת, ועתה השמר לך משלוח ידך גם אל הנער לשחטו.

אל הנער. קראו נער, שאפילו אינו יצחק בנך יחידך האהוב, שכרתי עמך בריתי עליו, אלא איזה נער שיהיה, אל תשלח ידך אליו לעשותו עולה, כי לא צויתי ולא עלתה על לבי להרוג בני אדם להיות

קרבן, כמפורש בדברי ירמיה, ואם כן ולא חשכת את בנך יחידך ממני נאמר לכבוד אברהם, שהיה רוצה לקיים מצות השם גם ביצחק בנו יחידו.

ואל תעש לו מאומה. אל תחשוב כי רק אסרתי עליך לשלוח אליו ידך במאכלת לשחטו, אבל רשאי לך להבעיר עצי המערכה לעשותו כליל, אלא אל תעש לו מאומה, אל תגרום לו שום נזק.

כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. פי' רש"י ז"ל מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות העולם התמהים מה היא חבתי אצלך יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה, ולפרושו מלת ידעתי שאדע להשיב דבר. ורשב"ם ז"ל פי' כלומר עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם כי ירא אלהים אתה, אבל הכתוב אומר ידעתי ושב על השם, וממנו לא נעלם דבר. ורמב"ן ז"ל פי' מתחלה היה יודע יראתו בכח לא יצא לפועל, ועתה נודעת במעשה הגדול הזה והיה זכותו שלם, ואם הדברים טובים מצד המנוסה, הנה ידעתי על השם, ואין הבדל בידיעתו בין דבר שבכח לדבר יצא לפועל, וראיה כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון, כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה, ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, ודומיהן שהן לבד בכח, ולדעתי פרושו כפשוטו לפי שמנעו מעשות לנער מאומה, אל יחשוב אברהם שלא תחשב לו לצדקה, על כן הודיעו שנחשב בעיני השם כאילו עשה, כי יודע השם שהיית שוחטו ולא נמנעת אם ראית דמו נוטף כדרך בן אדם המתנחם במעשה, וזהו אמרו כי עתה ידעתי, גם עתה שלא נגמר המעשה ידעתי כי ירא אלהים אתה לעשות כמעשה הזה בגודל יראתך, וזהו ולא חשכת וגו', זהו הדבר שיודע השם, שאילולי מנעו ע"י מלאך, לא היה חושך את בנו יחידו מהקריבו עולה לשמים, ולא חשכת, ולא היית חושך, דו"א העטעס"ט ניכ"ט פערשאנ"ט, ולכן לא תצטער שמנעתיך מעשות כחפצך, כי בעיני נחשב כעשוי, ואמר כי ירא אלהים אתה, והיה די לומר עתה ידעתי כי לא חשכת את בנך ממני, אלא כך אמר לו, אילו צויתיך לעשות מעשה חכמה וצדקה, כגון דוד שחפץ לבנות מקדש לה', והיית מנעך מלעשות, אעפ"י שהייתי קובע לך שכר על מחשבתך הטובה כאילו עשית, וכמו שתמר לדוד הטיבות כי היה עם לבבך, תצטער שלא תעבדני גם במעשה, אבל הדבר שצויתיך לפי מחשבתך איננו מעשה צדקה, כי לא עלתה על לבי שיקריבו לפני זרע האדם הנברא בצלם, אף כי שיתאכזר האב על בנו יחידו, וכל עצמי לא דברתי אליך בלשון שתוכל לטעות בענין זה אלא לנסותך, מה גדלה יראתך שתעשה גם זאת לכבודי ולקיים מצותי, ואם עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה שמרוב יראתך לא היית חושך ממני הבן הזה ולולי מנעתיך שחטתיהו, הגעת לתכלית דבר.

ירא אלהים. כבר פרשנו שכל ירא אלהים שבמקרא על יראת רוממות האל, שגדול כבודו בעיניו ויודע שאין חקר לתבונתו ולכחו, ולכבודו עושה ככל אשר יצונו, בין מבין בין איננו מבין. ואם תשאל הנה אברהם היה עובד מאהבה, כאמרו זרע אברהם אוהבי, גדול

העובד

העובד מאהבה שסכרו כפול ומכופל, ולמה אמר ירא אלהים ולא אוהב אלהים. דע כי בס' גן נעול פרשנו מדת האהבה, ואמרנו שהיא נוסדת על ההכרה וההשויה, כשישתוו דרכיו לדרכי המקום ב"ה ואז יעשה מאהבה, וזה נוהג בכל הדברים הישרים שהן דרכי השם ב"ה, גם למסור נפשו בעבור קדושת שמו ית' כשיתקפהו מלך עריץ, לעבור על הצדק, באהבתו את השם יהרג ואל יעבור, אבל לעשות דבר זר ואכזריות שאין הדעת סובלתו, כמו בנדון זה שישחט האב את בנו יחידו בידיו, והוא עמו לבדו על אחד ההרים ואין רואה, אי אפשר שיעשה כן מאהבה, כי נפש החכמה תמאן בזה, וכל השומע לא יאמין שזהו דרך ה' אשר אהב, ולכן אברהם כפי מחשבתו שנצטוה לעשותו, רצה למלאות דברו ית' מיראת כבודו, ולא הרהר אחריו, כי גדול כבוד השם בעיניו, וידע שאעפ"י שהוא זר כפי שכלו, המצוה עליו צדיק וישר הוא ואין חקר לתבונתו, ונכון שיאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה.

(יג) **וישא** אברהם את עיניו. כשמעו את הקול מדבר אליו את הדברים האלה, ידע כי והעלהו לי לעולה שאמר לו בתחלה הוא שיעלהו אבל העולה שיקריב, ולפי שלא היה שם שה לעולה, נשא את עיניו לראות למרחוק אם יש באחד המקומות צאן לעולה.

וירא והנה איל. ראה רחוק ממנו בעל חי רץ על ההר, ויסתכל והנה הוא איל הראוי להקרב.

אחר. אחר כן ראה שצמרות האיל נאחז בסבכי היער. שהן ענפות הקוצים והאילנות, ולא נאחז בצמרותיו בגופו שדרכו להסתבך בסבך, אבל נאחז בקרניו, שנתחבו קרניו בין הסבכים ולא יכול להתנועע ולרוץ, והתברר לו כי השם הזמין לו האיל הזה לעולה, וילך אל המקום שהיה נאחז שם ולקח את האיל ויעלהו עולה. ובפי' רשב"ם ז"ל וירא והנה איל עובר לפניו ואח"כ ראה את האיל מדי עברו נאחז בסבכי היער, חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הקב"ה וזמן לי איל זה תחת בני ולכן נאחז בסבך שאוכל לקחתו ולהקריבו. וכן קדמו שרים אחר נוגנים, ושבו העבים אחר הגשם, ואח"כ יצא הגשם, וכן ואחר באו משה ואהרן, כלם פרושם אחרי כן וזה כדברנו. ורא"בע ז"ל אמר אחר שנאחז בסבך בקרניו, אחרי היותו נאחז, ולפרושו יאמר וירא והנה איל אחוז בסבך בקרניו.

ויעלהו לעולה תחת בנו. אם שחט את האיל והקריבו כמשפט, היה לו לומר ויעלהו עולה תחת בנו, שכל עולה הסמוך לעליה אין עמו למ"ד, ועוד מה ענין תחת בנו, ובתחלה לא צוהו השם שיקריב את בנו לפניו, שיאמר עתה תחת בנו, אבל יראה לפי שכפי מחשבת אברהם כשעקד את יצחק הסכים לשחטו ולהקריבו כמפורש למעלה, עתה שמנע השם אותו מלעשותו, והעיד עליו שלא חשך את בנו ממנו, הבין אברהם כונת השם שחפץ שיהיה יצחק עקוד על המזבח ומוקדש מאביו להיות עולה, מטעם שבארנו למעלה, ועיקר העולה הוא יצחק, אלא שהאיל נשחט ונשרף תחתיו, על כן אמר ויעלהו לעולה, לעבודת העולה העקוד על המזבח.

ויקרא

(יד) **ויקרא** אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה. המקום שבנה שם המזבח והעלה עליו את יצחק קרא ה׳ יראה, ושם זה כולל כוונות רבות, כמו אלהים יראה לו השה, כלומר הוא הרואה והבוחר ביצחק שיעלה על המזבח כעולה, והוא שבחר באיל שיקרב במקום הזה, ועוד ה׳ יראה ללבב, וראה כי בתם לבבי הייתי שוחט ומקריב את בני, וירצה המעשה הזה לי ולזרעי כאילו עשיתיו. ועוד ה׳ יראה ויבחר המקום הזה לבית מנוחתו, ושם ידרשוהו כל בית ישראל, ועוד ה׳ יראה וישגיח על עמו ויחון אותם, וקריאת השם היתה כשהתחנן בעת היא לפני ה׳, וזהו שתרגם אונקלוס ופלח וצלי אברהם תמן באתרא ההוא ואמר קדם ה׳ הכא יהון פלחין דריא, וכן פי׳ רש״י ז״ל ה׳ יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות.

אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה. לשון רש״י ז״ל שיאמרו לימי הדורות עליו, בהר זה יראה הקב״ה לעמו, ועל דרך זה יראה לי לפרשו שהן דברי משה לפרש לנו מהו המקום שנעשה בו העקדה, שקראו אברהם ה׳ יראה, ואמר שהוא המקום אשר יאמר היום בתפלתנו בהר ה׳ יראה, שיראה שכינת עזו בהר ה׳, שנזכה לירש את הארץ ולבנות מקדש בהר ה׳, הנה זה ההר שאנו מבקשים עליו ושיבנה עליו המקדש הוא ההר שעקד עליו אברהם את יצחק בנו, ולכן אמר בד״ה ויחל שלמה לבנות את בית ה׳ בירושלים בהר המוריה, כי מן התורה ידעו שהמקום שיבנה עליו המקדש הוא הר המוריה שהיתה עליו העקדה, וזה באמת ענין נאות בפי׳ המקרא. ויותר נראה לי בפשט המקרא שכל הנכתב בו הם דברי אברהם, כי אחר שקרא המקום ה׳ יראה, כלומר יבחר לו המקום הזה לשבתו עולמים, נבא עוד אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה, ומלת יאמר על הבטחת פה. כמו חנני כאמרתך, כמו שהבטחת ותנותי את אשר אחון, כי הגדלת על שמך אמרתך, לפי שבאותו מעמד ברך ה׳ את אברהם וזרעו, והבטיחם בשורות טובות, וכמו שיבוא לפנינו, הנה אשר יאמר היום הזה מפי השם, הכל יראה בהר ה׳, כי שם יגלה שכינת עוזו, ושם ידרשוהו כל בית ישראל ויעבדוהו, ושם יבואו גוים מאפסי ארץ להשתחות לה׳ בהר ציון ולהכנע למלך המשיח, וכאמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, ואמר ושפט בין גוים וגו׳ וכל הענין, וענין הכתוב כי עין בעין יראה בהר ה׳ מה שיאמר היום עליו מפי השם, וזה נאות מאד, ונבואה גדולה יצאה מפי אבינו הראשון לנחם כל אבלי ציון.

(טו) **ויקרא** מלאך ה׳ אל אברהם שנית מן השמים. אדמה שיש הבדל בין נבואה לשמיעת קול מלאך השם, כי הנבואה היא רוח אלהים ובה יראה בעין הלב מה שיראה, וישמע בנשמתו מה שישמע, ושמיעת קול מלאך אלהים הוא קול דברים נשמע לאזן על דרך הפלא, והדברים הנודעים בנבואה הם על תנאי כפי חקות חכמת השם, אבל כשהנה הדבר למלאך שישמיענו לאזני אדם בקול מדבר מן השמים, היא גזרה

מוחלטת

מוחלטת לא תשוב ריקם, כמו האורים והתומים שכל דבריהם גזרה בלי תנאי. ואעפ"י שמעלת הנבואה רבה על הגדת העתיד במשפט האורים, הנה זאת המעלה לאורים שכאשר יגידו כן יהיה, ככה אעפ"י שהנבואה רבה על שמיעת קול מלאך, עודפת לענין זה מה שיגיד השם ע"י מלאך שדומה לגזרתו ע"י משפט האורים שהוא וודאי. ולכן אעפ"י שההבטחות האלו נאמרו לו בשבועה, וידענו ג"כ שתחולנה על כל פנים, לחזק הענין יותר הודיעום לו בקול המלאך, וכן תמצא שנתקיימו הדברים שנאמרו פעמים מן המלאך להגר ולאשת מנוח וכיוצא, ולכן בפעם הראשון שאמר לו אל תשלח ידך אל הנער, ידע שכך נגזר ואין להשיב, ולכן לא השיב אברהם דבר למה ועל מה ינוהו כך.

(טז) ויאמר בי נשבעתי נאום ה'. זאת היא השבועה העומדת לעד, ולצורך השבועה שידעו הדורות הבאים שאין הדבור על תנאי, ולפי שלצורך זה הם כל השבועות שיצאו מפי השם, לכן הם כלם בנפעל, ומלת נאום ה' שלא נטעה שהמלאך הוא הנשבע בעצמו לחזק הדבר, אלא נאום ה' היא שהשם נשבע בקדשו להביא על אברהם וזרעו כל הטובות האלה, ומלת נאום נגזרת מן נאמן, כלומר דבר ה' הנאמן, כי לא איש אל ויכזב, ולכן דבריו נאמנים לעד.

יען מטעם ענה. זה המעשה יענה ויעיד מפי' ראב"ע ז"ל, ויותר נראה כמו והכסף יענה את הכל, ובלע"ז רעפאנדרע, וכן יען, מה המעשה שקול לקבל בעבורו כל הטובה, וכן כל יען שבמקרא.

אשר עשית את הדבר הזה. לבנות מזבח ולעקוד עליו את בנך יחידך, ולשלוח ידך לקחת את המאכלת לשחטו.

ולא חשכת את בנך. אילו לא מנעתיך על ידי מלאכי לא היית חושך אותו, כי היית גומר מעשיך, וכמו שפרשנו למעלה.

(יז) כי ברך אברכך. ברכות רבות לשעתו ולדורות ולימות המשיח ולעה"ב.

והרבה ארבה את זרעך. כבר אמר לו ושמתי את זרעך כעפר הארץ, ואמר לו הבט נא השמימה וגו' כה יהיה זרעך, ובפרשת המילה אמר לו והפרתי אותך במאד מאד, ומה חדש לו עתה בעקדה. ויש מפרשים שכל ההבטחות שהבטיחו עד הנה היו בעבור שידע השם שיעמוד בנסיון הקשה הזה, ולכן עתה שעמד בו הודיעו שתבאנה עליו כל הברכות האלה שהבטיחו עליהן עד הנה, ולדעתי יש חדשות בהבטחה זו, וזה הטעם שבמקום עפר הארץ אמר כחול הים, ואחריו ויירש זרעך את שער אויביו, כי הרבה ארבה מלבד שיורה על המספר הרב נופל על כל ענין רב שבארנוהו בפי' וארבה אותך במאד מאד, וכן כאן שאמר את זרעך שהוא על רבוי המספר הוסיף לומר ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, שיהיו אנשי שם בכבוד והדר ככוכבי השמים, כי לכלם בשם יקרא, ובארנוהו בפרשת לך לך, וכל זה כשיעשו רצונו של מקום ב"ה, שיתן את רוחו עליהם, ונפלאו מכל העם אשר על פני האדמה, ואם יחטאו יהיו כעפר הארץ לדוש, וימשלו בהם אויביהם,

ויפוגו

ויפוצו מקצה השמים עד קצהו, וזה מבואר בכמה מקומות בתורה, והנסיון עד עליו, על כן הבטיחו שיהיו כחול אשר על שפת הים, וזה ג״כ משל, כי העמים הרבים והעצומים נמשלים להמון מים רבים, כאמרו אוי שאון עמים רבים כהמות ימים יהמיון ושאון לאומים כשאון מים כבירים ישאון, וגלי הים נראין כשוטפים ארץ ומלואה, והשם שם חול גבול לים שלא יעברוהו, כמו שכתוב אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו, ויתגעשו ולא יוכלו, והמו גליו ולא יעברנהו, וכן דומים האומות לגלי הים שמבקשים לשטוף את ישראל ולכלותם מעל פני האדמה, וישראל דומים לחול שלא יעברוהו הגלים, כי נשבע השם שלא יכלה את ישראל, וכענין על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך ואמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, ולפי שעצתם שוא אמר ויתיעצו בהתפעל, ויפה באורוהו בחלק ג׳ מס׳ גן נעול. וכנגד ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה שאמר לו בברית בין הבתרים, ושאר הגליות שיגלו ישראל שהראהו אז, הבטיחו כאן שיעמדו ישראל לעולם, ולא תכלה אותם הצרה, כי נמשלים לחול שעל שפת הים העומד בפני המית הגלים, וא״כ שני המשלים האחד לעת גדולתם והשני לעת שפלותם.

ויירש זרעך את שער אויביו. יפה נסמך אל וכחול אשר על שפת הים, והודיע שמלבד שלא ישמידום מגוי ולא יעברום גליהם, גם באחרונה תעוז יד ישראל על כל הגוים אשר הצירו אותם, ויירשו גם את ארצם תחת אשר עבדו בהם, וזהו שער אויביו, והם הערים הבצורות שאויביהם נשגבים בהם, כמו והצר לך בכל שעריך עד רדת חומותיך הגבוהות והבצורות אשר אתה בוטח בהן, וכן מפורש בנבואה וירשו הנגב את הר עשו והשפלה את פלשתים וגו׳, וככה יירשו ארצות רבות מן הגוים אשר הרעו עמהם בגלותם, ולכן אמר אויביו, שכל תואר אויב על המבקש דם, כמו ואיבה אשית וגו׳ ושם בארנו.

(יח) **והתברכו** בזרעך כל גוי הארץ. זהו באחרונה כשיצאו מגלות לתשועת עולמים, וינחלו את הארץ, ויירשו את שער אויביהם, ויבנה המקדש, אז יתקיימו כל ההבטחות שנבאו הנביאים, שהיא המלכות החמישית שנבא עליה דניאל, ויהיו ישראל מאז והלאה לשם לתהלה ולתפארת בכל הארץ, ויבואו כל הגוים להשתחוות לה׳ בהר הקדש, ויחיו בצלו של ישראל ומלכות בית דוד, ומברכתם יבורכו, על זה אמר שבאחרונה יתברכו בזרעו כל גויי הארץ, כל הגוים אשר עד הנה לא שמעו שמע ישראל כלם יתברכו בהם, וילמדו מפיהם תורה, כאמרו והיה באחרית הימים נכון יהיה וגו׳ ונהרו אליו כל הגוים וגו׳ ויורנו מדרכיו וגו׳ כי מציון תצא תורה וגו׳ ושפט בין הגוים וגו׳, וזאת הנבואה נאמרה עתה לאברהם בעמדו על הר ה׳, ועל כן אמר אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה, כמו שפרשנו, שכן יעשה ה׳ ולא יפול דבר ארצה.

עקב אשר שמעת בקולי. לפי שאמר יען אשר עשית את הדבר

הזה

הזה, שנראה שהבטיחו בכל אלה בעבור מעשה העקדה, וכאילו כל צדקותיו שעשה לא תזכרנה לו, ואברהם נוסה כמה נסיונות ועמד בכלן, ולא מצינו בו עון אשר חטא, ועוד כבר בברית בין הבתרים הבטיחו טובה, ויותר כשצוהו להמול, על כן התם עקב אשר שמעת בקולי, כלו' כל זה השכר יהיה לך בעבור שמעודך עד היום הזה שמעת בקולי לעשות מה שצויתיך, וכן אמר ליצחק עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורותי, ועל כן ברכתיך פעמים באלוני מורה, אבל מה שעשית היום גדול מכל, שלא חשכת את בנך את יחידך, ויען זאת דברתי לך היום חדשות לא שמעו אזניך, כי הבטחת ברית בין הבתרים שיהיה זרעו ככוכבי השמים, ושינחלו ארץ כנען, וכן הבטחות שהבטיחו בפרשת המילה שיפרה וירבה אותו, ושיהיה להם לאלהים להנהיגם באותות ובמופתים, ושתהיה ארצם משכן ה', כל זה יתקיים אם ישמרו את בריתו ויהיו לו לעם לשמור תורותיו, אבל אם יפנו לאלהים אחרים ויעברו את בריתו יגלם מעל אדמתם, ולא יהיה להם עוד לאלהים לעשות להם ככל נפלאותיו, ועתה נשבע לו שלא יחלוף זרעו לעולם באומה אחרת, וגם אם יחטאו לפניו ותעז עליהם יד אויביהם שנפוצו בהם ביום נקם, יעמדו כחול שעל שפת הים, ולסוף יירשו את שער אויביהם וכל גויי הארץ יתברכו בהם בשוב ה' את שבות ציון, וזה מדה כנגד מדה, לפי שרצה לשחוט בנו אשר אהב, גם יחידו שתלויין בחייו כל ההבטחות שהבטיחו השם, והכל בעבור יראת השם, ככה להפך אם יעזבו בניו את השם ויהפך להם לאויב, לא יעשה אותם כלה ולא יחליפם באומה אחרת, אבל הם יירשו את שער אויביהם, ובהם יתברכו כל גויי הארץ באחרונה.

(יט) וישב אברהם אל נעריו. כמו שאמר ונשובה אליכם, ולא זכר יצחק, כי אברהם העיקר ובנו הולך עמו, וכן אמר למעלה ויקם וילך אל המקום, וידענו כי הלך עמו יצחק ושני נעריו, וכן כאן, כי ההליכה והשיבה שתיהן במצות השם וברשותו, כי מסברא לא שב ממקום המזבח עד שהורשה, כי איך יעשהו מדעתו ולא ידע אם יצוהו עוד דבר, אלא שהכתוב אינו מזכיר פרטים כאלו, ולפי שעל שתיהן באה המצוה לאברהם לבדו, זכר בשתיהן רק אברהם.

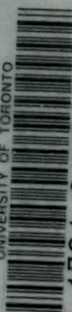
ויקחו כשבא אליהם היו במלון עם החמור. ומסברא ישבו שם אברהם ויצחק לאכל לסעד לבם ללכת בדרך, ואחרי הסעודה והמנוחה קמו כלם ללכת לדרכם, ולפי שההליכה מן המלון לבאר שבע היה דרך חול, לשוב לביתם, ולא היה ע"פ הדבור, לכן אמר ויקומו וילכו יחדו, לכלול יצחק והנערים, שהלכו כלם במחשבה אחת לשוב למקומם.

יחדו. רמז שהלכו בלב אחד שמחים זה עם זה. ושלא הרהר יצחק על אביו איך נהפך לו לאכזר, ורצה לשחטו, אבל ידע שעשה מעשיו לכבוד השם, לפי שחשב שחפץ השם שיקריבנו עולה, ויגדל כבוד אביו בעיניו יותר, שהוא ירא את השם עד מאד לעשות ככה למענו בבן יחידו אהובו.

וישב אברהם בבאר שבע. לפי הסברא נטוה בבאר שבע, משם הלך ולשם שב, ובפרשת חיי שרה יתבאר בעז"ה.

ודע כי ראב"ע ז"ל בפירושו כתב חז"ל אמרו שהיה יצחק כאשר נעקד בן ל"ז שנים. ואם דבריהם קבלה נקבל, ומדרך הסברא אין זה נכון, שהיה ראוי שתהיה צדקת יצחק גלויה, ויהיה שכרו כפול משכר אביו שמסר עצמו ברצונו לשחיטה, ואין בכתוב מאומה על יצחק. ואחרים אמרו שהיה בן חמש שנים, וגם זה לא יתכן בעבור שנשא עצי העולה, והקרוב אל הדעת שהיה קרוב לי"ג שנים, והכריחו אביו ועקדו שלא ברצונו, והעד שאביו הסתיר הסוד ממנו ואמר אלהים יראה לו השה, כי אילו אמר לו אתה העולה יתכן שיברח. ורמב"ן ז"ל כאחרים ולא חדש דבר, ודבריו רחוקים מן הדעת, כי איך נאמר על יצחק קדוש ה' שימרה את פי אביו ואת פי ה' ויברח, ושעל כן הוצרך להסתיר הדבר ממנו, ושעקדו בעל כרחו. גם דעת חז"ל איננה כן, שכתבו תהלות על יצחק איך דבר אל אביו בכבוד, ובקש ממנו שיעשה בו הכל כמשפט העולה, וכל מה ששאל מתישב בפירושנו שאמרנו כי אברהם עצמו לא ידע מאומה עד בואו אל המקום אשר אמר לו האלהים, וכשנגלה לו עצם הדבר מפי השם הודיע מיד ליצחק בנו, וקבלו גם שניהם על עצמם לעשות מצות האלהים בכל לב, ויתברר לך גם כן שהיתה צדקת אברהם יותר גדולה בענין זה ממה שעלה על לב המפרשים ז"ל, שלדבריהם שצוהו בבאר שבע שיקריב את יצחק לעולה בלי תנאי, מה היה יכול לעשות, ואיך יחשוך את נפש בנו ממות, וידע אברהם שאם כך גזרה חכמתו ית', אין מציל מידו, ואם ימרה את פיו לה' אלהים למות תוצאות יותר קשים, עד שיאמר מי יתן ועשיתי כאשר צוני. אבל לפרושנו שלא צוהו שיקח מאכלת וישחטנו, היה מקום לאברהם לדבר לפניו תפלה ותחנונים שיזמן לו עולה, ויתמהמה משלוח ידו אל המאכלת, והוא עשה להפך לעד ולאות שבכל לבבו ובכל נפשו מהר לעשות רצון קונו, ויצחק כמוהו מערה נפשו למות בכל לבבו, ומה ששאל הרב שהיה ראוי שתהיה צדקת יצחק גלויה, ויהיה שכרו כפול משכר אביו, באמת צדקת יצחק גדולה ושכרו כפול ומכופל, אבל אינו ענין לדברי הפרשה שיזכיר הכתוב צדקתו ושכרו, כי אין מדרך הכתוב להזכיר ככה רק אצל ראש היחש ואבי המשפחה שנכרת עמו הברית, להודיע לבאי עולם צדקת ה' ומשפטיו שאינו כורת עם אדם ברית דברים טובים לו ולזרעו בחנם, אבל מעשיו הטובים גרמו לו, לכן אברהם ראש היחש לעם השם, וממנו יצאה סגולת השם אנשי בריתו, הוצרך להתנסות בנסיונות רבות ולעמוד בכלן למען דעת צדקת השם אשר בחר בו, ולכן הוצרכו צדקותיו להכתב, גם מה שדבר השם אליו לעשות בגללן, וכן תמצא בפנחס בן אלעזר שנתיחדו בניו לכהנה גדולה, ונכרת עמו ברית, הוצרך מעשה צדקתו להכתב, ובצדו מה שהבטיחו השם עליו, וכן תמצא בדוד אבי המלכות, שכרת השם עמו ברית לו ולזרעו אחריו על המלוכה, נכתבו נסיונותיו ומעשיו וצדקת לבבו שבקש לבנות בית לאלהי ישראל, ושכרו בצדו מה

שאמר

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01124945 5